

~~1877~~
1877

Let's get some more
173

30615/R

pt 1

30615/B

pt 1

Digitized by the Internet Archive
in 2017 with funding from
Wellcome Library

HANDBOEK

DER

PRACTISCHE GENEESKUNDE.

HANDBOEK

DER

PRACTISCHE GENEESKUNDE,

DOOR

B. DE JONGE,

**Med. Doctor en Hoogleeraar,
te Middelburg.**

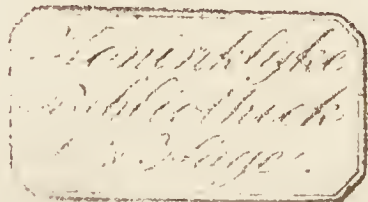
1ste DEEL. 1ste STUK.

MIDDELBURG.

DE GEBROEDERS ABRAHAMS.

1840.

VOORBERIGT.

Dit Handboek der Practische Geneeskunde is vervaardigd om tot leidraad te dienen, bij mijn onderwijs in de Therapie aan de leerlingen der Provinciale Geneeskundige School van Zeeland, en wordt alzoo in de eerste plaats aan hen opgedragen. Ik acht het echter niet overbodig, hetzelfde ook den leerlingen van andere Clinische Scholen en den beginnenden Geneesheeren aan te bieden, en zulks niettegenstaande er in de laatste jaren in ons Vaderland veel over de Geneeskunde in het algemeen en over het beoefenend gedeelte derzelve in het bijzonder geschreven, en daarover niet minder uit andere talen in de onze overgebracht is. Zelfs meen ik met dit werk in eene wezenlijke en lang gevoelde behoefte te voorzien, daar het mij, zonder in het minst te kort te willen doen aan vele oorspronkelijke en vertaalde werken over de Practische Geneeskunde of aan

meer bijzondere waarnemingen van en verhandelingen over enkele ziekten, echter voorkomt, dat die werken in menigerlei opzigt veel te wenschen overlaten, zoo zij als handleiding bij het onderwijs of als gids van den beginnenden Geneesheer dienen moeten. Sommige derzelve toch maken geen aanéengeschakeld geheel uit, andere zijn over het algemeen of in bijzondere deelen te beknopt, weder andere te breedvoerig, terwijl in enkele gewigtige en somtijds gevaarlijke middelen te ruimschoots aangeprezen worden, en zulks zonder eene genoegzaam naauwkeurige bepaling der omstandigheden, waarin zij onmisbaar zijn of der maatregelen van voorzigtigheid, die bij derzelve gebruik in acht genomen moeten worden. Ook wordt er in eenige dezer werken te veel uitgeweid over weinig beduidende geschillen, die de jonge lieden nog vaak in het onzekere laten, hen tot stelselzucht verleiden of hen in allen gevalle op een gevaarlijk dwaalspoor brengen kunnen.

Bij dezen mijnen eenvoudigen arbeid heb ik getracht dit één en ander te vermijden, hebbende ik bij elke ziekte eene opgave der toevallen gedaan, waarbij, zoo ik mij vleije, niet één, dat belangrijk is, over het hoofd gezien noch ook één enkel gevoegd is, dat, behoudens eene juiste diagnosis der ziekte, gemist zoude kunnen worden; terwijl er, nadat over de uitgangen, de oorzaken en voorzegging der ziekte is gehandeld, eene geneeswijze aangeprezen wordt, waarbij de pogingen der natuur tot herstel ten grondslag en rigtsnoer genomen zijn, en die, zoo ik in mijne verwachting niet word te leur gesteld,

menigeen zal behoeden voor de gevaarlijke klip, waarop zoo vele jonge kunstoesenaars stranden, die namelijk, van bij de pogingen der kunst tot herstelling der ziekte te veel van de natuur te vergen, of, wat nog erger is, daarop te weinig te vertrouwen.

Ten opzichte van de benamingen der geneesmiddelen heb ik die der *Pharmacopoea Belgica* gevolgd, maar achter elken nieuwen naam, wanneer die voor het eerst gebruikt wordt, doorgaans den vroegeren geplaatst, ten einde den kweekeling zoo wel met den eenen als met den anderen bekend te maken.

Uit dit alles zal genoegzaam blijken, dat mijn werk niet bestemd is voor geleerde en ervaren *Artsen*, als welke daarin, ofschoon gewijzigd, slechts eene herhaling van hetgeen hun van elders bekend is, vinden en ligtelijk onderscheiden zullen, wat aan *STOLL'S*, *Aphor. de cogn. et cur. febribus*, aan *BUCHNER'S* *Geneeskundig Handboek* en aan andere *Schrijvers* van vroeger' en later' tijd ontleend is, terwijl ik in het algemeen, in het voordragen der heete ziekten, de leiding van wijlen mijnen onvergetelijken *Leermeester N. PARADIJS* gevolgd heb.

Wijders zal uit de korte *Inleiding* blijken, dat ik mij had voorgesteld, om de leer der *Koortsen* en die der *Ontstekingen* in één deel te behandelen. — Hoewel dit ook nu nog mijn oogmerk blijft, is het mij evenwel doelmatiger voorgekomen, het eerste deel in twee stukken te splitsen, van welke in het eerste de *Leer der Koortsen* voorgedragen wordt.

Eindelijk verzoek ik de drukfeilen, welke mijns ondanks in dit stuk mogten overgebleven zijn, goed-

gunstig te versoonen en de twee volgende te verbeteren, zoo dat er pag. 37 regel 19, in plaats van triplicata, triplex, en pag. 48 regel 31 en verv., in plaats van » niet, gelijk onderscheidene schrijvers, de vermomde of gevaarlijke, maar die" enz., » niet alléén, gelijk onderscheidene schrijvers, de vermomde of gevaarlijke, maar ook die" enz. gelezen worde.

INLEIDING.

De practische Geneeskunde is die wetenschap en die kunst, welke den aard, de zitplaats, de toevallen, den loop, de oorzaken en de voorspelling der ziekten van den mensch, zoo veel mogelijk, kennen, die van elkander onderscheiden, dezelve, voor zoo verre zij daarvoor vatbaar zijn, verhoeden en genezen, wanneer zij onherstelbaar zijn, dragelijk, of, zoo ook dit boven het vermogen der natuur of kunst is, den uitgang des levens gemakkelijk maken leert.

Bij het ontelbaar aantal ziekten, waaraan de mensch onderworpen is, is het, om het overzicht van het geheel gemakkelijk te maken en verwarring voor te komen, van het hoogste belang, dezelve, op de meest bevattelijke en gepaste wijze, te rangschikken. — Eene zóódanige rangschikking zoude men het best afleiden, uit *den aard*, het *wezen*, de *naaste oorzaak* der ziekten, dat is, uit dien veranderden toestand des menschelijken ligchaams, welke door de verwijderde ziek-

te-oorzaken wordt voortgebracht, en waaruit de ziekte als een noodzakelijk gevolg voortvloeit. — Dan, daar deze naaste oorzaak van ver de meeste ziekten onbekend en alzoo eene natuurlijke verdeling derzelve onmogelijk is, behoort men zich, voor als nog, te vergenoegen met eene rangschikking der ziekten, aan het oorspronkelijk lijden der onderscheidene hoofdstelsels des menschelijken ligchaams ontleend, of van de duidelijke en bestendige toevallen der ziekten, zonder dat men daarbij hare oorzaken, welke zich evenwel, uit hoofde van haar naauw verband met de toevallen, daaruit ligt laten afleiden, of hare zitplaats behoeft te vermelden, althans niet verder dan zij door het gevoel en het verhaal des lijders wordt aangewezen. Intusschen levert ook gene wijze van de ziekten te rangschikken vele zwarigheden op, en schijnt daarentegen deze, waarbij het onderscheid der ziekten wordt afgeleid van de wezenlijke en onafscheidbare toevallen derzelve, boven andere de voorkeur te verdienen, waarom wij ons, in dit handboek, bij de voordragt der ziekten daarbij zullen bepalen, en dit te meer, dewijl de leerling alzoo, ter herkenning der ziekte, waarmede hij te doen heeft, van den uitwendigen toestand zijns lijders tot deszelfs inwendigen, van het zichtbare tot het onzichtbare, besluiten en daardoor ziekten, welke naar hare toevallen en, ten gevolge daarvan, ook naar haren aard, eene naauwe verwandschap met elkander hebben, in ééne, en die, welke van deze onderscheiden zijn, maar eveneens onderling overeenkomen, in eene andere klasse leert plaatsen; waarna deze klassen weder onderdeeld en eindelijk van elke bijzondere ziekte de haar eigene kentekenen en die, welke haar van andere onderscheiden, kunnen worden aangewezen. — Op deze wijze zullen wij, na de ziekten in *heete* en *slepende* verdeeld en alvorens de aanmerking gemaakt te hebben, dat wij

van de uitwendige ziekten en gebreken slechts melding zullen maken, voor zoo verre zij eene spoedige hulp vereischen, en hier en daar, waar het voor den geneesheer, wanneer hij door den heelmester over eenig uitwendig gebrek geraadpleegd wordt, noodig schijnt, daaromtrent het een en ander inlasschen zullen, dadelijk eenen aanvang maken met de behandeling der eerste en tweede klasse der heete ziekten, die namelijk der *koortsen* en *ontstekingen*.

I^{ste} KLASSE.

KOORTSEN (*FEBRES*).

Eerste Hoofdstuk.

De Koorts in het algemeen.

Van koorts, welke oorspronkelijk, ten gevolge, bij den aanvang, ten geleide, of tegen het einde van alle ziekten het meest voorkomt; waarvoor geen leeftijd, geen geslacht, geen temperament, geene levenswijze, geene luchtstreek of geen jaargetijde beveiligt, en die tot onderscheidene kwalen, maar ook tot derzelve herstelling en den dood aanleiding geeft, is het, tot nu toe, onmogelijk eene juiste bepaling te geven; dewijl men daartoe bekend zoude moeten zijn met hare *naaste oorzaak*.

Dan daar deze, gelijk van vele andere ziekten, zoo als reeds in de inleiding is opgemerkt, ons verborgen en, als geheel bijzonder, het gevolg schijnt te kunnen zijn zoo wel van verwijderde oorzaken, die het ligchaam prikkelen, als van de zoodanige, welke het verzwakken (hetwelk de verklaring eener gelijke uitkomst door tegenstrijdige middelen moeilijk maakt), moet men zich, bij gemis dier kennis, in plaats van eene bepa-

ling derzelve aan het wezen der koorts ontleend, met hare *beschrijving* vergenoegen, waartoe die van den aanval eener regelmatige tusschenpoozende koorts het best aan het oogmerk voldoen zal.

Van zoodanig eene koorts zijn de voorboden lusteloosheid, loomheid, traagheid en vermocidheid bij elke, ook bij de geringste, inspanning der krachten van het ligchaam en den geest, mindere vlugheid van het denkvermogen, eene treurige gemoedsgesteldheid, vermindering der afscheidingen en ontlastingen met eene verandering der hoedanigheid van de afgescheidene vochten, gebrek aan eetlust enz. — Bijna gelijktijdig, of kort daarna, verbleeken het aangezicht en de ledematen des lijders; vermindert de omvang zijns ligchaams; krimpt de huid, als door eene hevige uitwendige koude, in; wordt de geheele oppervlakte des ligchaams krampachtig aangedaan en doet zich ruw, als eene ganzenhuid voor; worden de nagels wit en blaauw; ontstaan er blaauwe kringen om de oogen; ontwaart de lijder koude rillingen, en (gelijk de omstander reeds vroeger, bij het aanraken van deszelfs ligchaam) een gevoel van koude, hetwelk uit de ruggegraat ontstaat, zich van daar over het geheele ligchaam uitbreidt, en, bij deszelfs toenemen, de tanden op elkander slaan, de leden beven, het geheele ligchaam schudden doet, en het, bij den aanval eener hevige koorts, somtijds zelfs stijf en onbewegelijk maakt; de pols wordt menigvuldig, zwak en klein; de ademhaling moeilijk, benaauwd en onregelmatig, met hoesten en zuchten vergezeld; de gewaarwordingen en meer bijzonder het gevoel verstompen; de mond en tong worden droog; de lijder klaagt over dorst en een gevoel van zwaarte en drukking in het hartekuiltje, heeft afkeer van alle voedsel, neiging tot braken en ontlast, zoo hij braakt, winden of wat in de maag voorhanden is;

de overige afscheidingswerktuigen worden min of meer in hunne verrigtingen gestoord; de stoelgang is weinig of hard, of blijft, gelijk de ontlasting der pis, die weder, in andere gevallen, zeer ruim, maar zonder eenig bezinksel is, geheel achter.

Nadat de koude eenen onbepaalden tijd geduurd heeft, neemt zij langzaam af en maakt plaats voor een ander tijdperk der koorts, dat der *hitte*. Deze doet zich eerst bij afwisseling met de koude en plaatselijk gevoelen, verbreidt zich wijders over het geheele ligchaam en wordt aldus algemeen, neemt steeds toe, is droog, herstelt niet alleen, maar vermeerdert de aan de huid eigene roode kleur, in het bijzonder der wangen, lippen en oogen, die tevens levendig staan; daar bij neemt de omvang van de uitwendige deelen des ligchaams eenigzins toe; klaagt de lijder over klopping in het hoofd en der slagaderen van den hals en der slapen, en blijft de pols menigvuldig, maar is hij tevens sterk en groot; de ademhaling is wel meer vrij en geregeld dan gedurende de koude, maar snel en min of meer bezwaarlijk; de uitwendige zintuigen, bijzonder het gezigt en gehoor, zijn zeer gevoelig voor uitwendige indrukken en, daar zulks, bij eene eenigzins sterke koorts, ook met de inwendige zinnen het geval is, wisselen de denkbeelden zich te spoedig af, verdringt het een het ander, verwarren zij zich onderling, en er ontstaat ijlen; de afscheidingen en ontlastingen zijn niet zoo verhinderd als, en de afgescheidene vochten niet zoo geheel ongelijk aan die, welke, tijdens de gezondheid, door het menschelijke ligchaam worden afgescheiden en uit hetzelfde ontlast, als in het vorige tijdperk, maar blijft de huid, mond en tong desniettemin droog; is de pis van eene hoog roode kleur en zonder bezinksel; duurt de dorst voort; ontbreekt de begeerte naar voedsel, maar houdt de misselijkheid op,

ten zij dit toeval zijnen oorsprong verschuldigd zij aan de stoffelijke oorzaak der koorts, wanneer het braken meestal bij den overgang der koude in de hitte wordt waargenomen en met verligting geschiedt, terwijl het, in het eerste tijdperk dezer ziekte, eer een krampachtig verschijnsel is.

Eindelijk, de hitte hare grootste hoogte bereikt hebbende, in welken staat de ziekte eenige uren voortduurt, wordt de huid, gewoonlijk eerst aan het voorhoofd, eenigzins vochtig en breekt er een zweet uit, dat zich van daar over het geheele ligchaam uitbreidt, aldus algemeen wordt en den lijder, wanneer men het eenigen tijd onderhoudt, aanmerkelijk verligt; want onder deszelfs ontlasting keert de pols, zoo ten opzichte van het getal der slagen als van zijne kracht en grootte, tot zijnen natuurlijken staat weder; wordt de ademhaling vrij; vermindert de hitte des ligchaams; wordt de tong vochtig; neemt de dorst af; wordt de pis minder helder en rood gekleurd en maakt zij, in het vervolg, een tichelsteenkleurig bezinksel enz.; onder welke en andere critische ontlastingen zich alle verrihtingen, voor zoo verre zij door de koorts gestoord waren, herstellen, en de lijder, na eenen gerusten slaap, met uitzondering van eenige vermoeidheid en zwakheid, die meerendeels na denzelfden overblijven, zich wel bevindt.

Zoodanig is de loop eener zuivere en eenvoudige tusschenpoozende koorts, wanneer zij, in een overigens gezond en sterk ligchaam, door geringe oorzaken wordt voortgebracht. Ook is deze beschrijving derzelve niet alleen, gelijk zulks, bij den eersten opslag, schijnen zoude, op de *tusschenpoozende*, maar ook op de *aanhoudende* en *nalatende* koortsen toepasselijk; daar in alle, om van geene andere punten van overeenkomst, waarover in het vervolg nader, melding te ma-

ken, eenige voorboden de koude voorafgaan, de koude door hitte en deze door zweet vervangen wordt, en de aanhoudende en nalatende koortsen, ten dezen opzichte, daarin slechts van eene eenvoudige en regelmatige tusschenpoozende koorts onderscheiden zijn, dat gene niet, gelijk deze, door eenen van koorts bevrijden tusschentijd worden afgewisseld en de onderscheidene tijdperken derzelve, betrekkelijk hunne langdurigheid en hevigheid, met elkander in geene zoodanige evenredigheid staan, dat men, uit den graad en duur van de koude tot die der hitte, en uit die der hitte tot die van het zweet besluiten kan.

Om zich, in elk bijzonder geval, van het aanzijn van koorts te verzekeren, kan men, aan de toevallen, bij derzelve beschrijving vermeld, eenige weinige verschijnselen ontleenen, welke in ieder tijdperk der koorts worden waargenomen en het bestaan derzelve buiten allen twijfel stellen, zoodat men, bij derzelve aanzijn, tot het bestaan, bij hun gemis, tot het afzijn van koorts, in het algemeen, met veiligheid zoude kunnen besluiten, en, schoon onderscheidene schrijvers dit in één toeval, den *menigvuldigen pols*, meenen gevonden te hebben — hoewel ook dit, door toevallige omstandigheden, even zoo wel als de overige kentekenen, of eenig tijdperk der koorts, ontbreken kan, en het alzoo, evenmin als elk ander, tot de bepaling der koorts, in ieder geval, alleen voldoende is — meenen wij, bij voorkeur, uit het zoo groot aantal en de verscheidenheid der toevallen, uit de volgende tot het aanwezen van koorts te mogen besluiten, namelijk: wanneer de warmtegraad des ligchaams veranderd, dat is, verminderd of vermeerderd, de werking van het hart en het vaatgestel tegennatuurlijk toegenomen en bij gevolg de pols menigvuldig is; de afscheidingen en ontlastingen, in hoeveelheid en hoedanigheid, van die

in den gezonden toestand afwijken , en eene of meer ver-
rigtingen , in eene mindere of meerdere mate , gestoord
zijn.

De uitgangen der koorts zijn .

a. in de gezondheid :

1°. door *verdeeling* en 2°. door *scheiding*.

Ten einde deze uitkomst der koorts wel te doen ver-
staan , moeten wij hier in eenige bijzonderheden treden
met opzigt tot eenen afloop der ziekte , waarvoor de
koortsen en de met koorts vergezeldde ziekten eeniglijk
vatbaar zijn , en zullen wij , bij deze beschouwing , met
ter zijde stelling van alle theoretische bespiegelingen ,
alléén datgene vermelden , wat daaromtrent aan onze
voorgangers , van de vroegste tijden af aan , en ook
aan ons , door eene getrouwe waarneming der natuur
gebleken is.

De boven opgegevene beschrijving der koorts heeft
ons doen zien , dat zij , en dit is op alle koortsen en
de met koorts gepaard gaande ziekten van toepassing ,
vier , of , zoo men ook daartoe , hetgeen de ouden niet
deden , dat der *voorboden* rekenen wil , *vijf* tijdperken
doorloopt , dat van het *ontstaan* , — het *toenemen of*
klimmen , — het *hoogste standpunt of den stilstand* , —
en het *afnemen der ziekte*.

Wanneer eene heete ziekte haren geheelen loop vol-
eindigt , want niet in elke worden alle deze tijdper-
ken doorloopen , daar reeds in het *eerste* , en zoo in al
de overige , dezelve afgebroken en de gezondheid her-
steld kan worden , of zij voor eene andere ziekte plaats
maken of met den dood eindigen kan , worden de drie ,
of , wanneer dat der *voorboden* voor het eerste gehouden
wordt , de vier eerste tijdperken te zamen genomen ,
dat der *raauwheid* , het laatste dat der *koking* genoemd
(hoewel het een en ander in eenen oneigenlijken zin
des woords als beteekenende eene zaak , welke , slechts

in hare uitkomst, eenige overeenkomst met eene andere heeft.)

Het tijdperk der *raauwheid* onderscheidt zich van den gezonden toestand, door het steeds toenemen en verergeren der toevallen, eene aanmerkelijke stoornis der verrigtingen en de reeds aanwezige en steeds toenemende verwijdering der oorspronkelijke, afgescheidene tot ontlasting bestemde en ontlaste vochten, zoo in hoeveelheid als hoedanigheid, gelijk ten opzichte der wijze, waarop zij worden rondgevoerd en de plaats, waar zij zich bevinden, of, zoo de ziekte hare grootste hoogte bereikt heeft, het voortduren derzelve op dat standpunt.

Dat der *koking*, daarentegen, kenmerkt zich door den stilstand der ziekte, waarbij eerst noch hare hevigheid toeneemt, noch hare toevallen verslimmeren, maar veel eer, bij genoegzame of zich herstellende levenskrachten, verminderen en bedaren, waarbij de verrigtingen in haren vorigen toestand hersteld, eindelijk en voornamelijk, de onderscheidene vochten verbeterd en de afscheidingen en ontlastingen geregeld worden. De *koking* der ziekte aldus geschied zijnde, wordt deze gescheiden, nadat min of meer hevige bewegingen (*molimina critica*, *perturbatio critica*) zijn voorafgegaan, die, schoon zij overigens daartoe behoren, van de werkdadige toevallen, welke van elke heete ziekte onafscheidelijk zijn en als met dezelve ontstaan, moeten onderscheiden worden, door welke uitdrukking van *scheiding* (*crisis*) gewoonlijk eene gunstige uitkomst der ziekte verstaan wordt, maar, volgens den eigenlijken zin des woords, hare *beslissing*, hetzij ten goede hetzij ten kwade, moet verstaan worden. Deze scheiding nu, wij bedoelen hier eene ten goede, is *volkomen*, dat is, de ziektestof, althans zoo men daaronder niet slechts de stoffe-

lijke oorzaak der ziekte begrijpt, welke van buiten in het ligchaam gebragt en in hetzelfde, al of niet, vermenigvuldigd, tot dezelve aanleiding gegeven heeft, maar eveneens, in deze, en in de onstoffelijke ziekten, de onderscheidene veranderingen, welke de vaste en vloeibare deelen des menschelijken ligchaams, ten gevolge der ziekte, ondergaan hebben, en die, zal de ziekte herstellen, moeten verbeterd of ontlast worden of het een en ander tevens plaats hebben — deze ziektestof nu, welke dus in alle heete ziekten bestaat, ondergaat eene geheele *gelijkmaking*, dat is, de ziekte wordt, zonder eenige bemerkbare *critische* ontlasting, *verdeeld*, hetgeen gewoonlijk alléén in min belangrijke ziekten of in het tijdperk harer raauwheid, ten gevolge van *heilsame* ontlastingen, gebeurt; — of zij is *volkomen*, in eenen minder bepaalden zin van het woord, wanneer de ziektestof, niet geheel voor gelijkmaking vatbaar, door het vermogen der natuur, nadat de koking der ziekte is voorafgegaan en deze alzo al hare tijdperken doorloopen heeft, langs eenen of meer wegen ontlast wordt; — of zij is *minder volkomen*, wanneer de ziektestof ten deele ontlast, en ten deele buiten de wegen van den omloop nedergezet, uitslag, pijn, ettergezwollen (*metastases*) enz. veroorzaakt, in welk geval de afloop der ziekte slechts gunstig is onder zekere voorwaarden, namelijk, zoo, na het ontstaan der *plaatselijke* ziekte, de *algemeene* geëindigd is, de plaatselijke aandoening zich op geen edel en voor het leven noodzakelijk deel gevestigd heeft en op den juisten tijd, dat is, nadat de koking der algemeene ziekte is voorafgegaan, ontstaat; — of eindelijk zij is *onvolkomen*, wanneer de ziektestof, door de critische ontlastingen, niet geheel uit het ligchaam verwijderd wordt, de ziekte, bijgevolg, niet volkomen geëindigd is en door het tijdperk der wederherstelling vervangen wordt, maar

alleen verminderd is, en, na eene tijdelijke verpoozing, op nieuw aanvangt.

De zoo even beschreven toestand van *raauwheid*, *koking* en *scheiding*, wordt niet alleen in den loop van een *algemeen*, maar ook in dien van eenig *plaatselijk* lijden, dat zich met eene algemeene ziekte verbindt, waargenomen en is de scheiding daarvan, tot eene volkomene herstelling, niet minder noodzakelijk, zoo dat men, om, in zoodanig geval, den toestand des lijders wel te beoordeelen, niet alleen op den bovenvermelden uitgang der algemeene ziekte, maar ook op dien der ziekte van het bijzonder deel acht geven moet; opdat niet, bij eene volkomene scheiding der algemeene ziekte, het plaatselijk lijden, in eenen staat van raauwheid of onvolkomene scheiding blijve verkeeren, en er aldus, na de herstelling der algemeene aandoening, die van eenig bijzonder deel overblijve, welke, in hare gevolgen, dikwijls voor het leven gevaarlijker is of worden kan, dan de *algemeene* ziekte, die tot de *plaatselijke* aanleiding gaf of daaruit voortvloeide.

Behalve de *critische* ontlastingen, van welke reeds boven melding gemaakt is, komen er, in den loop der *heete*, maar ook in dien der slepende ziekten, welke voor geene eigenlijke scheiding vatbaar zijn, en waarbij alzoo ook geene *critische* ontlastingen kunnen plaats hebben, andere, namelijk *symptomatische* ontlastingen voor. — Deze, welke in het algemeen van de hevigheid der ziekte getuigen, kunnen, schoon nimmer *critisch*, des niettemin *heilzaam* wezen, vooral wanneer in het begin der ziekte plaats grijpen; de stoffelijke oorzaak derzelve, geheel of ten deele, ontlasten en de ziekte aldus in hare wording stuiten, dat is, dezelve verdeelen of aanmerkelijk verligten. — De *critische* ontlastingen zijn steeds daarin van de *symptomatische* onderscheiden, dat zij door de koking der ziekte

worden voorafgegaan, voor de kunst onnavolgbaar zijn, somtijds in de geringste hoeveelheid eene aanmerkelijke dienst bewijzen, volgens bepaalde wetten, en op zekere tijden geschieden en alleen in heete ziekten plaats grijpen. — Zoo zijn b. v. eene neusbloeding, bij het dreigen of den aanvang eener ontstekingskoorts, hersenontsteking, maar ook van eene beroerte — het braken, een vermeerderde stoelgang of beide tevens, waardoor de stofelijke oorzaak van eenen gastrischen toestand of eener gastrische koorts ontlast wordt, *heilsame* ontlastingen, gelijk ook die, welke de geneesheer, bij het gemis van, of niet voldoende pogingen der natuur, op den juisten tijd en langs de meest geschikte wegen te weeg brengt, en daardoor, het voetspoor, hem door de natuur aangewezen, volgende, zich, hoe werkzaam hij hier ook schijnen of wezen moge, bepaalt binnen de grenzen zijner bestemming, welke hem tot eenen dienaar der natuur verordend heeft.

De koortsen eindelijk, en de met koorts vergezeldde ziekten, duren eenen korteren of langeren tijd, hetwelk afhangt van onderscheidene omstandigheden zoo als van de meerdere of mindere hevigheid der ziekte, de gesteldheid des lijders enz., alvorens zij met de herstelling der gezondheid of den dood eindigen. — Zoodanig gunstig of ongunstig einde, schoon het, gelijk uit het reeds te voren gezegde blijkbaar is, in ieder tijdperk der ziekte kan plaats hebben, geschiedt, wanneer de zieke haren geheelen loop voleindigt, gelijk wij te voren hebben opgemerkt, op gezette tijden en meestal en veilig op zekere dagen, die, reeds door de ouden, en ook thans nog, *critische* of *beslissende* dagen genoemd worden.

Maar, behalve deze, vindt men ook melding gemaakt van *aanwijzende*, *tusschengevoegde* en *niet beslissende* of *niet critische* dagen, verstaande men,

door de eerste die *critische* dagen, waarop geene scheiding der ziekte plaats grijpt, maar welke, door eene duidelijke verandering, dat is, verbetering of verslimmering van den toestand des lijders, aanwijzen, dat dezelve, den volgenden critischen dag, ten goede of ten kwade, geschieden zal. — Door de tweede, verstaat men de dagen, welke de *beslissende* onmiddellijk voorafgaan en volgen, wanneer op dezelve de scheiding der ziekte gebeurt, hetgeen het gevolg kan zijn van de buitengewone hevigheid der ziekte of van de te geringe krachten des lijders, waardoor, in het eerste geval, de loop der ziekte verkort en, in het laatste, verlengd wordt; — door de laatste, eindelijk, die, waarop hoogst zelden, zoo immer, eene scheiding der ziekte, plaats grijpt, die dan nog bijna altijd onvolkomen of ongunstig is.

De *beslissende* dagen zijn: de *vierde*, de *vijfde*, de *zevende*, de *negende*, de *elfde*, de *veertiende*, de *zeventiende*, de *twintigste* dag enz. der ziekte. Onder deze is de eene dag belangrijker dan de andere, zoodat, gelijk eene ziekte zelden, en *dan alléén* den *vierden* dag gescheiden wordt, wanneer ze of zeer ligt is en door geringe toevallen gekenmerkt wordt, of, integendeel, zeer hevig is, spoedig verloopt en zich door gevaarlijke verschijnselen kennen doet, de scheiding eener heete ziekte het meest en volkomen, en veilig den *zevendén*, na dezen den *veertienden*, daarna den *twintigsten*, vervolgens den *elfden* of *zeventienden* dag plaats heeft; wordende die ziekten, welke op ongelijke dagen verslimmeren, gewoonlijk en alleen veilig, dat is zonder instorting, op *ongelijktallige* dagen gescheiden; terwijl het tegendeel plaats heeft met die, welke aanhoudend zijn of op *gelijktallige* dagen verergeren.

Onder de *aanwijzende* dagen, is de *vierde* die van den

zevendens, de *zevende* die van den *negenden*, de *negen-*
de die van den *elfden* dag enz. Deze kenmerken zich
door eene aanmerkelijke voor- of nadeelige verandering
in den toestand des lijders, in zijne verrigtingen en
ontlastingen en van zijn geheel uiterlijk voorkomen;
en, daar zij eene gunstige of ongunstige wending der
ziekte, tegen den volgenden beslissenden dag, aanwij-
zen, is derzelve waarneming van het grootste belang
tot eene juiste voorzegging van den uitgang der ziekte.

De *tusschengevoegde* dagen zijn: de *derde* en *vijfde*
dag, wanneer de ziekte den *vierden* — de *zesde* en
achtste, wanneer zij den *zevendens* — de *dertiende* en
vijftiende, wanneer zij den *veertienden* dag zal ge-
scheiden worden enz., maar hare loop, om bovenge-
noemde redenen, bespoedigd of vertraagd wordt.

De niet *beslissende*, eindelijk, zijn al de overige da-
gen der ziekte, waartoe ook, in gewone gevallen, de
tusschengevoegde behooren, onder welke niet critische
de *zesde* dag, volgens de uitspraak van vroegere en
latere geneesheeren, boven allen, als zeer ongunstig
beschouwd, en het als eene uitzondering van den gewo-
nen regel opgemerkt moet worden, wanneer op denzel-
ven eene gunstige en geheele scheiding eener ziekte
geschiedt.

Deze leer van den staat der *raauwheid*, *koking* en
scheiding der heete ziekten, zoo even voorgedragen, is,
gelijk reeds boven gezegd werd, op eene naauwkeurige
waarneming der natuur, van de vroegste tijden af aan
tot heden toe, gegrond en verdient ook nu nog, alle
behartiging, uit hoofde der belangrijkheid van het
onderwerp; dewijl, gelijk *Hippocrates* dezelve in ver-
schillende, dat is, in heete, gematigde en koude land-
streken, door de ondervinding heeft bevestigd gezien,
zij thans, even als voorheen, onder gelijke omstandig-
heden, in ons land en elders, wáár bevonden wordt en

van toepassing is , wanneer , bij eene niet zeer veranderlijke luchtgesteldheid , zoodanige lichamen door heete ziekten worden aangetast , welker krachten door geene verkeerde leef- of ongepaste of ontijdige geneeswijze verzwakt zijn , en bij welke de hevigheid der ziekte in eene juiste evenredigheid staat tot de krachten des lijders.

Op zoodanige wijze gaan de koortsen , onder *heilzame* ontlastingen , bij haren aanvang en , in haar verder verloop , door eene geheele *gelijkmaking* der ziektestof , dat is , eene *volkomene scheiding* der ziekte , onder geene of onmerkbare (*per lysin*) of , eindelijk , onder duidelijke ontlastingen , langs eenen of onderscheidene wegen tevens (*crisis simplex et composita*) , door eene eveneens volledige scheiding , in den ruimeren zin des woords , in de gezondheid over , en wordt deze dikwijls beter , dan vóór het ontstaan der ziekte , die niet zelden , gelijk het in het vervolg , bij de behandeling der tusschenpoozende koortsen blijken zal , eenen heilzamen invloed op het menschelijk ligchaam uitoefent.

b. In *andere heete en slepende ziekten* , en zulks , behalve dat eene onvolkomene scheiding der koorts , aanleiding geeft tot wederinstorting in dezelfde ziekte , na den niet zeldzamen overgang van de eene koorts in eene andere , met betrekking tot haar *wezen , gedaante en typus* , of , als het gevolg der koortsen in het algemeen , in zenuw- en andere slepende kwalen of gebreken der bewerktuiging , welke aan den versnelden omloop des bloeds , de uitputting der krachten van het geheele ligchaam en van het zenuwstelsel in het bijzonder , aan de verslapping der vaste deelen , de ontmenging of de verminderde hoeveelheid des bloeds en der overige vochten , de nederzetting van de stoffelijke oorzaak der ziekte op min of meer edele deelen , de schending van derzel-

ver bewerktuiging, daardoor te weeg gebragt, het verzuim van de vereischte, of aan eene verkeerde geneeskundige behandeling enz., moeten worden toegeschreven.

c. In den dood:

1. *Onmiddellijk*, door de hevigheid der ziekte, den invloed van gewelddadige oorzaken, door enkele zeer gewigtige of bijzondere toevallen, de stoornis of geheele verhindering der verrigtingen, de onderdrukking of geheele uitputting der krachten, de verplaatsing der ziektestof naar belangrijke deelen, eene ongunstige scheiding, eene verzuimde, ongepaste, of niet aan de hevigheid der ziekte geëvenredigde behandeling enz.

2. *middellijk*, door de naziekten onder *b.* vermeld, die door de koorts veroorzaakt, of door haren invloed op het ligchaam, ontstaan zijn.

Het is dan ook dien ten gevolge dat in de lijken der genen, die door koorts zijn omgekomen, naar gelang de ziekte-oorzaak hare uitwerking oorspronkelijk op de levenskrachten of meer bijzonder op de bewerktuiging gedaan heeft, of geene in het oogloopende verandering van het maaksel en de plaatsing der deelen te ontdekken zijn, of zoo vele en zoo onderscheidene gebreken voorkomen, als voor welke elk lijdend werktuig en deszelfs zamenstelling vatbaar is, waarbij men evenwel, tot een juist en voorzigtig besluit, er wel op te letten hebbe, in hoe verre deze afwijkingen van den gezonden toestand als de oorzaak van den dood in koortsen, of als eene bijkomende uitwerking der oorzaak, welke den dood heeft te weeg gebragt, of als het gevolg van den dood zelve, moeten beschouwd worden.

De *voorbeschikking* tot koorts is wel aan alle menschen gemeen, maar bij den eenen grooter dan bij den anderen. Zoo hebben gevoelige, prikkelbare, volbloe-

dige lieden van het een en ander geslacht, kinderen en teedere vrouwen meer aanleg tot dezelve, dan bejaarden of sterken, bijzonder van het mannelijk geslacht, of die een phlegmatisch temperament hebben; althans worden de eersten, in het algemeen, meer, schoon niet altijd heviger, door dezelve aangetast, dan de laatsten.

De *opwekkende oorzaken* tot koorts, welke in al de zoodanige bestaan, die, onmiddellijk of middellijk, het vaatstelsel prikkelen en het tot buitengewone werking aanzetten kunnen, zijn ontelbaar. Zij worden gevoelig in *uit-* en *inwendige* onderscheiden, waarvan de eerste somtijds geheel onbekend zijn en, zoo zij op vele menschen, in dezelfde landstreek, haren invloed uitoefenen, tot algemeen heerschende (*epidemische*) ziekten aanleiding geven, welke, omdat zij onafhankelijk van de luchts- en weersgesteldheid ontstaan en voortduren, verschillen van de jaars-epidemiën die in *voorjaars-*, *zomer-*, *herfst* en *winterziekten*, onderscheiden worden, maar welke daarin met de eerstgenoemde *algemeen heerschende* ziekten overeenkomen, dat, gelijk deze, gedurende jaren kunnen bestaan en op alle, bijzonder op de koortsige, maar ook op de slepende ziekten en zelfs op die, welke haren oorsprong aan de verandering der jaargetijden verschuldigd zijn, haren invloed uitoefenen, zoo ook gene, gedurende onderscheidene seizoenen voortduren kunnen, wanneer daarin geene geregelde afwisseling plaats grijpt. Beide algemeen heerschende ziekten worden alzoo *staande*, en zijn van gelijken invloed op de *tusschenloopende* ziekten, dat is: op al de zoodanige, die, van welken aard of oorsprong zij ook wezen mögen, gedurende het heerschen dezer ziekten ontstaan en, in betrekking tot deze, die dan den naam van *hoofdziekten* dragen, *onderworpene* ziekten

genoemd worden.

Behalve deze onbekende, bestaan de opwekkende oorzaken der, zoo evengenoemde, epidemische ziekten en der koortsen in het algemeen, onder vele andere, in afwijkingen van de physische gesteldheid en menging des dampkrings; in eene te koude, heete, vochtige of te drooge lucht; in eene te spoedige en te sterke afwisseling van haren warmtegraad; in hare verontreiniging door bijmenging van vreemde, dikwijls onbekende zelfstandigheden en luchtvormige vloeistoffen, of in de vermeerdering of vermindering van één of meer bestanddeelen, die tot de zamenstelling des dampkrings behooren; ook in de onderscheidene winden, voor zoo verre deze eenen werktuigelijken invloed op het menschelijk ligchaam hebben, of vreemde prikkels van elders met zich voeren en aldus eene dadelijke uitwerking doen op den staat des dampkrings. Even zoo bestaan zij in de dampen, welke opstijgen uit stilstaande wateren en moerassen enz.; in onderscheidene smetstoffen, gelijk die der kinderziekte, mazelen, wind- en koepokken, van de roodvonk enz.; in het misbruik van spijsen, dranken en geneesmiddelen, met betrekking tot hunne hoeveelheid of hoedanigheid — de eerste, in zoo verre zij het menschelijk ligchaam te sterk verhitten, moeilijk verteerbaar zijn, of ligt in verderf overgaan enz., — de laatste, wanneer zij eene te hevige werking in hetzelfde te weeg brengen, gelijk scherpe braak- en purgeermiddelen, kwikbereidingen en soortgelijke vergiften; in werktuigelijke beledigingen; in hevige, zoo wel opwekkende als nederdrukken- de, aandoeningen des gemoeds, gelijk vreugde, toorn, schrik, vrees, verdriet enz.; in buitengewone inspanning der lichaams- en zielskrachten, bij gemis van de noodige rust; in ware en schijnbare volbloe-

digheid; ophooping, uitstorting, stilstand, moeilijken omloop, onderdrukte of te rijkelijke ontlasting van bloed of andere vochten; ontmenging daarvan en van de afgescheidene en, geheel of ten deele, tot ontlasting bestemde vloeistoffen, welke ook, door haren overvloed, koorts veroorzaken kunnen, gelijk de gal, het slijm, de pis, de onbemerkbare uitwasmingsstof, het zweet, de drekstoffen, en alle zoodanige ziekteprikkels, welke het ligchaam aandoen en zulks onmiddellijk of wel middellijk, dat is: door tuschenkomst van andere werktuigen of stelsels des menschelijken ligchaams, die den verkregen indruk op het hart en het vaatstelsel voortplanten en den omloop des bloeds verhaasten, gelijk ontsteking, verettering, verzwering, verharding, ontaarding en iedere andere aandoening of beleediging van min of meer verwijderde deelen, ingeval zij haren invloed op zeer gevoelige deelen uitoefenen of sterk genoeg zijn, om het gansche gestel in medelijdige werking te brengen, gelijk de prikkels van eenige ziekelijke voortbrengselen, zoo als van groote gezwellen, uitwassen, wormen, gal-, nieren blaassteen, vreemde zelfstandigheden in wonden of zweren, beensplinters bij zamengestelde beenbreuken, enz., enz.

De voorzegging in koortsen, waarmede men, uit hoofde van het groot aantal en de verscheidenheid der toevallen, de verwikkeling der koortsen onderling en de somtijds plotselinge en onverwachte verandering derzelve, van eene schijnbaar ligte in eene gewigtige of gevaarlijke ziekte, altijd voorzigtig te werk gaan moet, zoo dat in twijfelachtige gevallen, eene onbepaalde uitspraak steeds verkieslijk blijft, laat zich opmaken uit de *gesteldheid* der koortsen, en des lijders, en uit de *toevallige* uitwendige, min of meer gunstige, omstandigheden, waarin hij geplaatst is.

I. Ten opzichte van den *aard* enz. der koortsen, komt hier in aanmerking:

1. haar *onderscheiden karakter*, waardoor minder gevaar te voorzien is in eene koorts met verhoogde, dan in eene met verminderde levenskrachten — dus minder in de *ééndaagsche*, *verlengde ééndaagsche* en *ontsteking-koorts* — meer in de onderscheidene *gastro-trische* koortsen, het meest in de *zenuw- of rotkoorts* enz.;

2. hare *verschillende hevigheid*; want hoe geringer de koorts is, des te minder, hoe sterker, des te grooter ook de vrees voor eenen ongunstigen uitgang derzelve zijn moet; maar, in het laatste geval, is ook de loop en, bij gevolg, de beslissing der ziekte, ten goede of ten kwade, spoediger dan in het eerste;

3. hare *duur*; want ofschoon, naar aanleiding van het zoo even gezegde, eene langdurige koorts veiliger is dan die, welke zeer spoedig verloopt, om dat gene gewoonlijk niet zóó hevig is als deze, heeft zulks toch alleen betrekking op de *heete koortsen*. Evenwel gaan ook onder deze, zoo zij langen tijd duren en hevig zijn, de krachten des lijders verloren en wordt de verwachting eener gunstige scheiding der ziekte meer en meer onwaarschijnlijk, terwijl de oorzaken eener slepende koorts meestal van dien aard zijn, dat zij zich moeilijk of niet laten verwijderen en dikwijls even onherstelbaar worden als de koortsen, welke daarvan het gevolg zijn; gelijk werktuigelijke gebreken en de uitterende koorts die daaruit voortvloeit;

4. haar *typus*, volgens welke de *aanhoudende* koorts gevaarlijker is dan de *nalatende*, en deze weder dan de *tusschenpoozende*;

5. hare *regelmatigheid*; dewijl het telkens vervroegen der nalatende of tusschenpoozende koortsen, wan-

neer dit de aard der epidemische ziekte niet medebrengt, het verdubbelen, en het wederkomen harer aanvallen op denzelfden tijd enz. eenen ongunstigen uitgang derzelve doet voorzien, of het bewijs is eener hardnekkige ziekte;

6. hare *verwikkeling*; omdat, wanneer koortsen van een verschillend karakter en van eenen min of meer langen duur zich onderling verbinden, dit op een grooter gevaar wijst dan wanneer ze eenvoudig zijn;

7. *het meer bijzonder lijden van eenig stelsel of van enkele deelen des menschelijken ligchaams*; want bij de *ééndaagsche* en *ontstekings-koorts* is hoofdzakelijk het vaatstelsel alléén, bij de meeste andere zijn, benevens dit, ook andere stelsels aangedaan, en hoe edeler nu het deel is, dat door de koorts lijdt, zoo als het hersen- of zenuw-stelsel, de longen enz., hoe gevaarlijker de ziekte en hoe moeilijker hare voorspelling wordt;

8. de *aanleidende oorzaken*, die wanneer vele zich vereenigen, op gewigtige stelsels of bijzondere deelen haren invloed uitoefenen, of wanneer zij onbekend, belangrijk, moeilijk of geheel niet uit den weg te ruimen zijn, de uitkomst der ziekte twijfelachtig maken;

9. de *toevallen der ziekte*; onder welke, zoo zij in *gunstige*, *gevaar dreigende* en *hoogst gevaarlijke* onderscheiden worden, bij de aanwezigheid der eersten, de verrigtingen, afscheidingen, ontlastingen en de uitwendig bemerkbare eigenschappen des ligchaams, in vergelijking met die, welke in den gezonden staat waargenomen worden, weinig — bij die der andere soort aanmerkelijk, — en bij die der laatste zoo zeer worden gestoord, dat, wanneer vele zoodanige verschijnselen zich, gedurende den loop eener ziekte, in hetzelfde voorwerp opdoen (want één enkel gevaarlijk toeval geeft evenmin reden, om tot eenen ongunstigen, als

één enkel gunstig teeken, om tot eene voordeeligen afloop der ziekte te besluiten) en zij niet van de pogingen der natuur, om de ziekte tot scheiding te brengen, of van toevallige omstandigheden door bijoorzaken verwekt, afhangen, de dood als een bijna onmisbaar gevolg der ziekte te verwachten is. — Ook wanneer de toevallen eener koorts met elkander in tegenspraak zijn, zoo als, wanneer de lijder, bij ernstige toevallen der ziekte, zegt *wel* te wezen; met eene vochtige tong over dorst klaagt of in tegendeel, met eene drooge tong in hevige koorts niet naar drinken verlangt enz., wijzen deze op een groot gevaar; —

10. derzelve *uitgang*: hoe meer namelijk, en wel op bepaalde (*de critische*) dagen, de toevallen der ziekte verminderen, de stoornis van en het verbroken evenwigt tusschen de onderscheidene verrigtingen hersteld wordt en daarbij ontlastingen plaats hebben, die, zoo in hoeveelheid als hoedanigheid en nog meer door het nut, 't welk zij aanbrengeu, eene gunstige scheiding der ziekte kenmerken, des te meer mag men op eene goede uitkomst der ziekte hopen, en heeft men, in eenig daarmede strijdig geval, het tegendeel te vreezen.

II. Met betrekking *tot de gesteldheid des lijders*, hangt het minder of meer gevaar af van den ouderdom, het temperament, de ligchaams- of zielsgesteldheid van denzelfven, den staat der levenskrachten, de volkomenheid zijner bewerktuiging enz., zoodat volwassenen, personen van een phlegmatisch temperament, gezonde en sterke menschen en zij die opgebeurd van gemoed zijn, die minder gevoelige levenskrachten, eene ongeschondene bewerktuiging der bijzondere deelen enz. onder koorts hebben, over het algemeen in een minder groot gevaar verkeeren dan kinders, hoogbejaarden, of zij, aan welke een bloedrijk of galachtig temperament

is ten deel gevallen, die zwak of ziekelijk zijn, of reeds, vóór het ontstaan der koorts, door zwakheid of ziekte van een, bijzonder van eenig gewigtig deel, lijden; die neêrslagtig en vreesachtig van aard zijn, geen vertrouwen hebben op het vermogen der kunst of op hunnen geneesheer; wier levenskrachten voor prikkels aandoenlijk zijn; maar traag op den invloed derzelve terug werken enz.

III. Ten opzigte der *toevallige uitwendige omstandigheden*, hebben de gesteldheid van het land en der algemeen heerschende ziekte, de bijzondere en openbare betrekking des lijders, zijne woning, verzorging, geneeskundige behandeling, de personen, die met hem omgaan en hem oppassen en ontelbare andere min of meer gewigtige omstandigheden eenen aanmerkelijken invloed op den gunstigen of ongunstigen afloop, en bij gevolg ook op de voorzegging der ziekte.

Ter genezing der koortsen is de *eerste* aanwijzing de stoffelijke oorzaak derzelve, voor zoo verre die bekend, nog aanwezig, en het den geneesheer mogelijk is, uit den weg te ruimen, b. v. door de onzuiverheden der eerste wegen, in gastrische koortsen, door braak- of purgeermiddelen, of beiden tevens te ontlasten; door de verhinderde uitwaseming, bij zinking- of rheumatische koortsen, te herstellen enz.

Wanneer de oorzaken der ziekte onstoffelijk, niet meer voorhanden, door de natuur of kunst reeds ontlast, onbekend of buiten het bereik des geneesheers zijn, en de koorts, in deze gevallen, ontstaat of voortduurt, dewijl de oorzaak der ziekte, of de ziekte zelve, in de menging en bewerktuiging des ligchaams, veranderingen heeft voortgebracht, waarvan het niet, als door eene volkomene scheiding der ziekte, kan ontdaan worden, — bestaat de *tweede* aanwijzing vooreerst in het onmiddellijk te keer gaan der koorts, zoo

zij daarvoor vatbaar is, met zoodanige middelen, door welker vermogen de voorbeschikkende of naaste oorzaak der ziekte vernietigd kan worden, — gelijk de tusschenpoozende koorts door de kina en de rotkoorts door de delfstoffelijke zuren; — of zij bestaat ten andere, in het besturen der levenswerkzaamheid op zoodanig eene wijze, dat de krachten toereikend blijven, om, zonder eene onvolkomene scheiding, stofverplaatsing of vormverandering der ziekte, dezelve tot een gelukkig einde te brengen. Wanneer, in dit geval, de levenswerkzaamheid niet bovenmate verhoogd, verminderd of onderdrukt is, hetgeen bij overigens gezonde menschen en niet zeer hevige koortsen niet zeldzaam het geval is, mag men hare genezing, onder een gepast levensbestuur, met evenveel regt, aan de natuur overlaten, als bij eene te zeer verhoogde, verminderde, of verhinderde werkdadigheid, zich van eene verzwakkende, versterkende en opwekkende, of zoodanig eene geneeswijze, ter bereiking van hetzelfde doel, bedienen, waardoor de onderscheidene oorzaken, die de werking der krachten beletten, worden te keer gegaan. —

Eene *derde* aanwijzing bestaat in de behandeling van enkele toevallen der koorts, indien deze zoo hevig zijn, dat zij tot verslimmering, tot eenen ongeregelden loop of ongelukkigen uitgang der ziekte aanleiding zouden kunnen geven, en daarom eene bijzondere voorziening vereischen. — Daar nu deze, van min of meer belang, in de onderscheidene tijdperken der koorts voorkomen; aan verschillende oorzaken, in den aard der koorts zelve gelegen, of aan bijkomende omstandigheden hunnen oorsprong verschuldigd zijn kunnen, en men dezelve slechts door het verwijderen der oorzaken, die ze hebben te weeg gebragt, kan doen ophouden, blijkt, dat zij voor gee-

ne algemeene geneeswijze vatbaar zijn.

Eene *vierde* aanwijzing is gelegen in eene gepaste behandeling der verwickelingen van de onderscheidene koortsen met elkander, en van den overgang van het karakter en de gedaante der oorspronkelijke koorts in eene andere, waardoor, gelijk wij in het vervolg meermalen zien zullen, niet zelden eene geneeswijze kan gevorderd worden, die strijdig met den aard der oorspronkelijke ziekte is.

Eene *vijfde* aanwijzing bedoelt de bevordering der scheiding en het bestuur der critische ontlastingen. — De scheiding eener ziekte het werk der natuur zijnde, kan alleen bevorderd worden door eene gepaste behandeling derzelve naar de opgegevene voorschriften. — Men heeft alzóó, onder het voortgezet gebruik der aangewezenen hulpmiddelen, slechts alles te vermijden, wat de scheiding zoude kunnen vertragen of storen en, bij eene neiging tot het daarstellen van critische ontlastingen, waar te nemen, langs welke wegen de natuur dezelve tracht te doen plaats hebben, opdat de geneesheer die aan haar bestuur overlate, wanneer zij langs eenen veiligen weg geschieden en toereikend zijn tot de scheiding der ziekte, of, dat hij die bevordere, wanneer zij te gering zijn, en vermindere, wanneer zij niet alleen geene verligting der ziekte meer aanbrenge, maar zelfs de krachten des lijders te zeer verminderen. —

Eindelijk bestaat eene *zesde* aanwijzing, in de behandeling der herstellenden. — Maar zelden wordt eene ziekte in ééns en zoo volkomen gescheiden, dat de overgang van dezelve in de gezondheid, met uitzondering van zwakte, welke, in mindere of meerdere mate, het noodzakelijk gevolg van iedere ziekte is, plotseling plaats heeft. — Gewoonlijk verlopen er met het werk der scheiding, onder de vereischte ontlastingen,

ettelijke dagen, gedurende welke de ziekte vermindert, waarna het tijdperk der herstelling intreedt, even als dan, wanneer de scheiding der ziekte op ééns en volkomen heeft plaats gegrepen. — In het eerste geval blijven, schoon in verminderde hoeveelheid, dezelfde geneesmiddelen aangewezen, welke ter daarstelling der scheiding en tot het bestuur der critische ontlastingen, te voren werden noodig geoordeeld; daarna, en in het ander geval, die middelen, welke de nog overgeblevene zwakheid, en wat aan stof door de ziekte is verloren gegaan, herstellen kunnen. — Hiertoe is een ligt en voedzaam diëet en, wanneer dit alleen niet tot herstelling der krachten voldoende is, eene versterkende geneeswijze aan te prijzen, waarbij evenwel het karakter der koorts niet mag worden uit het oog verloren, opdat de meer voedende spijsen en dranken of de versterkende middelen, na den afloop eener koorts gebezigd, de ziekte niet op nieuw te voorschijn roepen, maar daardoor, gelijk ook door het vermijden der oorzaken, die tot de ziekte aanleiding gegeven hebben, en een wel ingerigt levensbestuur, de vatbaarheid tot instorting worde voorkomen.

Met betrekking tot den leefregel in koortsen, zijn de volgende voorschriften van toepassing:

1. De lucht in de ziekenkamer moet noch te droog, noch te vochtig en de warmtegraad gematigd wezen; de kamer zelve droog, zuiver en ruim zijn, en eene zoodanige, ten opzichte harer ligging, gekozen worden, dat de zieke noch van te groote hitte, noch van koude hinder hebbe. Ook kan eene te groote warmte verminderd worden door het besprengen van den grond met koud water of azijn, door den toegang aan de buitenlucht te verleenen enz., en eene te strenge koude, door het verwarmen der kamer, tot eenen gematigden en, zoo veel mogelijk, gelijken graad. De zuiverheid

van het vertrek wordt bevorderd door deszelfs ruimte, door het openen der ramen, gedurende eenige uren van den dag, echter zoodanig, dat de lijder daar door geene koude vatten kan; door luchtgaten en ventilators, het openhouden van den schoorsteen, het weren van vele menschen, het dadelijk verwijderen van alle ontlastingen enz. Wanneer deze en soortgelijke hulpmiddelen niet genoegzaam zijn, om de zuiverheid der lucht daartestellen en te onderhouden, hetgeen, bij de ophooping van vele lijders in dezelfde kamer of onder andere ongunstige omstandigheden, nauwelijks en, bij besmettelijke ziekten, waar men de smetstof wenscht te vernietigen, zeker niet van dezelve te denken is, heeft men geen nut te verwachten van het verbranden van welriekende poeders, waarbij wel de reuk verbeterd, maar niet de lucht gezuiverd, ja dezelve veeleer bedorven wordt, maar alleen van zoodanige berookingen waaruit, gelijk zulks bij de behandeling der zenuw- en rotkoorts blijken zal, het *Chlorium*, spoedig of trapsgewijs vrij gemaakt wordt.

2. Dewijl drinken voor bijna alle koortsljders noodzakelijk, nuttig en eene volstrekte behoefte is (want maar weinige hebben geen' dorst, en dezen behoort men dan ook het drinken niet op te dringen) moet het, zoo er begeerte tot drinken bestaat, niet alleen, maar ook in zulk eene mate, worden toegestaan, als verlangd wordt, schoon, bij voorkeur, dikwijls en telkens in geringe hoeveelheid, vooral gedurende het eerste tijdperk der koorts, opdat het geene benaauwdheid, walging en braken veroorzake.

Omtrent de keus der dranken zijn in het algemeen, bij den aanvang der meeste koortsen, als wanneer zij veelal eene ontstekingwerende geneeswijze vorderen, maar ook in haren verderen loop, bijzonder in de ont-

steking- en gastrische koortsen, de verdunnende, verzachtende en ligt-zure dranken aangewezen, welke, zulks noodig zijnde, kunnen vervangen worden door zoodanige zure middelen, die tevens den stoelgang bevorderen, zoo als de *fructus en pulpa tamarindorum*, de *supertartras potassae (cremora tartari)* enz. of, bij neiging tot, of het wezenlijk bestaan van loslijvigheid, door inwikkende middelen, zoo als een *decoctum hordei*, *emulsio amygdalina*, *emulsio hordeato-amygdalina*, *decoctum cornu cervi compositum (decoctum album Sydenhami)* enz., terwijl in koortsen met verminderde levenswerkzaamheid, prikkelende, opwekkende, bederfwerende of alleen voedende dranken zijn aan te prijzen, alle welke bij voorkeur laauw moeten gebezigd worden; hoewel bij dit alles de smaak en de gewoonte des lijders en vooral ook het karakter der koorts zelve eenige wijzigingen en uitzonderingen veroorloven. Ook moet men deze dranken van tijd tot tijd met andere verwisselen, ten einde den lijder, wannecr zij hem tegenstaan, daardoor tot drinken aangezet en zóó het tot de scheiding der ziekte noodige vocht in het ligchaam gebragt worde.

3. Voor zieken, welke eenigen lust tot eten hebben, zijn, in het algemeen, vochtige, weinig voedende, ligt verteerbare en bederfwerende spijzen, aan het plantenrijk ontleend, de geschiktste, zoo als bladgroenten, vruchten enz. — Dan ook hierbij dient men, even als bij de dranken, ten opzichte van de hoeveelheid en hoedanigheid, te letten, op de mindere of meerdere hevigheid, den waarschijnlijksten duur, het onderscheiden karakter en de verschillende tijdperken der koorts; den ouderdom des lijders, zijne bijzondere gesteldheid en gewoonte, zijnen smaak en begeerte naar of afkeer van eenig bijzonder soort van voedsel; de landstreek, het jaargetijde enz. Tevens moet men zor-

gen, dat het op den gepasten tijd, dat is, in nalatende koortsen, gedurende het dalen der koorts, in tusschenpoozende, gedurende den koortsvrijen tusschen-tijd, en niet veel op eens, maar dikwijls gebruikt, dat het langzaam genoten, en wel gekaauwd worde enz.

4. Daar rust naar het ligchaam en den geest, voor elk, die door koorts is aangetast, van het hoogste belang is, moet de lijder, indien zijne krachten hem niet veroorloven, met gemak op te zijn, gelijk zulks bij ligte en buiten den aanval van tusschenpoozende koortsen, het geval is, steeds te bed blijven, en evenzoo alle aandoeningen des gemoeds, zelfs de opwekkende, met uitzondering der hoop, vermijden, moettende deze veeleer door opbeuring, bemoedigende toespraak, en eene zachtmoedige behandeling, van de zijde des geneesheers en der zieken-oppassers opgewekt en onderhouden worden.

5. De slaap, met uitzondering van eenige bijzondere ziekte-toestanden, welke, in het vervolg, nader zullen bepaald worden, in koortsen heilzaam en het waken daarentegen nadeelig zijnde, behoort alles zorgvuldig vermeden te worden, wat denzelven verhinderen of storen kan, zoo als de bezoeken van vrienden en bekenden, sterk licht en veel gedruisch in de ziekenkamer enz. Slechts dan, wanneer slapeloosheid tot verontrustende toevallen aanleiding geeft, en de ziekte daardoor verergerd wordt, moet de slaap, door verdoovende middelen, bevorderd worden, zoo als, bij de behandeling der heete zenuwkoorts, blijken zal.

Eindelijk moeten 6, in koortsen, de ligging, het deksel, en de bekleeding des lijders, zoodanig zijn, dat zij, ten zij bijzondere omstandigheden daarin eene tijdelijke verandering noodzakelijk maken, het ligchaam, zoo als in den gezonden toestand, genoegzaam bedekken en verwarmen. Zoo de

bedekking of bekleeding te overvloedig is, zal daardoor onrust, benaauwdheid, symptomatische ontlastingen en krachteloosheid veroorzaakt, zoo zij te gering zijn, de critische ontlasting, door de huid verhinderd, de koorts onderhouden, tot ophooping van bloed naar de inwendige deelen, krampachtige aandoeningen enz., aanleiding gegeven worden. — Ook hier komt het veel aan op de behoefte, het verlangen en de gewoonte, en, gelijk in de meeste gevallen, de gewone bedekking des lijders, in koortsen, voldoende is, — wordt weder, in andere, eene mindere, in enkele, eene meerdere vereischt.

Alvorens tot de behandeling der bijzondere koortsen over te gaan, blijft ons nog overig, de aandacht te vestigen op het groot aantal en de verscheidenheid derzelve, alsmede op eene zoodanige verdeeling daarvan, als bij het ziekbed, ten leiddraad zoude kunnen verstrekken.

De koortsen toch zijn onderscheiden en kunnen verdeeld worden:

1. Naar dat de levenswerkzaamheid daarbij verhoogd of verminderd is, met welke vermindering, de prikkelvatbaarheid te veel of te weinig zijn kan (*debilitas cum erethismo*, *debilitas cum torpore*).

2. Naar haar onderscheiden karakter, in *ontsteking-*, *rot-*, *zenuw-*, *uitterende-*, *gastrische-*, *zinking-koorts* enz.

3. Naar hare eenvoudigheid of verwikkeling met andere koortsen, of met het lijden van eenig ander stel-

sel of bijzonder deel des menschelijken ligchaams, in *eenvoudige, zamengestelde en ingewikkelde* koortsen.

4. Naar hare bijzondere in het oog loopende of gevaarlijke en ongewone toevallen.

5. Naar hare oorzaken, in *oorspronkelijke, afgeleide, symptomatische, goed- en kwaadaardige*, al of niet *besmettelijke* koortsen, welke laatste aan eene bijzondere stof, al of niet, door eene algemeen heerschende ziekte voortgebracht, haren oorsprong verschuldigd zijn, en, bij het heerschen eener epidemische ziekte, *tusschenloopende* wezen kunnen.

6. Naar de orde, volgens welke de aanvallen plaats hebben, de voortdoring, de af- en toeneming, het verdwijnen en den terugkeer der toevallen op gezette tijden, in *geregeld en ongeregeld wederkeerende*; in *vaste, vervroegende of verlatende*; in *heete*, en deze in *allerheetste, zeer heete, gewone heete*, en *schijnbaar heete*; in *slepende*; in *aanhoudende, nalatende en tusschenpoozende* koortsen.

7. Naar het getal der genen, die door dezelfde koorts zijn aangetast, in *verstrooide of verspreide*, in *land- of algemeen-heerschende*, en van het *jaargetijde afhankelijk* koortsen.

8. Naar hare zitplaats, in *algemeene en plaatselijke*.

9. Naar haren meerderen of minderen graad, in *ligte, zware, ernstige, gevaarlijke* en

10. Naar haren uitgang in *heilzame, geneeslijke, verderfelijke, onherstelbare* koortsen enz.

Ter onderscheiding der koortsen, op de eene of andere dezer verscheidenheden gegrond, ontleende men reeds vroeg eene verdeeling derzelve van de meest in het oog loopende en dringende toevallen, welke verdeeling nog gedurende vele eeuwen in zwang bleef. Dan, hoe belangrijk ook de behartiging der gewigtige verschijnselen, welke zich in koortsen opdoen,

wezen moge, is die verdeeling, tot eene gepaste behandeling derzelve, evenmin van genoegzame waarde als die, welke men afleidde van hare oorzaken; daar, gelijk sommige verschijnselen wel eens geheel toevaltig en onzeker zijn en, in koortsen van onderscheidene aard waargenomen, hoogstens dienen kunnen, om de bijzondere soorten en verscheidenheden — maar niet om de hoofdsoorten der koortsen te bepalen; en eveneens derzelve verwijderde oorzaken, van hoe veel gewigt derzelve kennis ook zijn moge tot eene doelmatige behandeling derzelve, dikwijls onbekend zijn; in onderscheidene koortsen dezelfde wezen, of verschillende oorzaken tot dezelfde aanleiding geven kunnen; en in het een en ander geval, het aantal van de hoofdsoorten der koortsen tot in het oneindige zoude vermenigvuldigd worden, — schijnt het beter, de *orden* van de klasse der koortsen, van den *typus* te ontleenen, dat is, van de voortdoring, het af- en toenemen, het verdwijnen en terugkeeren van de aanvallen derzelve; en diensvolgens haar te verdeelen in *tusschenpoozende*, *aanhoudende* en *nalatende* koortsen; terwijl zij verder, naar gelang van haar verschillend karakter, kunnen onderscheiden worden, de **AANHOUDE** **DENDE** in *ontsteking*-, *zenuw*-, *rot*- en *witterende*, en de **NALATENDE** in *gastrische*-, *zinking*- en *rheumatische* koortsen; welke verdeeling reeds lang in gebruik is, maar niettemin voor eenen geregelden voordragt der koortsen zeer geschikt schijnt te zijn.

Tweede Hoofdstuk.

TUSSCHENPOOZENDE KOORTS.

(*Febris intermittens.*)

Eene *tusschenpoozende koorts* is zoodanig eene, welke door eenen van koorts bevrijden tusschentijd vervangen wordt, en waarvan iedere aanval den loop van eene *aanhoudende koorts* voorstelt.

Door de afwisseling van den aanval met eenen koortsvrijen tijd, wordt deze soort van koorts herkend en van andere onderscheiden.

De aanval eener tusschenpoozende koorts, welker beschrijving reeds in het vorig hoofdstuk gegeven is, doorloopt *drie* tijdperken, dat der *koude*, der *hitte* en van het *zweet*, wordende het eerste veelal voorafgegaan door *voorboden*, welke bestaan in eene tijdelijke onderdrukking der dierlijke — en, ten gevolge daarvan, der levensverrigtingen. Deze voorboden worden door sommige schrijvers, die dan ook aan de koorts *vier* tijdperken toekennen, als het *eerste* beschouwd.

Naar gelang van den korteren of langeren van koorts bevrijden tusschentijd, worden de tusschenpoozende koortsen, in *daagsche*, *anderendaagsche* en *derden-daagsche* onderscheiden. Daarenboven vindt men ge-

wag gemaakt van zoodanige, welker aanvallen nog veel verder van elkander verwijderd zijn, zoo als van vier-, vijf-, zes-, zeven-, acht-, negen-, tien-, vijftien-daagsche, ja zelfs van tusschenpoozende koortsen, die om de maand, om de twee of drie maanden, of om het jaar wederkeeren; welke laatste veeleer tot de goedaardige ééndaagsche (*ephemerae benignae*) dan tot deze, behooren, als ontstaande, b. v. de maandelijksche bij vrouwen, tegen het vloeijen der maandston- den, bij mannen, die maandelijks aan eenen geregel- den aambeijenvloed gewoon zijn, tegen dien tijd, en zoo ook de driemaandelijksche tijdens de verwisseling der seizoenen, door den invloed derzelve op het men- schelijke ligchaam.

Elk dezer tusschenpoozende koortsen (wij bedoelen hier, daar de overige zeer zeldzaam voorkomen, alleen de daagsche, anderendaagsche en derdendaagsche) heeft iets bijzonders in haren loop en toevallen, waardoor zij zich ook van de overige onderscheidt.

Zoo heerscht de daagsche koorts, dat is die, wel- ke in 24 uren eenen aanval en koortsvrijen tusschen- tijd heeft en zoo zeldzaam is, dat sommigen, schoon ten onregte, haar bestaan ontkend hebben, veelal ge- durende vochtig en koud weder, in het voorjaar, den herfst en den winter; tast bijzonder slijmachtige, wei- nig gevoelige, zwakke gestellen en kinderen aan; en is, volgens het vrij algemeen gevoelen, hardnekkig en moeilijk te genezen.

De anderendaagsche koorts, zijnde die, welke om den anderen dag eenen aanval heeft met eenen koorts- vrijen dag afgewisseld, komt, onder alle tusschenpoo- zende koortsen het meest in het voorjaar of den zomer voor; begint veelal tegen den middag; hangt meeren- deels van gastrische oorzaken af; tast voornamelijk jeugdige en volwassene menschen en die een galachtig

temperament hebben, aan; heeft een spoedig verloop; en wordt veeltijds in 5, 7 of 9 aanvallen gescheiden.

De *derdendaagsche koorts*, eindelijk, welke na elken aanval, door twee van koorts bevrijde dagen gevolgd wordt, wordt veelal in het najaar waargenomen; begint, bijna altijd, na den middag of tegen den avond; tast meestal kwaadsappige menschen, of die gebreken in den onderbuik hebben aan; en is zeer hardnekkig en langdurig; blijvende de lijder, na daarvan hersteld te zijn, ligt genegen tot instorting.

De boven beschrevene eenvoudige tusschenpoozende koortsen komen ook *dubbel* en *verdubbeld* voor.

Door *verdubbelde (febres intermittentes duplicatae)* verstaat men zoodanige tusschenpoozende koortsen, welke op den koortsdag twee aanvallen hebben, en dus, de verdubbelde *daagsche*, dagelijks; de *anderendaagsche*, om den anderen dag; en de *derdendaagsche*, om den derden dag, met eenen koortsvrijen tusschentijd, waardoor de eene aanval van den anderen gescheiden wordt. Eenige schrijvers twifelen aan derzelve bestaan en houden haar voor eene onderscheiding van lateren tijd, welke aan de ouden geheel onbekend is geweest; en ware mij niet éénmaal een wel bewezen voorbeeld eener *verdubbelde derdendaagsche* koorts voorgekomen, dan zoude ik tot het gevoelen van hen overhellen, die meenen, dat eene eenvoudige tusschenpoozende koorts, door de eene of andere toevallige oorzaak, in haren voortgang gestuit, zich daarna op nieuw ontwikkelt en haren loop vervolgt, en zoo tot eene *schijnbare* verdubbeling derzelve aanleiding geven kan, hetgeen evenwel met vele waarnemingen dier verdubbelde tusschenpoozende koortsen het geval mag geweest zijn.

Minder zeldzaam en algemeen bekend zijn de *dubbele* tusschenpoozende koortsen (*febres intermittentes dupli-*

ces). Zoo zoude de *dubbele daagsche*, even als de *verdubbelde*, dagelijks twee aanvallen met eenen vrijen tusschentijd hebben, en bijgevolg deze beide niet van elkander te onderscheiden zijn. — De *dubbele anderendaagsche*, welke zeer dikwijls voorkomt, heeft dagelijks eenen aanval, die daardoor van de daagsche, waarmede zij dikwijls verward wordt, onderscheiden is, dat de tijd van den aanval, de langdurigheid der koorts en de hevigheid harer toevallen van den eersten dag gelijk zijn aan die van den derden, en die van den tweeden aan die van den vierden dag. — Evenmin zijn aan ons geweest (de Prov. Zeeland) de dubbele derdendaagsche koortsen vreemd, wanneer de koorts, ten opzichte van den tijd van aanval, hare langdurigheid en de hevigheid harer toevallen, den eersten dag gelijk is aan die van den vierden, die van den tweeden gelijk aan die van den vijfden dag, terwijl de derde dag van koorts vrij is. Daarentegen wordt de *driedubbele derdendaagsche koorts* (*febris quartana triplicata*), waarbij dagelijks een aanval plaats heeft, maar zóó, dat de eerste dag, in vermelde opzigten, aan den vierden, de tweede aan den vijfden, en eindelijk de derde aan den zesden dag beantwoordt, zeldzaam waargenomen, en nog zeldzamer, zoo immer, de *dubbele vijfdaagsche*, en andere nog meer zamengestelde tusschenpoozende koortsen, van welke het genoeg zijn zal, als in het voorbijgaan, melding gemaakt te hebben.

Zeer juist is de aanmerking van eenen beroemden schrijver, dat niet elke koorts, die geene volkomene tusschenpoozing heeft, of niet dadelijk van haren aanvang tusschenpoozend is, of oorspronkelijk zoodanig geweest, maar in eene aanhoudende koorts is overgegaan, daardoor niet of niet meer tot deze koortsen behooren zoude. — Zoodanige toch blijven, gelijk ze eerst waren, de nalatende koortsen, die uit de tusschenpoozende

ontstaan , maar welker aanvallen zoo zeer vervroegd , wat vooral , in het voorjaar , of wel , zoo veel verlengd zijn , 'tgeen meest in het najaar plaats heeft , dat de aanval van koorts , nog niet geëindigd zijnde , weder door eenen anderen vervangen wordt (*febres subintrantes*) ; zeker zoo lang zij gekenmerkt worden door eene regelmatige af- en toeneming harer verschijnselen. Verder behooren hiertoe eenige nalatende koortsen , welke zich onderscheiden door een regelmatig , veeltijds anderendaagsch , verhef en vermindering der toevallen , die dikwijls voorkomen en niet zelden hevig zijn , en , schoon deze koortsen van het begin der ziekte af aan , nalatend zijn , haren tusschenpoozenden oorsprong doen vermoeden uit den tijd , in welken zij worden waargenomen , namelijk , tegen het einde van den zomer , en bij den aanvang van den herfst , als wanneer de tusschenpoozende koortsen de algemeen heerschende ziekte zijn. Eindelijk moeten ook tot de tusschenpoozende , de *plaatselijke* koortsen gebragt worden , zoo als eene op gezette tijden wederkeerende hoofd- of tandpijn , enz. , alsmede de *vermomde* of *gevaarlijke* tusschenpoozende koortsen , die tot de plaatselijke koortsen schijnen te behooren.

Door de uitdrukking van *vermomde* of *gevaarlijke* , worden die koortsen verstaan , welke zich onder den schijn en de toevallen eener andere ziekte verbergen , den daarmede niet bekende of onvoorzigtige bedriegen , en dezelve voor eene geheel andere ziekte doen houden , dan zij inderdaad zijn. Van die soort zijn er velen , zoo als , onder het masker van *slaapzucht* , *beroerte* , *ijlen* , *verlamming* , *flaauwte* , *hoofdpijn* , *stuipen* , *blindheid* , *ontsteking van het borstvel* , *aamborstigheid* , *hik* , *maagkramp* , *braken* , *kolijk* , *boord* , *watervrees* , *rheumatische* , *podagriscche pijnen in onderscheidene uit- en inwendige deelen* , *verstijving* , *koude* , *wegsmellend zweet* , enz. , enz. ; zijnde er , om kort te

zijn , naauwelijks ééne ziekte , onder wier verschijnse-
len eene zoodanige tusschenpoozende koorts zich niet
verbergen kan.

Deze tusschenpoozende koortsen schijnen , gelijk
reeds is opgemerkt , het gevolg van eenig plaatselijk ,
maar tijdelijk lijden , en de onderscheidene toeval-
len hunnen oorsprong verschuldigd te zijn aan de
verschillende stelsels of deelen des menschelijken lig-
chaams , welke door de ziekte zijn aangetast , ten ge-
volge waarvan onderscheidene verrigtingen zoo zeer ge-
stoord worden , dat , zonder eene spoedige herkenning
en doelmatige behandeling der koorts , het leven
des lijders niet alléén in gevaar , maar stellig verlo-
ren is.

Zoodanige koortsen , welke dan eens bij enkele men-
schen , dan weder , als eene algemeen heerschende ziek-
te , bij velen voorkomen , zijn bijna zonder uitzonde-
ring , *anderendaagsche* ; schoon die zich onder de tee-
kenen van *slaapzucht* of *beroerte* voordoen , ook wel
derdendaagsche koortsen zijn. In het algemeen wor-
den zij ook in ons vaderland , of meer bijzonder in dit
gewest , zeldzaam waargenomen , ofschoon het tegen-
deel , maar ten onregte , meermalen en nog onlangs ,
door een' voornaam geneesheer beweerd werd , althans
de zoodanige , welke dien naam *waarlijk* verdienen ;
want , welke ook de toevallen , die eene zoodanige
koorts vergezellen , wezen mogen , zij is geene *ver-
momde* koorts , wanneer derzelve verschijnselen kun-
nen worden afgeleid van of in verband staan met des
lijders gesteldheid , welke vóór de koorts aanwezig was.
Zoo zijn de toevallen eener aanvankelijke beroerte ,
gedurende het tijdperk der hitte eener tusschenpoozen-
de koorts , bij eenen mensch , welke den aanleg tot be-
roerte heeft ; en die eener ontsteking van het borst-
vlies , bij eenen , welke , ook buiten den aanval der

koorts, van deze ziekte geringe teekenen draagt, geene bewijzen voor het bestaan eener vermomde tusschenpoozende koorts, met *beroerte*, of *ontsteking van het borstvlies*, maar toonen zij veeleer aan, dat deze ziekten, aan eenen ziekelijken toestand des ligchaams vóór den aanval der tusschenpoozende koorts bestaande, haren oorsprong verschuldigd zijn, of aan stoffelijke oorzaken, welke, verbeterd of uit den weg geruimd zijnde, de eerst zamengestelde, in eene eenvoudige, regelmatige koorts zullen doen overgaan, 't welk te weten, gelijk in het vervolg blijken zal, bij de behandeling dezer koortsen, van het hoogste belang is.

Eene vermomde tusschenpoozende koorts wordt dan herkend uit het gemis eener stoffelijke oorzaak derzelve; uit haren regelmatigen loop en het afwisselend wederkeeren harer toevallen; uit het tigchelsteen-kleurig bezinksel der pis bij het einde van haren aanval, hetwelk eene aan de tusschenpoozende koortsen eigenaardige ontlasting is, maar die niet altijd, dikwijls niet in de voorjaars-koortsen, ook niet in alle vermomde koortsen, wordt waargenomen, en eindelijk, bij de uitkomst, uit de heilzame werking van het eenig middel, dat in *ware* vermomde tusschenpoozende koortsen, alléén het leven des lijders redden kan, namelijk van den kina bast.

Tot dus verre is aangetoond, wat tusschenpoozende koortsen zijn; dat zij van elkander, door den korteren of langeren van koorts bevrijden tusschentijd, en den aan ieder derzelve eigen' loop en toevallen, onderscheiden worden; ook dat zij *verdubbeld* en *dubbel* voorkomen; dat sommige *natatende* koortsen tot de *tusschenpoozende* behooren, gelijk ook eenige plaatselijke ziekten, waarvan sommige onder het masker van eenige andere gewigtige ziekte, of een toeval derzelve, het leven gevaarlijk bedreigen kunnen.

Hierbij hebben wij nog te voegen :

1. Dat de tusschenpoozende koortsen volgens de jaargetijden , wanneer het weder daaraan beantwoordt , in *voor-* en *najaarskoortsen* onderscheiden worden. De eerste heerschen onder de bovenvermelde voorwaarde , van februarij tot augustus , de laatste van augustus tot februarij , en beiden zijn in aard , toevallen , langdurigheid , uitgang en de geneeswijze , welke zij vereischen , uit hoofde van den , in de lente en den herfst , vershillenden toestand des ligchaams , en de verscheidenheid der , in het een en ander saizoen , tevens heerschende ziekten , zeer van elkander onderscheiden , zoodat de *voorjaars-koortsen* , in het algemeen , kortstondig , meer tot het ontstekingachtig karakter geneigd en regelmatig zijn ; dikwijls uit zichzelf , na den vijfden aanval of door geringe middelen hersteld worden ; en niet zelden verouderde kwalen , die alle pogingen der kunst te leur stellen , genezen , gelijk zwartgalligheid , krankzinnigheid , vallende ziekte , jicht , verlamming , maagkwalen , verstoppingen in den onderbuik en hare gevolgen : hoewel zulks niet alléén aan de voorjaars- , maar ook en somtijds met meer regt , aan de najaars- vooral aan de *derdendaagsche-koorts* , die , gelijk reeds te voren is opgemerkt , meestal eene vrucht van het najaar is , moet worden toegekend. Daarentegen zijn de koortsen van het *najaar* meestal langdurig , hardnekkig en onregelmatig ; derzelve oorzaken veeltijds gastrisch ; en hebben zij , min zorgvuldig of kwalijk behandeld , of door haar lang verwijl , veelal onderscheidene slepende en gevaarlijke gevolgen.

2. Dat de tusschenpoozende koortsen , dan eens *enkele* dan weder *algemeen heerschen* , en , zelfs in sommige landen , voorkomen als *landziekte* , waarover in het vervolg nader zal gesproken worden.

3. Dat zij *niet besmettelijk* zijn.

4. Dat de aanvallen der tusschenpoozende koortsen, elken koortsdag op hetzelfde uur terugkeeren, één of meer uren vervroegen, of even zoo veel tijd later komen; wordende de koorts, naar die omstandigheid, *staande, voor- of achteruitspringende* genoemd; of eindelijk dat hare aanvallen in het geheel geen streek houden, dat is op onbepaalde uren en dagen wederkomen.

Het geregeld wederkeeren van den aanval eener tusschenpoozende koorts op denzelfden tijd, is gewoonlijk een bewijs harer hardnekkigheid; — het vervroegen meestal minder gunstig dan het verlaten; — maar het een en ander, hetwelk ook bij de vermomde tusschenpoozende koorts wordt waargenomen, moet niet altijd, als een gunstig of ongunstig teeken beschouwd worden, daar zoo wel het voor- als achteruit springen der aanvallen dikwijls afhangt van de epidemische gesteldheid der ziekte.

5. Dat de tusschenpoozende koortsen regelmatig of onregelmatig zijn, welke uitdrukkingen, waarvan wij ons reeds meermalen bediend hebben, eene nadere toelichting vereischen.

De *regelmatige*, namelijk kenmerken zich door eene juiste verhouding der onderscheidene tijdperken van den koortsaanval tot elkander; door eene geregelde opvolging derzelve; door de aanwezigheid van al die toevallen, welke ieder tijdperk onderscheiden, en door eenen korteren of langeren, maar altoos geregelden koortsvrijen tusschentijd.

De *onregelmatige* daarentegen onderscheiden zich door het gemis van het een of ander harer tijdperken of van de gewone volgorde derzelve; ook daardoor, dat de aanval der koorts niet wel ontwikkeld, gering of onduidelijk is, en op ongeregelde tijden wederkeert, hetwelk het gevolg kan zijn eener ongeschikte leefwij-

ze gedurende of eener verkeerde behandeling van eene regelmatige tusschenpoozende koorts, of van de gesteldheid des lijders; terwijl eindelijk — bijzonder in het begin eener epidemie van deze en andere heete ziekten — de tusschenpoozende koortsen in haren loop eenige dagen ja somtijds weken ongeregeld zijn, doch daarna, zoo zij voorzigtig, dat is door eene niet te werkdadige geneeswijze behandeld worden, in eene regelmatige tusschenpoozende koorts of andere heete ziekte overgaan kunnen.

Eindelijk, 6. Dat, gelijk de onregelmatige in regelmatige koortsen, deze, ook door eene ondoelmatige of weinig nauwkeurige behandeling in gene kunnen overgaan, en de eene soort van tusschenpoozende koortsen niet zelden de andere vervangt; zoodat eene derdendaagsche koorts, die in het najaar ontstaan is en den winter door geduurd heeft, dikwijls in het voorjaar, door eene anderendaagsche koorts vervangen wordt; terwijl deze koortsen eindelijk, vooral in het voorjaar, bij de neiging welke zij alsdan hebben, om in ontsteking-ziekten te ontaarden, meer bijzonder ten gevolge eener verkeerde leef- of geneeswijze, maar ook zonder deze, en alleen uit hoofde der epidemische gesteldheid, in heete, en somtijds gevaarlijke koortsen overgaan.

De gevolgen der tusschenpoozende koortsen zijn voor het menschelijk ligchaam of *heilzaam* of *schadelijk*.

Van de heilzame uitwerking der tusschenpoozende koortsen hebben wij reeds te voren melding gemaakt, zijnde wijders daarop van toepassing, wat dienaangaande bij de behandeling der koorts in het algemeen gezegd is. Zoo gaan dezelve, *a.* langzaam of spoedig, door verdeeling of scheiding, onder de bekende en te voren opgegevene critische ontlastingen, even als elke andere heete ziekte, door het vermogen der natuur al-

leen of door dat der kunst geholpen , in de *gezondheid* over;

Of zij eindigen , *b.* in *andere ziekten* , zoo als , gelijk reeds is opgemerkt , in heete , min of meer gevaarlijke koortsen of in onderscheidene langdurige kwalen — verstopping der lever , milt , en darmscheiklieren , huid- , borst- en buikwaterzucht , geelzucht , huidziekten , zenuw- en zielsziekten , uittering enz. ; —

Of , *c.* zij gaan , gedurende den aanval van vermomde of gevaarlijke tusschenpoozende koortsen , over in den *dood* , zijnde , hoewel elke tusschenpoozende koorts , ook buiten den aanval , gevaarlijk en zelfs doodelijk worden kan , ten gevolge der heete en langdurige ziekten , boven onder *b.* vermeld , voor bejaarden of zeer zwakke menschen of voor kinderen , het tijdperk der koude het gevaarlijkst , en zulks voor de beide eerstgenoemden , omdat het hart geene genoegzame krachten heeft , om het bloed , dat gedurende dit tijdperk in hetzelfde opgehoopt is , naar de oppervlakte des ligchaams terug te voeren , den tegenstand , welken het daar ontmoet , te overwinnen en alzoo het verbroken evenwigt van deszelfs omloop te herstellen. Voor de laatsten is dit tijdperk vooral gevaarlijk door stuipen , ofschoon die ook in het tweede tijdperk der koorts , ten gevolge van den versnelden omloop des bloeds , bij hen worden waargenomen.

Uit het een en ander wordt het dan ook duidelijk , waarom in de lijken dergenen , die aan tusschenpoozende koortsen zijn gestorven , of geene in het oog vallende veranderingen of onderscheidene gebreken der borst en buksingewanden worden waargenomen , of alléén ophooping van bloed in het hart en de omliggende deelen plaats heeft.

De opwekkende oorzaken der tusschenpoozende koortsen zijn ontelbaar , daar alles , wat het hart en het va-

tenstelsel, onmiddellijk of middellijk, prikkelen en hunne werking vermeederen kan, tot dezelve aanleiding kan geven. Daar nu al deze oorzaken eveneens koorts in het algemeen, en dus ook *aanhoudende* en *nalatende* koortsen doen ontstaan, moet de reden, waardoor zij, vooral in sommige landen en bij eene bepaalde gesteldheid des dampkrings, tusschenpoozende koortsen veroorzaken, en deze dáár algemeen heerschen, in eenen bijzonderen aanleg van het menschelijk lichaam tot dezelve gezocht worden. Deze nu schijnt in eene eigenaardige ziekelijke aandoening van het zenuwstelsel gelegen te zijn, hoewel zich daaruit de beurtingsche afwisseling van gezondheid en ziekte niet laat verklaren. — Daar nu de tusschenpoozende koortsen meer bijzonder te huis hooren in lage en moerassige landen, in de zoodanige, waar de dampkring vochtig en dikwijls tot regen geneigd, en het weder aan spoedige veranderingen onderworpen is, en zij niet zelden algemeen heerschen, in zoodanige streken, waar zij te voren slechts sporadisch voorkwamen, nadat aldaar toevallig overstromingen hebben plaats gehad, is het niet geheel onwaarschijnlijk, dat dampen door de warmte veroorzaakt, welke dan ook hare bestanddeelen zijn mogen; dat de lage ligging eenes lands; de gesteldheid van zijnen bodem; de vochtigheid des dampkrings en de veranderlijkheid van het weder, zonder nog, gelijk zoo vele meenen, zelve de opwekkende oorzaken der tusschenpoozende koortsen te zijn, echter die bijzondere wijziging van het zenuwstelsel doen ontstaan, waarin de aanleg tot de tusschenpoozende koortsen gelegen is, en welke, eens aanwezig zijnde, tot het daarstellen der tusschenpoozende koorts slechts ééne of meer der veelvuldige opwekkende oorzaken noodig heeft, welker verschil mogelijk aanleiding geeft, om het onderscheid van den typus te bepalen.

Bij het groot aantal der opwekkende oorzaken tot tusschenpoozende koortsen, schijnt het voor de praktijk van het grootste belang, deze koortsen te verdeelen naar haar onderscheiden karakter, en even als de *aanhoudende* en *nalatende*, in *ontstekingsachtige eigenlijk gezegde gastrische, gal-, slijm-, zinking-, rheumatische, en zenuwachtige* tusschenpoozende koortsen, en derzelve onderlinge verbindingen te onderscheiden.

De voorzegging in tusschenpoozende koortsen is *gunstig*, wanneer dezelve tot die van het voorjaar behoorren; eenen geregelden loop volgen; telkens niet langer dan twaalf uren duren; door geene gevaarlijke toevallen vergezeld worden; bij jonge lieden van eene gunstige ligchaams-gesteldheid voorkomen; de krachten des lijders niet te zeer verminderen; in vijf, zeven of negen aanvallen, (gelijk de *aanhoudende* en *nalatende* koortsen, in even zóó veel dagen) volkomen gescheiden worden; wanneer hare opwekkende oorzaken ligt te verwijderen zijn en de koortsen geene werktuigelijke gebreken, zoo als verstoppingen enz., of langdurige en hardnekkige zenuwziekten enz. veroorzaakt hebben, maar veeleer op deze, wanneer zij vooraf in het ligchaam aanwezig mogten zijn, eene voordeelige uitwerking doen.

Minder gunstig is de voorspelling in tusschenpoozende koortsen van het najaar; wanneer zij langen tijd geduurd hebben; ingeworteld en tot gewoonte geworden, hardnekkig en tot instortingen geneigd zijn; wanneer zij verzwakking der vaste deelen, ontmenging der vochten, en, ten gevolge daarvan, de onderscheidene, reeds boven vermelde, slepende ziekten veroorzaakt hebben. Desgelijks is de voorzegging minder gunstig bij de *nalatende* koortsen, die uit de tusschenpoozende ontstaan zijn, of die oorspronkelijk tot dezelve

behooren. — Bij de daagsche en derdendaagsche koorts is de voorzegging minder gunstig dan bij de anderen-
daagsche; bij de algemeen heerschende minder dan bij de sporadische; bij de onregelmatige minder dan bij de geregeld tusschenpoozende enz. — *Ongunstig* eindelijk is de voorzegging bij hoogbejaarden, bij kinderen, zwangere vrouwen, tering-lijders en bij de vermomde tusschenpoozende koortsen, welke daarom, en te regt, *gevaarlijk* genoemd worden enz.

De geneeswijze der tusschenpoozende koortsen is tweeledig, gedurende en buiten derzelve aanvallen.

Tijdens het tijdperk der koude, vereischt de toestand des lijders het gebruik van warme, ligt zweetdrijvende dranken — een slap aftreksel van thee, van de *flores sambuci*, *tiliae*, *chamaemeli*, van de *herba melissae*, of dergelijke middelen, die dikwijls, maar telkens in geringe hoeveelheid, moeten toegediend worden, opdat niet de benaauwdheid en het braken (in dit tijdperk der koorts, gelijk reeds te voren gezegd is, eene krampachtige aandoening, en dat wel moet onderscheiden worden van dat braken, 't welk, bij het einde van dit en den aanvang van het volgend tijdperk plaats heeft, en deszelfs oorsprong aan de stoffelijke oorzaak der koorts, in de maag aanwezig, verschuldigd is) daardoor veroorzaakt, of, zoo dit een of ander toeval reeds bestaat, daardoor verergerd worde; wijders eene matige bedekking des ligchaams en onthouding van alle spijs, zoo tegen als tijdens den aanval der koorts.

In het tijdperk der hitte, zijn eene mindere bedekking des ligchaams, verkoelende, ligt zure dranken aangewezen, terwijl, bijzonder in het voorjaar, bij groote hevigheid der koorts, bij eene jeugdige en volbloedige gesteldheid des lijders, bij ophooping van het bloed naar eenigedel deel, bij den aanleg tot ontstekingen, bloedontlastingen, beroerte enz., eene algemeene of plaat-

selijke bloedontlasting van heilzame uitwerking kan zijn.

In dat van het zweet is over het geheel het bevorderen dier ontlasting voordeelig, en geschiedt zulks door meerdere bedekking des ligchaams en laauwe, ligt zweetdrijvende middelen, hoewel, wanneer de zieke, uit hoofde zijner jaren of gesteldheid, door de koorts verzwakt is, en dit tijdperk dus slechts tot zijn nadeel verlengd zoude worden, het gebruik van wijn met water verdund, of zelfs van zuiveren wijn noodzakelijk worden kan.

Den geheelen aanval door blijve overigens de lijder te bed, en verwissele hij eerst na den volkomen afloop van denzelfden, met voorzigtigheid, zijn lijf- en bed-linnen.

Buiten den aanval der koorts, moet de geheele geneeswijze worden ingerigt naar het verschil harer opwekkende oorzaken; en daartoe dienen, ingevolge derzelve onderscheid en ontelbaar aantal, verschillende en niet zelden met elkander strijdige, geneesmiddelen, zoo als de ontstekingwerende, oplossende, ontlastende, wormdoodende, zweetdrijvende, krampstillende en vele andere middelen, waarvan de aanwijzing aan het karakter der tusschenpoozende koorts en de verschijnselen, welke haar kenmerken, moet ontleend worden. Daar nu de ontstekingwerende geneeswijze bij de ontsteking — de oplossende en ontlastende geneeswijze bij de gastrische koorts enz., in het vervolg meer bijzonder zullen worden voorgedragen, zullen wij die onderscheidene geneeswijzen hier niet nader ontwikkelen, maar slechts ten slotte opmerken, dat wij door *zenuwachtige* tusschenpoozende koortsen niet, ^{alleen} gelijk onderscheidene schrijvers, de *vermomde* of *gevaarlijke*, maar ^{ook} *die* koortsen willen verstaan hebben, welke zenuwtoevallen, overigens aan het eerste tijdperk van elken aanval eener tusschenpoozende koorts min of

meer eigen, zoo hevig zijn, dat zij eene bijzondere behandeling vereischen, van welken aard de stuipen in de tusschenpoozende koortsen der kinderen enz. zijn; en wij daaronder ook die begrijpen, welker stoffelijke oorzaken ontbreken, alsmede de zulke, die na de uit den weg ruiming daarvan, slechts uit hebbelijkheid voortduren.

De tusschenpoozende koortsen, welke door het verwijderen der stoffelijke oorzaken aldus tot de meestmogelijke eenvoudigheid gebragt zijn, houden dikwijls van zelve op, hetgeen vooral plaats heeft met de andereendaagsche voorjaarskoortsen. — Zoo zulks echter het geval niet is, en deze koortsen ook geene ligchamen hebben aangetast, welker ziekelijke gesteldheid zij verbeteren of genezen kunnen, of dat zij na tusschenpoozende koortsen zijn ontstaan, welke ontijdig en zonder achtgeving op derzelve stoffelijke oorzaken, door den *cortex peruvianus* onderdrukt, maar door eene heilzame poging der natuur op nieuw opgewekt zijn, mag en moet de geneesheer hoofdzakelijk werken op de bijzondere ziekelijke aandoening der zenuwen, waarin, gelijk wij reeds opmerkten, de voorbeschikkende oorzaak der tusschenpoozende koorts schijnt te bestaan.

Dit nu kan op tweederlei wijze geschieden, namelijk, ten eerste, door eene behandeling, waarbij men den aanval der koorts tracht voor te komen en dezelve alzoo in haren loop te storen, of, ten andere, door aan het zenuwstelsel eene betere stemming te geven.

Tot de middelen der eerste wijze behooren die, welke, eenigen tijd voor den aanval der koorts toegevend, den omloop des bloeds en, ten gevolge daarvan, de uitwaseming des ligchaams vermeederen, hoedanige zijn de braak- en zweet-middelen, het *opium*, de *warme baden* enz.; alle welke middelen, wanneer zij zoodanig aangewend worden, dat zij bij den aan-

vang van het eerste tijdperk der koorts in volle werking zijn, deze in haren loop storen, of de ontwikkeling derzelve verhinderen kunnen, hetgeen zelfs, ook buiten toedoen van den geneesheer, kan geschieden door sterke ligchaamsbeweging of onverwachte en hevige aandoeningen des gemoeds, zoo als schrik of toorn; alsmede door het vertrouwen op eenig, dikwijls weinig of niets vermogend middel.

Intusschen mag deze behandeling slechts veilig geacht en met de hoop op eenen gunstigen uitslag beproefd worden, in regelmatige, verouderde en hardnekkige tusschenpoozende koortsen, bijzonder in de dendaagsche, zoo daartegen te voren onderscheidene andere, en daaronder de meest beproefde middelen, te vergeefsch zijn aangewend, en dan nog alleen bij lijders, die noch door verstoppingen, noch door ontstekingen zijn aangetast; die niet kwaadsappig en welker eerste wegen zuiver zijn.

Tot de laatstgenoemde geneeswijze, welke de meest gewone, en boven al tegen de voorbeschikkende oorzaak der tusschenpoozende koortsen gerigt is, dienen onderscheidene krampstillende, verdoovende, zamentrekkende en versterkende middelen, en onder deze vooral dat middel, waaraan men te regt een eigenaardig koortsverdrivend vermogen toekent, de *kina-bast*, welke, meer dan eenig ander, als een veilig, spoedig en zeker werkend middel tegen deze ziekte mag beschouwd worden.

Wanneer dan eene najaars-koorts, maar ook eene van het voorjaar, indien zij uit hoofde van het weder, de luchtgesteldheid enz., meer overeenkomst met die van het najaar heeft, hevig en de lijder door de langdurigheid derzelve verzwakt is; diens vochten van hunnen gezonden toestand ontaard, en zijne vaste deelen verslapt zijn; wanneer de koorts met eenig gevaarlijk verschijnsel gepaard gaat, of er vrees

bestaat, dat zij, bij eenen langeren duur, ernstige gevolgen na zich zal slepen; als de verstoppingen, die vóór de koorts aanwezig waren, onder dezelve en het gebruik van doelmatige oplossende en ontlastende middelen, eer toe- dan afnemen; indien de ziekte, schoon hare opwekkende oorzaken verwijderd zijn, voortduurt en hebbelijk wordt; als er geene inwendige ontstekingen of teekens bestaan van eenen gesloten etterzak of van zoodanig eene verstopping, waarop de koorts geenen voordeelingen invloed hebben kan; wanneer er geene onzuiverheden of wormen in de eerste wegen aanwezig zijn enz. — is het dringend aangewezen, om door de bovengenoemde middelen, vooral echter door de *kina*, niet slechts de voorbeschikkende, maar ook de opwekkende oorzaken der tusschenpoozende koortsen te keer te gaan, voor zoo verre de laatste, door het vermogen van dit voortreffelijk middel, kunnen bedwongen en critisch ontlast worden.

Tot dit oogmerk, alsmede tot de herstelling der ziekten, welke het gevolg der tusschenpoozende koortsen zijn en die steeds door dezelve onderhouden en verergerd worden, zal men, zoo lang nog geene werktuigelijke gebreken door de langdurigheid der koorts of hare naziekten zijn voortgebracht, met vrucht zich van alle bereidingen der *kina* bedienen, en dezelve onder allerlei gedaanten, in- en uitwendig, kort vóór den aanval of gedurende den van koorts bevrijden tusschentijd, bezigen, alsmede tijdens het afnemen (de remissie) der nalatende koortsen, welke, uit haren aard, tot de tusschenpoozende behooren. Ook kan men de *kina*, waar het vereischt wordt, met alle zoodanige middelen verbinden, als de soort der afgeleide en bijkomende ziekten en de bijzondere gesteldheid des lijders het vorderen, zoo als met *salia media* en *neutra*, *rheum*, *martialia*, *opiata*, *resolventia*, *diuretica* enz.

De tusschenpoozende koortsen aldus, door de natuur of kunst, genezen zijnde, behoort men te zorgen, dat de lijder niet op nieuw door dezelve worde aangetast, waartoe in het algemeen eene naauwgezette levenswijze noodzakelijk is, en in het bijzonder, het vermijden van de opwekkende oorzaken der koorts, zoo dat de lijder zich niet te buiten ga in de hoeveelheid en soort van voedsel, zich niet blootstelle aan den invloed van groote verandering der luchtgesteldheid, aan dien van hevige zielsaandoeningen of aan al dat gene, wat het ligchaam verzwakken kan. Niet minder wordt daartoe het voortgezet gebruik der *kina* gevorderd, een middel, dat niet alleen een eigenaardig koortsverdrijvend, maar ook een uitnemend versterkend, opwekkend en bederfwerend vermogen bezit, zijnde hierbij sommigen van gevoelen, dat men, dadelijk na dat de koorts geheel heeft opgehouden, het gebruik der *kina* voor eenigen tijd ter zijde stellen, en het op nieuw, en wel den *zevendenden* of *veertienden* dag daarna, hervatten moet, deels omdat de lijder door het onafgebroken gebruik van dit middel aan hetzelfde gewoon geworden, daarvan geen nut meer ondervindt, en, ten andere, dewijl, volgens vroegere waarneming, die, zoo het schijnt, door latere ondervinding bevestigd is geworden, de instorting der anderendaagsche tusschenpoozende koorts, na ééne, die der daagsche en derdendaagsche eerst na twéé weken, plaats grijpt; moetende de *kina*, na het ophouden der koorts, hetzij het gebruik daarvan afgebroken worde of niet, steeds langer worden voortgezet, wanneer de koorts eenen geruimen tijd geduurd heeft; er meermalen instortingen van dezelve hebben plaats gehad; zij eene landeigene of algemeenbeerschende ziekte is; of meer gevoelige gestellen, zoo als kinderen, jongelingen en vrouwen, daar door aangetast zijn geworden.

Tweeledig is eveneens de behandeling der *vermomde*

of *gevaarlijke* tusschenpoozende koortsen. Buiten den aanval is er slechts één middel, dat, daar deze koortsen maar al te dikwijls na twee, drie of hoogstens vier aanvallen doodelijk worden, het leven des lijders redden kan, namelijk de *kina*. In dit geval moet evenwel de *kina* niet volgens het romeinsche voorschrift, kort voor eenen aanval worden toegediend, dewijl daardoor deze niet zoude gekeerd worden, en echter iedere aanval doodelijk zijn kan, maar tijdens den van koorts bevrijden tusschentijd. Ook gebruike men dezelve in poeder en in de grootst mogelijke hoeveelheid, of bediene zich van de loogzouten, voor eenige jaren aan de *kina* ontleend, en derzelve bereidingen, de *sulphas* of *urias quininae* enz., welke, in het onderhavig geval, boven alle andere zamenstellingen van dit middel nog de voorkeur verdienen.

Gedurende den aanval van waarlijk vermomde tusschenpoozende koortsen, gelijk die, door ons boven beschreven, maar, als zoodanig, door de meeste schrijvers niet opgegeven zijn, heeft men weinig nut te verwachten van al die middelen, welke, in de bijzondere ziekten, onder welker gedaante zij voorkomen, ter herstelling der ziekte, maar, in deze, door ons slechts tot leniging der toevallen worden aangeprezen. Intusschen is het ook in den loop van zoodanige koortsen de pligt des geneesheers, alle pogingen aan te wenden, om te verhoeden, dat de lijder onder het gewigt der toevallen bezwijke. — Zoo zijn b. v. in de tusschenpoozende koorts, met slaapzucht of beroerte, uitwendig aan te bevelen bloedzuigers aan de slapen van het hoofd, aan den hals en achter de ooren; bloedige koppen op het kaal geschoren hoofd en in den nek; zelfs, in dringende gevallen, eene aderlating; koude omslagen op het hoofd; prikkelende voetbaden en mostaardpappen aan en soortgelijke wrijvingen van de onderste ledema-

ten, verkoelende klisteren enz.; terwijl inwendig verdunnende, verkoelende en buikzuiverende middelen van dezelfde soort nuttig zijn kunnen: — in die, welke met krampachtige toevallen vergezeld gaan, zijn krampstillende en verdoovende; — in die, welke zich door hevig braken kenmerken, de *potio Riverii*, het *pulvis aërophorus*, het *subnitras bismuthi* (*magisterium bismuthi*), het *opium* enz. aangewezen, en, zóó in al de overige vermomde tusschenpoozende koortsen, die middelen, welke de bijzondere ziekten of toevallen vorderen, onder den schijn van welke deze koortsen voorkomen, en waarover in het vervolg zal gehandeld worden; moettende deze middelen steeds zoo lang worden aangewend, tot de verontrustende toevallen nalaten, of het einde van den aanval de gelegenheid geeft tot het toedienen van het eenige redmiddel.

Ten slotte moeten wij hier nog, als van het hoogste belang, de aandacht vestigen op het gevaar, hetwelk er in gelegen is, wanneer eene *schijnbaar vermomde* tusschenpoozende koorts, voor eene *ware vermomde* aangezien en diensvolgens behandeld wordt. — Het gemis toch eener stoffelijke oorzaak, of van eenig verband tusschen den toestand des lijders *voor*, met dien *gedurende* den aanval, is, gelijk wij reeds te voren hebben opgemerkt, een volstrekt vereischte van eene ware vermomde tusschenpoozende koorts, en zulks niet slechts tot de kennis van haar bestaan, maar ook tot hare gelukkige behandeling, dewijl het middel, waardoor in eene *ware vermomde* tusschenpoozende koorts alleen den dood kan worden voorgekomen, in vele gevallen der *schijnbaar vermomde*, denzelfden, of zeker ernstige gevolgen dier ziekte, zoude kunnen veroorzaken.

De leefregel in de tusschenpoozende koortsen moet ingerigt worden naar de bijzondere gesteldheid des lij-

ders; naar den korteren of langeren van koorts bevrijden tusschentijd; naar het karakter en de langdurigheid der koorts; het verschil harer opwekkende oorzaken enz. Ziekelijke, zwakke, hoog bejaarde menschen of kinderen, die door deze ziekte worden aangetast, hebben meer en beter voedsel noodig dan zij, welke te voren gezond en sterk waren, en van eenen middelbaren ouderdom zijn; wordende er ook meer en voedzamere spijzen vereischt, zoo de koorts lang geduurd heeft, in welk geval eene te schrале levenswijze voor de krachten des lijders zelfs hoogst nadeelig zou kunnen worden. — Eene mindere of meerdere hoeveelheid van min of meer voedzame spijzen, is wijders in de tusschenpoozende koortsen noodzakelijk, naar mate de koortsvrije tusschentijd korter of langer is; terwijl in de keuze der spijzen zelve, ofschoon men steeds al diegene, welke moeilijk te verteeren zijn, dient te vermijden, moet gelet worden op het onderscheid der opwekkende oorzaken en het verschillend karakter der koorts, zoo dat, gelijk zulks, in het vervolg, bij de behandeling der *aanhoudende* en *nalatende* koortsen blijken zal, de spijzen in eene ontstekingsachtige tusschenpoozende koorts geheel anders moeten zijn dan die, welke in eene zenuwachtige zijn aan te bevelen enz.

Eene dringende begeerte naar de eene of andere soort van spijsze, is meermalen voor den lijder voordeelig geweest, zoo dat de geneesheer aan zoodanig verlangen, dat niet zelden als eene heilzame poging der natuur te beschouwen is, met voorzigtigheid kan toegeven; mogende eveneens het gebruik van wijn aan bejaarden en zwakken, vooral wanneer zij daaraan gewoon zijn, in matige hoeveelheid, worden toegestaan. — Voorts moet de lijder, wanneer zijne krachten het veroorloven, niet altijd te bed blijven, maar hetzelfde gedurende den koortsvrijen tijd verlaten, en eenige beweging

nemen , hoewel hij , in het een en ander , alle overmaat , gelijk ook te veel inspanning van het ligchaam en den geest , en alle sterke , vooral onaangename zielsaandoeningen , steeds behoort te vermijden .

Dewijl eindelijk andere voorschriften omtrent den leefregel , die bij de zoo even vermelde zouden kunnen gevoegd worden , reeds bij de beschouwing der koorts in het algemeen opgegeven zijn , voegen wij hier nog alleen bij , dat de lijder , wanneer hij , na eene doelmatige behandeling en de naauwkeurige opvolging van eenen gepasten leefregel , telkens weder instort , of de tusschenpoozende koorts hardnekkig voortduurt , en zulks plaats heeft in eene streek , waar zij landeigen , of reeds eenigen tijd algemeen heerschende is , zoo dat hij met slepende ziekten bedreigd wordt of daardoor reeds aangetast is — dat de lijder dan den raad van vroegere en latere geneesheeren dient op te volgen , hierin bestaande , dat hij zich , althans voor eenigen tijd , naar elders begeve , hetgeen niet zelden alléén genoegzaam is geweest om volkomene herstelling te bewerken en voor instorting te bewaren .

AANHOUDENDE KOORTSEN.

(*Febres continuae continentales.*)

Door *aanhoudende* koortsen verstaat men die, welke, haar hoogste standpunt bereikt hebbende, van daar tot aan den afloop der ziekte, zonder vermindering of verslimmering harer toevallen, voortduren. — In eenen strengen zin van het woord bestaan er zoodanige koortsen niet, dewijl ook van die, welke zoo genoemd worden, de toevallen bij afwisseling minder of erger zijn; — alléén, zoo het toe- en afnemen derzelve niet uit den aard der ziekte voortvloeit, gelijk zulks het geval is bij de *nalatende* koortsen, maar slechts aan toevallige omstandigheden moet worden toegeschreven, en bij gevolg op onbepaalde tijden wordt waargenomen, moet eene zoodanige koorts als eene aanhoudende beschouwd worden.

Als zoodanig behooren daartoe de *ontsteking-*, *ze-
nuw-*, *rot-* en *teringkoorts*.

Derde Hoofdstuk.

DE ONTSTEKING-KOORTS.

(*Febris inflammatoria.*)

Wanneer eene aanhoudende koorts zich bijzonder kenmerkt door eene verhoogde werking van het hart en vatenstelsel, door eenen vermeerderden warmtegraad des ligchaams, alsmede van het leven en de vormdrift des bloeds, wordt zij *ontsteking-koorts* genoemd.

Naar hare mindere of meerdere hevigheid en duur wordt de ontsteking-koorts onderscheiden:

1. In eene *ééndaagsche koorts*, die, zonder gevaarlijke verschijnselen is, kort duurt, en in 24 uren gescheiden wordt (*febris ephemera*).

2. In eene *verlengde ééndaagsche koorts* (*febris ephemera protracta*, of *plurium dierum*) die van vier tot zeven dagen duurt, en minder hevig is dan

3. De eigenlijk gezegde *ontsteking-koorts* (*febris inflammatoria*), welke als de hoogste graad dezer ziekte voorkomt en gewoonlijk binnen of na 14 dagen eindigt.

Zeldzaam wordt deze ziekte eenvoudig en oorspronkelijk, meestal ten gevolge eener plaatselijke ontsteking of belediging van belangrijke deelen, of in verbinding met uitslag-ziekten, werkdadige ophoopin-

gen van bloed, bloedvloeijingen enz. waargenomen.

Door weinige en kortstondige of geene voorboden voorafgegaan, tast de ontsteking-koorts meestal zeer gezonde, jeugdige, wel gevoede, volbloedige, werkzame menschen, van eenen middelbaren ouderdom, een prikkelbaar en sterk gestel, alsmede zwangere vrouwen aan. Bij velen begint zij met eene sterke, bij sommigen met eene geringe, maar immer kortstondige koude, gevolgd door eene brandende hitte, die zich gelijkmatic over het geheele ligchaam uitbreidt en tijdens den geheelen loop der ziekte voortduurt, welke hitte bij de aanraking, zonder een onaangenaam seherp gevoel te veroorzaken, eerst brandend is en daarna spoedig vermindert; tevens wordt de pols, die gedurende de koude menigvuldig, ingetrokken, klein en eenigzins hard is, bij den aanvang der hitte vol, sterk, regelmatig, en is, uitgenomen bij kinderen, niet zoo haastig, als in onderscheidene andere koortsen, welke afwijking van den pols, bij volwassenen, slechts met het klimmen der ziekte wordt waargenomen, terwijl, ten gevolge eener plaatselijke aandoening van belangrijke werktuigen, van pijn of eenig krampachtig lijden, de pols in deze ziekte somtijds ingetrokken, onderdrukt, klein en hard is; daarbij is het aangezigt rood, heet, opgezet; glinsteren de oogen; is de blik levendig; zijn de oogleden gespannen en pijnlijk, de neusgaten, lippen en mond droog; ontbreken reuk en smaak; is de tong zeer rood of witachtig beslagen, maar vochtig, ten zij de ziekte zeer hevig of langdurig is, als wanneer de tong droog wordt; — ook is de dorst sterk, voortdurend, met verlangen naar zure, verkoelende dranken; ontbreekt de eetlust; is de huid algemeen heet, dikwijls rood, min of meer tot uitwaseming geneigd; zijn de afscheidingen en ontlastingen, in het algemeen, verminderd, zoo dat de pis in

geringe hoeveelheid afgescheiden en met een gevoel van prikkeling en branding ontlast wordt, zijnde van eene vuurroode kleur en helder, en de stoelgang zelden, weinig en droog is enz. Daarbij gevoelt de lijder pijn en vermoeidheid in de ledematen en lendenen en eene aanhoudende en drukkende smart in het voor- somtijds ook in het geheele hoofd; de slaap is kort, onrustig, gewoonlijk door droomen, bij kinderen door opspringen uit denzelfden, gestoord, en ontstaan, bij dezen, gelijk ook bij volwassenen, wanneer zij teeder en aandoenlijk van gestel zijn, min of meer hevige ijlhoofdigheid, zenuwaandoeningen, peestrekkingen of stuipen.

De uitgangen der ontsteking-koorts zijn:

a. In de *gezondheid*:

1. Door *verdeeling*, welke, zoo de koorts slechts van eenig aanbelang is, alléén kan plaats hebben bij den aanvang der ziekte, ten gevolge van *heilzame* ontlastingen, die door de natuur of de kunst worden te weeg gebragt, en waardoor de koorts als op eens, onderdrukt, en bij haar ontstaan beteugeld wordt.

2. Door eene *volkomene scheidings* der ziekte, ten gevolge van bloedvloeiingen, eener critische ontlasting der ziektestof door de piswegen, of door de huid; door eenen soortgelijken huiduitslag of stoelgang, schoon eene eenvoudige ontsteking-koorts zelden, zoo ooit, door de beide laatste ontlastingen, vooral niet door den stoelgang gescheiden wordt, of;

3. Door eene eveneens *gunstige*, schoon *onvolkomene* scheidings, door middel van een ettergezwel, zoo dit zich tijdig op de oppervlakte des ligchaams vormt, en door de natuur of de kunst naar buiten ontlast wordt.

De scheidings dezer ziekte het werk der natuur alléén zijnde, kan de geneesheer aan de bovenvermelde ontlastingen slechts behulpzaam wezen door alles, wat

derzelver ontstaan zoude kunnen verhinderen , uit den weg te ruimen ; door dezelve , wanneer zij in genoegzame hoeveelheid plaats grijpen , aan het bestuur der natuur over te laten , of door die te bevorderen , wanneer zij te gering zijn ; of integendeel te verminderen , zoo zij door hare te groote hoeveelheid de krachten des lijders te boven zouden gaan. Maar zal deze scheiding geheel gunstig zijn , dan zal dezelve ook op den juisten tijd geschieden moeten , dat is , gelijk reeds te voren vermeld is , bij de *ééndaagsche* koorts binnen de 24 uren ; bij de *verlengde ééndaagsche* den 4den , hoogstens den 7den , en bij de *ontsteking-koorts* den 7den , 11den of 14den , zeer zeldzaam eerst den 17den dag der ziekte , en zullen de daardoor ontstane ontlastingen , in eene genoegzame , maar onbepaalde hoeveelheid plaats grijpen , en de toevallen der ziekte aanmerkelijk verligten moeten of dezelve geheel doen ophouden. Intusschen hebben , bij eene gunstige scheiding der ziekte , deze ontlastingen zeldzaam langs éénen weg plaats , maar meermalen langs onderscheidene tevens , zoo als door de huid en de nieren , en worden zij gewoonlijk door de teekenen eener werkdadige ophooping van bloed naar de deelen , waaruit de critische ontlasting plaats hebben zal , te voren aangewezen. Zoo wordt , onder anderen , de ontlasting van bloed uit den neus , welke van alle *heilzame* en *critische* bloedvloeijingen in deze ziekte het meest voorkomt , voorafgegaan door eenen onwillekeurigen tranenvloed ; door eene spanning in den bovenbuikstreek zonder pijn , dat is , zonder teekenen van ontsteking ; door eene sterke hoofdpijn ; verduistering van het gezicht ; vonken voor de oogen ; en , naar de ondervinding van vroeger en later tijd , door den tweemaal slaanden pols.

b. In andere ziekten :

1. In eene ontsteking van bijzondere min of meer

belangrijke werktuigen. Intusschen wordt daardoor eene eene bijkomende dan afgeleide ziekte der ontstekingskoorts en eene zamenstelling derzelve veroorzaakt, die dikwijls moet plaats hebben uit hoofde der verhoogde werking van het geheele vatenstelsel, waardoor, bij den meerderen aanleg tot ontsteking in sommige deelen, boven anderen, aanleiding gegeven wordt, dat zich, bij de algemeene ziekte, een plaatselijk geprikkelde toestand of eene ontsteking voegt van één enkel werktuig, en deze alzoo meer bijzonder haren zetel vestigt in het hoofd, in de ingewanden van de borst of den buik, of in minder edele deelen, welke laatste, daar nu min belangrijke verrigtingen gestoord worden, veeltijds niet zoo duidelijk gekenmerkt is.

2. In eenen *zenuwachtigen toestand* of eene *zenuwkoorts*, door de hevigheid der ziekte en algemeenheerschende ziektegesteldheid; door misslagen in den leefregel gedurende de ziekte; door eene verkeerde of te ver gedrevene ontstekingswerende geneeswijze, of den ongunstigen staat des lijders vóór zijne ziekte, zoo als wanneer hij, voor dat hij door de ontstekingskoorts werd aangetast, zwak of aan het misbruik van sterke dranken overgegeven was enz.

Gewoonlijk heeft deze overgang eerst plaats tegen het einde der ziekte, wanneer hare scheiding verwacht wordt, en is de koorts, zoo deze overgang zich voorbereidt, ingewikkeld, dat is, ontsteking- en zenuwachtig tevens, hetgeen bij de behandeling de grootste opmerkzaamheid verdient en dezelve moeilijk maakt.

3. In eenen *rotachtigen toestand* of eene *rotkoorts*, ten gevolge van de verhoogde werking der vaste deelen, waardoor deze geheel verzwakt worden, en van den versnelden omloop des bloeds, die het eene neiging tot scheiding zijner naaste, eindelijk ook zijner verwijderde bestanddeelen doet verkrijgen; kunnende wij-

ders de oorzaken onder 2 vermeld ook tot dezen uitgang aanleiding geven. — En

4. In *slepende ziekten*, zoo als waterzucht, uitterende koorts enz. en zulks door het geweld der ontstekingskoorts zelve; door eene onvolledige scheiding dezer ziekte; door eene te sterke ontstekingwerende geneeswijze of door de zwakte, welke na deze ziekte overblijft.

De *gastrische ongesteldheden*, welke, tijdens den loop eener ontstekingskoorts, meermalen voorkomen, vloeijen niet zoo zeer uit deze koorts onmiddellijk voort, maar zijn zoo wel aan de stoornis van de verrigtingen der werktuigen, welke tot de spijsvertering en voeding dienen, en die gewoonlijk in dezelfde evenredigheid lijden als het werkvermogen, van het vatenstelsel verhoogd wordt, als aan die der afscheidingen, het gemis van voedsel, de soort van geneesmiddelen, welke de ontstekingskoorts vereischt enz., toe te schrijven, en ontstaan vooral ten gevolge der epidemische gesteldheid, waardoor, zoo de ontstekingskoorts in heete zomers voorkomt, de lever ligt in hare werking verhoogd en de gal in grootere hoeveelheid en scherper afgescheiden of eene ontsteking van dit ingewand veroorzaakt wordt, zoo dat daardoor eene ingewikkelde ziekte, *eene ontstekingsachtige galkoorts* ontstaat, dat is eene soort der *febris ardens*, of van de *causus* der Ouden.

c. In den dood:

1. Door de hevigheid der ziekte, vooral bij gemis van de noodige of gepaste hulp; door eene onvolkomene scheiding; door de ontsteking, verettering of het versterf van inwendige en edele werktuigen; door inwendige bloedstortingen en;

2. Ten gevolge der ziekten, van welke reeds boven vermeld is, dat zij met de ontstekingskoorts ontstaan, of door dezelve kunnen voortgebragt worden.

De opwekkende oorzaken der ontsteking-koorts (want over de voorbeschiktheid tot dezelve is reeds in het begin van dit hoofdstuk het noodige gezegd) zijn buitengewone inspanning van het ligchaam of van den geest; bovenmatig waken; hevige zielsaandoeningen; het misbruik van verhittende spijzen, dranken of geneesmiddelen; groote hitte of koude; verhindering der uitwaseming, vooral wanneer het ligchaam verhit is, en, door het een of ander uit- of inwendig middel, zoo als tochtlucht, koud drinken enz. op ééns verkoeld wordt; verder wonden en elke andere gewigtige belediging; eene moeilijke verlossing; het achterblijven van gewone of tot gewoonte geworden ontlastingen van bloed, gelijk van den stonden- of den aambeijenvloed, eener neusbloeding enz. — en vele andere zelfs min belangrijke oorzaken, die, bij eene grootere voorbeschiktheid daartoe, tot eene ontsteking-koorts aanleiding geven kunnen, of, bij eenen minderen aanleg, eenen slependen ontstekingachtigen toestand, die maanden en jaren duren kan, veroorzaken, gelijk die bij hen bestaat, welke eene aangeborene geneigdheid tot bloedspuwing en longtering hebben, of waarvan eene minder hevige ontsteking-koorts het gevolg kan zijn, namelijk, eene *ééndaagsche* of *verlengde ééndaagsche* koorts, tot welke ook diegene behooren, welke, bij den vereischten aanleg, door geringe opwekkende oorzaken ontstaan, zoo als door eene verhindering der uitwaseming, mislagen in de diëet enz. (*plethora commota*); of bij maagden, door de pogingen der natuur tot het daarstellen van den eersten en, in het vervolg, van elken pijnlijken stondenvloed. Van gelijken aard is ook, bij kraamvrouwen, de *zogkoorts*, eene koorts, welke veeltijds den derden dag na de verlossing ontstaat; één, soms ook meer dagen aanhoudt, en, wanneer zij eenvoudig en met geen anderen ziekelijken toestand des

ligchaams gepaard gaat, zoo veilig als heilzaam is in hare bedoeling, als door welke het zog naar de borsten gevoerd wordt.

Bij de voorspelling dezer ziekte komt eerst en voornamelijk hare hevigheid in aanmerking, want, schoon eene niet sterke ontsteking-koorts minder te vreezen is dan elke andere aanhoudende koorts, en haar geweld niet zelden door eene heilzame ontlasting van bloed, meerendeels uit den neus, verminderd en de ziekte alzoo in hare wording gestuit, of, zoo de koking derzelve is voorafgegaan, in het vervolg door eene critische neusbloeding of anderzins volkomen gescheiden wordt, — zoo moet dezelve toch, bij eenen meerderen graad, voor ernstig en zonder twijfel voor gevaarlijk gehouden worden, wanneer deze ziekte dien trap bereikt heeft, dat daarbij, gelijk zulks in lijken opgemerkt en aangewezen is, doch hetgeen waarschijnlijk zelden voorkomt, eene ontsteking van het geheele vatenstelsel voornamelijk van de groote slagaders bestaat, waarvan dan meestal, alvorens de ziekte tot scheiding komt, eene uitputting der prikkelvatbaarheid en verlamming van het vermogen dier werktuigen het gevolg zijn moet.

Overigens moet bij de voorzegging dezer ziekte nauwkeurig gelet worden op de verscheidenheid harer opwekkende oorzaken en op haren oorsprong, dat is, of zij onmiddellijk door den invloed van schadelijke magten of ten gevolge van andere ziekten ontstaan is; op de algemeenheerschende ziekte-constitutie; de bijzondere gesteldheid des lijders; de omstandigheden, waarin hij, tijdens hij door deze ziekte werd aangetast, geplaatst was enz.

Wanneer, bij eenen regelmatigen loop dezer ziekte, de ontlastingen langs éénen, of meer dan éénen weg, in genoegzame hoeveelheid en op de critische dagen, ge-

schieden; er een algemeen, gelijkmatig en warm zweet, over het gansche ligchaam, uitbreekt; de pis troebel wordt, en daarna een witachtig of rozenroodkleurig bezinksel vallen laat, boven hetwelk de pis helder is; er neusbloedingen ontstaan, en, onder en na deze ontlastingen, de slaap rustig, de pols week en zeldzamer wordt; wanneer de dorst en de hitte des ligchaams verminderen, en de overige toevallen der ziekte afnemen, zijn deze verschijnselen teekenen eener aanstaande herstelling, welker dadelijk bestaan wordt aangewezen, door eene ligt geel gekleurde en heldere pis, eenen bedaarden pols, eene matige warmte des ligchaams enz.

Minder gunstig is de voorzegging, wanneer bij de koorts eene plaatselijke ontsteking komt van eenig bijzonder ingewand, en de ontstekingkoorts aldus ophoudt eenvoudig te zijn; zoo er, in de eerste dagen der ziekte, eene geringe neusbloeding wordt waargenomen; de natuur wel pogingen doet om de ziekte door een ettergezwel aan de oppervlakte des ligchaams te scheiden, maar deze te vergeefsch zijn, zoodat de roodheid en zwelling der uitwendig lijdende deelen weder spoedig verdwijnen, en daardoor inwendige werktuigen gevaarlijk bedreigd worden; — terwijl het plotseling ophouden van al de toevallen der ziekte, zonder dat er teekenen van eene verdeeling of scheiding derzelve zijn voorafgegaan, het aanzijn bewijst eener geheele uitputting der krachten, of van versterf, van welke beiden de gevolgen ras doodelijk zijn.

Ter gelukkige behandeling der ontsteking-koorts, in hare onderscheidene graden, moet de geneesheer aan de volgende aanwijzingen voldoen.

1. De stoffelijke oorzaken der ziekte verwijderen;
2. De verhoogde werking van het hart en der bloedvaten verminderen;

3. De scheiding bevorderen en besturen ; en

4. De herstelling der ziekte bespoedigen.

1. De opwekkende oorzaken der ontsteking-koorts zijn, gelijk ons te voren gebleken is, dikwijls onstoffelijk, of, waar zij dit niet zijn, is somtijds de tweede aanwijzing zoo dringend, dat aan dezelve eerst moet voldaan, en de ontlasting der stoffelijke oorzaak uitgesteld of aan de natuur overgelaten worden, welke ontlasting dan ook niet zelden eerst bij de scheiding der ziekte geschiedt. — Hiervan zijn evenwel die gevallen uitgezonderd, waarin de stoffelijke oorzaken van buiten aangebragt en voor verwijdering vatbaar zijn, of die, zonder eene zoo groote terugwerking van het hart en het vatenstelsel te veroorzaken, slechts eene één-daagsche of verlengde één-daagsche koorts hebben te weeg gebragt, welke, naar het onderscheid dier prikkels, eene verkoelende genees-, soms alleen eene ontstekingwerende leefwijze of buikzuiverende, zweetdrijvende middelen enz. vereischen. Zoo wordt de koorts, welke door de verhindering van den eersten of door eenen pijnlijken stondenvloed ontstaat, gelukkig genezen, wanneer de onderscheidene oorzaken, die daartoe aanleiding gegeven hebben, geweerd worden, en wordt de eenvoudige zogkoorts veilig aan de natuur overgelaten. Evenwel is zulks geenszins het geval met alle *één-daagsche* of *verlengde één-daagsche* koortsen, onder anderen niet met die, welke in jeugdige, volbloedige, sterke menschen, door den invloed van toevallige, min of meer sterk werkende, uit- of inwendige prikkels ontstaan; daar deze ziekten, zoo zij, bij haren aanvang, niet krachtdadig, dat is, door ruime bloedontlastingen enz. worden te keer gegaan, al ras in eene aanhoudende ontsteking-koorts overgaan, waarbij zich dan niet zelden eene plaatselijke ontsteking voegt.

2. Zoo dan , bij eenen geringen graad der ziekte , een wel geregeld levensbestuur en eene weinig werkdadige geneeswijze , veeltijds ter herstelling der ontsteking-koorts genoegzaam zijn , worden bij eenen hoogerem graad derzelve meer ernstige middelen gevorderd , waartoe , ten einde aan de tweede aanwijzing te voldoen , om name-lijk de verhoogde werking van het hart en het vatenstelsel , en bij gevolg de hoeveelheid en het vermeerderd leven en de toegenomene vormdrift van het bloed te verminderen , de ontstekingwerende geneeswijze in ha-
ren geheelen omvang , en wel in de eerste plaats de bloedontlastingen , als haar voornaamste middel , noodig zijn.

Wanneer de toevallen eener ontsteking-koorts gewichtig zijn , wordt eene algemeene ontlasting van bloed door middel van aderlatingen vereischt , welke in het begin der ziekte moet plaats hebben , of alsdan verzuimd zijnde , ook nog in het vervolg , en zoolang daartoe aanwijzing bestaat , gedaan moet worden ; latende zich echter noch de hoeveelheid bepalen van het bloed , dat in eens moet ontlast worden , noch ook of de aderlating één of meermalen moet herhaald worden , dewijl dit afhangt deels van de hevigheid der ziekte , deels , en niet minder , van de gesteldheid , den ouderdom en de krachten des lijders , alsmede van de verligting welke deze ontlasting aanbrengt ; van het jaargetijde ; de algemeen heerschende gesteldheid der ziekten enz. — In het algemeen is eene aderlating van acht of tien oncen voldoende , hoewel er in onderscheidene gevallen eene van twaalf tot vijftien oncen vereischt wordt. De eerste ontlasting van bloed moet bij voorkeur ruim zijn , vooral wanneer men de mogelijkheid voorziet , dat er meer ontlastingen zullen noodig wezen , en uit een groot vat en met eene wijde opening gedaan worden ; terwijl , zoo de toevallen der ziekte na deze aderlating niet verminderen , of na wei-

nige uren weder in hevigheid toenemen, eene tweede ontlasting van bloed is aangewezen, en even zoo eene derde, vierde, enz., hetgeen dan vooral gevorderd wordt, wanneer de krachten in het begin der ziekte onderdrukt zijn, en de kleine en zwakke pols onder het vloeijen des bloeds ruimer en sterker wordt. — Bij kinderen zijn algemeene bloedontlastingen zeldzaam noodig en zijn plaatselijke meestal toereikend, hoewel er ook bij hen gevallen voorkomen, waarin de algemeene onmisbaar zijn en door geene plaatselijke kunnen vervangen worden. Men bedient zich daartoe bij hen van bloedzuigers, die ook, zoo wel als bloedige koppen, bij meer bejaarden zijn aangewezen, wanneer bij deze de hevigheid der koorts door eene of meer aderlatingen wel verminderd is, maar er, ten gevolge van ophooping van bloed in het een of ander deel des ligchaams, zoo als in het hoofd, of door kramp of pijn, eene plaatselijke aandoening overblijft. — Verder worden in deze ziekte eenige andere uitwendige middelen met voordeel gebezigd, gelijk laauwe pappen en stovingen, hand-, voet- en algemeene baden, verkoelende klisteren, zuurdeegen, mostaard-pappen enz., terwijl de spaanschevliegen-pleisters, uit hoofde van haar prikkelend vermogen op het vatenstelsel, hier over het algemeen nadeelig zijn.

De inwendige geneesmiddelen welke in deze ziekte, ter wering van den ontstekingachtigen toestand, vereischt worden, zijn al de zoodanige, welke de te sterke werking van het hart en der vaten, den te snellen en sterken omloop des bloeds en de te groote hitte des ligchaams matigen en verminderen, den zamenhang des bloeds doen afnemen, en de zamenstelling van hetzelfde veranderen, zoo als zulks reeds door deszelfs ontlastingen geschiedt — en bij gevolg de verdunnende, verzachtende en verkoelende middelen. Tot de

beide eerstgenoemde behooren de *decocta hordei, avenae, rad. altheae*, eene zeer dunne oplossing van den *radix saleb*, van de *gummi arabicum* enz.; tot de verkoelende de vruchten, die, hoe onderscheiden ook in andere opzigten, dáárin niet elkander overeenkomen, dat zij allen verkoelende, verdunnende, openende en bederfwerende eigenschappen bezitten en de dorst en de hitte des ligchaams verminderen. Dan daar de vruchten niet kunnen bewaard worden, gelijk ons de natuur die geeft, zijn daarvan in de apotheken verschillende bereidingen voorhanden, zoo als de *rob ribesiorum nigrorum* en *rubrorum*, de *syrupus ribesiorum, mororum, rubi idaei, persicorum, e succo citri*, enz., wijders de zuren uit het plantenrijk, zoo als de *succus aurantiorum*, de *succus citri* en het *acidum citricum*, het *acidum tartaricum (sal essentielle tartari)*, het *acidum aceticum (acetum)*, eindelijk de verkoelende midden- en onzijdige zouten, de *supertartaras potassae* en onderscheidene andere, voornamelijk, het *nitras potassae dep. (nitrum purum)* in de bovengenoemde of soortgelijke verdunnende en slijmachtige dranken opgelost, terwijl ook de *fructus et pulpa tamarindorum*, de *cassia, manna*, en onderscheidene zouten, als laxeermiddelen, en dus in grootere hoeveelheid dan wanneer zij als verkoelende middelen gebezigd worden, bij gebrek aan ontlasting, zoo die door klisteren niet genoegzaam kan bevorderd worden, of bij eene gastrische verwikkeling, in de onstekingskoorts zijn aangewezen. Het *urias ammoniae (sal ammoniacum)*, dat vele schrijvers als verkoelend middel met het *nitras potassae* gelijk stellen, en zelfs, in sommige gevallen, daarboven verkiezen, behoort veel eer tot de prikkelende dan tot de verkoelende middelen, en komt alléén, of in verbinding met het *salpeter*, in eene minder hevige koorts of in eene zin-

kingachtige of rheumatische complicatie der ontsteking-koorts, of eindelijk, tegen het einde dezer ziekte te pas, ter bevordering harer scheiding door de huid en de nieren. Daarenboven draagt de *tartras potassae stib.* (*tartarus emeticus*) in geringe giften en in verbinding met de bovengenoemde middelen, tegen den afloop der ziekte, dikwijls veel bij, ter herstelling dezer, gelijk van vele andere koortsen, daar dit middel alle ophooping van onzuiverheden in de eerste wegen verhindert, en der natuur, in de bewerking der scheiding, langs elken weg, behulpzaam is. Eindelijk komen ons het *urias protoxydi hydrargyri* (*mercurius dulcis*) en de *digitalis purpurea*, welke sommige schrijvers ook in deze ziekte aanraden, in dezelve noch noodig noch veilig voor.

3. De scheiding der ontsteking-koorts is, even als die van elke andere ziekte, het werk der natuur alleen. De geneesheer wordt alzoo geenszins geroepen om dezelve regtstreeks te doen ontstaan, hetwelk boven zijn vermogen is, maar alleen om de ziekte tot scheiding voor te bereiden, en de critische ontlastingen, als het gevolg daarvan, te bevorderen en te besturen. — Dit heilzaam doel laat zich alleen bereiken door eene gepaste behandeling der ontsteking-koorts, dat is, door de ontstekingwerende geneeswijze zoodanig en zoo lang aan te wenden, als noodig kan geacht worden, maar ook niet langer voort te zetten, dan de verhoogde werking van het hart en der bloedvaten, de versnelde omloop des bloeds en de hitte des ligchaams zulks vereischen. Wanneer zich nu onder deze behandeling, op den juisten tijd, de teekenen opdoen eener aanstaande scheiding, welke, gelijk gezegd is, gewoonlijk door de huid of de piswegen, veeltijds door beiden, en door neusbloeding) geschiedt, zorg men vooreerst, dat deze pogingen der natuur tot ontlasting

der ziektestof op geenerlei wijze gestoord worden, zoo als, door gemis aan eene genoegzame hoeveelheid drinken; door toevallige of kunstmatige ontlastingen langs andere wegen, dan die, welke door de natuur aangewezen worden; door het ontijdig gebruik van verhittende middelen; door een verkeerd levensbestuur enz. Ten andere, behoeft men, indien de critische ontlastingen werkelijk plaats hebben en den zieken verligten, niet angstig naar middelen om te zien, om de natuur in dezen behulpzaam te zijn; integendeel mag en moet men dit werk met vertrouwen aan haar overlaten, onder het voortgezet maar spaarzamer gebruik der middelen, welke de ziekte verminderd en tot het punt van scheiding gebragt hebben; zoo men daarbij slechts al dat geen vermijde, wat haar zoude kunnen tegenwerken, bij voorbeeld, het gebruik van koud drinken; van te weinig of te veel deksel; het verlaten van het bed gedurende een verliggend zweet enz. — Zoo, ten derde, de critische ontlastingen te gering zijn, hetgeen evenmin, als de te sterke uit de mindere of meerdere hoeveelheid van hetgeen ontlast wordt, maar uit de krachten des lijders en het verminderen der toevallen van de ziekte moet worden afgeleid, is men, onder zoodanige omstandigheden, verplicht dezelve te bevorderen, b. v. het zweet door eenen gepasten leefregel en die geneesmiddelen, welke, zonder het vatenstelsel aanmerkelijk te prikkelen, de afscheiding door de huid vermeederen en het zweet uitdrijven, zoo als door een *inf. flor. sambuci* met *acetus ammoniac liquidum* (*spiritus Mindereri*), verdelde giften van den *tartras potassae stib.* en soortgelijke middelen; terwijl eene te geringe neusbloeding door laauwe stovingen en dampbaden uit verzachtende kruiden vervaardigd of door bloedzuigers dient bevorderd te worden. — Ten vierde, moeten de critische

ontlastingen, wanneer zij te sterk zijn, beteugeld worden, zoo als die van het zweet, door eene verkoelende leefwijze; eene mindere bedekking des ligchaams; het verlaten van het bed, zoodra de krachten zulks veroorloven, en al zoodanige andere middelen, als tegen de bijzondere oorzaken van deze, en elke andere te sterke ontlasting, gerigt zijn, gelijk dit eveneens het geval is bij een te groot verlies van bloed, wanneer het zinken van den pols, de koude der ledematen, benaauwdheden, flauwten, braken enz. aanwijzen, dat het bloedverlies de maat der krachten te boven gaat, als wanneer het moet worden te keer gegaan door eene koele verhouding, en het nalaten van alles, wat den omloop des bloeds vermeerderen of ongeregeld maken kan, alsmede door afleidende en die zamentrekkende middelen, welke wij in het vervolg bij de beschouwing der bloedvloeiingen nader vermelden zullen. — Zoo, eindelijk, ten vijfde, de ontsteking-koorts met eene onvolkomene, gunstige of ongunstige scheiding, door middel van een ettergezwel, in de uit- of inwendige deelen dreigt, moet, in het een en ander geval, de koorts, naar mate harer hevigheid en van de krachten des lijders, steeds ontstekingwerend behandeld, en het gezwel, wanneer het zich aan de oppervlakte des ligchaams voordoet, door weekmakende pappen tot rijpheid gebragt en tot de ontlasting van den etter voorbereid worden, welke ontlasting, naar het verschil der omstandigheden, vervolgens aan de natuur kan overgelaten, of door de kunst moet bevorderd worden; terwijl, zoo eenig inwendig of ook uitwendig edel deel met de nederzetting eener ziektestoffe bedreigd wordt, deze, zoo mogelijk, door min of meer krachtig afleidende middelen, moet worden voorgekomen.

4. Wanneer het tijdperk der herstelling, waarvan wij

de teekenen reeds te voren hebben opgegeven, is ingetreden, blijft het den geneesheer aanbevolen, deze te bespoedigen. — Het gewoon gevolg der ziekten is zwakheid, maar deze is, na eene ontsteking-koorts, zoo die doelmatig behandeld werd, dat is, wanneer de bloed- en andere ontlastingen en de verkoelende leef- en geneeswijze, in eene juiste overeenstemming met de hevigheid der ziekte en de krachten des lijders zijn te werk gesteld, kortstondig en van minder belang dan na eenige andere koortsziekte. — Even als na elke andere ziekte is het, ter gepaste behandeling der herstellenden, ook, en vooral na deze, van het hoogste belang, den aanleg des lijders, den aard der ziekte en hare opwekkende oorzaken in het oog te houden; dewijl de aanleg tot dezelve nog altijd, in eene mindere of meerdere mate, na de herstelling overblijft, en zij door bijkomende uitwendige omstandigheden, of door eene meer prikkelende genees- of leefwijze, al ligt weder opgewekt en er aldus eene instorting kan veroorzaakt worden. Daarom houde zich de lijder, na de genezing der ontsteking-koorts, aanvankelijk zorgvuldig bij den leefregel, welke hij gedurende haren loop gevolgd heeft; gebruike hij geene te zeer voedende en prikkelende spijzen en dranken; vermijde hij groote warmte en koude, sterke lichaamsbeweging, inspanning van den geest, zielsaandoeningen enz.; en wachte zich de geneesheer, het gering verlies van krachten, hetwelk, onder eene voorzigtige en tragsgewijze vermeerdering en wijziging van het voedsel, gemakkelijk zal hersteld worden, door het ontijdig toedienen van versterkende of opwekkende middelen, spoedig te willen verbeteren. —

Om echter van de bovenvermelde geneeswijze der ontsteking-koorts enig heil te verwachten, behoort men, het zij de stoffelijke oorzaak der ziekte al of niet kan

verwijderd of onschadelijk gemaakt worden, tevens den invloed, zoo veel doenlijk, te verminderen of tegen te gaan van alle zoodanige prikkels, welke, zoo hun vermogen op het lijdend menschelijk ligchaam niet wel bestuurd, dat is, zoo veel mogelijk geweerd of althans gematigd wordt, ook bij eene overigens wel ingerigte geneeswijze, de ziekte kunnen verergeren, hetzij deze prikkels een uitvloeisel der ziekte zijn of in den gezonden toestand als onschadelijk, ja zelfs als nuttig aangemerkt kunnen worden. De voorschriften, hiertoe betrekkelijk, zijn in het ontstekingswerend levensbestuur begrepen, hetwelk op koortsen en in het algemeen op heete ziekten en dus ook op die, waarover wij thans handelen, van toepassing is. Hetzelve bestaat niet alleen in het vermijden van alle eenigzins sterke beweging, maar voornamelijk in het genot van zoodanig eene houding des ligchaams, waarbij al deszelfs spieren zoo min mogelijk werkzaam zijn, gelijk zulks alleen bij het liggen plaats heeft, alsmede in het nalaten van elke inspanning en alle werkzaamheden van den geest; in het vermijden van alle, vooral van nederdrukkende aandoeningen des gemoeds; van te sterke prikkels op de zintuigen; te groote warmte of koude; terwijl de lucht, waarin de lijder verkeert, zuiver, gelijkmatig en eenigzins vochtig zijn moet. Ook onthoude hij zich van alle prikkelende spijsen, maar gebruike daarentegen, zoo er eenige eetlust is, in geringe hoeveelheid, uit het plantenrijk, zoodanig voedsel, dat dun, verkoelend en zeer licht verteerbaar is. Eveneens make hij in ruime mate gebruik van verdunnende en licht zure dranken, laauw maar telkens in kleine hoeveelheden toegediend, opdat geene benaauwdheid of walging veroorzaakt worde. Zoodanige dranken zijn het versche sap en de onderscheidene stropen van vruchten, het *citroensap*, *ci-*

troenzuur, de azijn, de frambozen-azijn, de super-tartras potassae met suiker of honig, de door de Ouden zoo algemeen gebezigde *oxymel simplex* enz., in water, brood-, gersten-, rijstwater, of in een *decoc-tum cornu cervi compositum*.

Van die prikkels welke het gevolg of uitvloeisel der ziekte zijn, en die in tegenoverstelling der vorige, in eenen zekeren zin, tegennatuurlijk mogen genoemd worden, moet de dorst, de gewone gezellin der heete ziekten, door de zoo even gezegde zuurachtige, aangename en laauwe dranken gestild, en de hoeveelheid drinken naar het verlangen des lijders geregeld worden; terwijl de maag, zoo zij door de bovengenoemde spijzen of door schadelijke stoffen bezwaard wordt, door verdunnende dranken of een ligt braakmiddel van dezelve ontlast; in eenen dagelijkschen stoelgang door verzachtende en verkoelende klisteren voorzien, en eene te geringe, moeilijke, pijnlijke of geheel verhinderde lozing der pis, door verdunnende, ligt pisdrijvende middelen, door stovingen, pappen en klisteren, en eindelijk des noods door heilkundigen bijstand moet verholpen worden.

Vierde Hoofdstuk.

Z E N U W K O O R T S .

(*Febris nervosa.*)

De zenuwkoorts is eene aanhoudende koorts, welke zich, van het begin der ziekte af aan, kenmerkt door eene eigenlijdende en oorspronkelijke aandoening van het zenuwstelsel, die met de koorts in een zoo naauw verband staat, als het uitwerksel met deszelfs oorzaak. Deze koorts kan ook in verbinding met andere voorkomen, of, gelijk bij de behandeling der ontsteking-koorts gebleken is, ten gevolge van deze en van andere koortsen ontstaan: dat is, de ontsteking-, de onderscheidene gastrische, de zinking-koorts enz., kunnen in eene zenuwkoorts ontaarden, welke ontaarding meer nog dan de oorspronkelijke zenuwkoorts waargenomen worden. Voorts worden in den loop van alle, maar vooral in dien der heete ziekten, zenuwtoevallen opgemerkt, niet als een oorspronkelijk lijden van het zenuwstelsel, maar als toevallen der ziekte, ten gevolge van welke zij ontstaan zijn (*status nervosus*); zoo lijden dikwijls kinderen en zeer gevoelige menschen in de ontsteking-koorts aan stuipen, peestrekkingen enz., en zulks door den versnelden omloop des bloeds, en in de gastrische koortsen door den prikkel

der schadelijke stoffen op de zenuwen, welke verschijnselen niet tot het wezen dier koortsen behoorren, en alzoo niet door krampstillende of opwekkende middelen moeten worden te keer gegaan, zoo als somtijds ten onregte geschiedt, maar door die middelen, welke ter bestrijding van elke ziekte, ten gevolge van welke deze onderscheidene zenuw-toevallen ontstaan, in het bijzonder zijn aangewezen.

De eigenlijdende en oorspronkelijke zenuwkoorts wordt in eene *slepende* en eene *heete* onderscheiden.

De *slepende zenuwkoorts*, aldus in vergelijking tot de *heete* naar haren langen duur genoemd, wordt voorafgegaan door de volgende voorboden, die bij den eenen langer, bij den anderen korter tijd worden waargenomen. — De lijder klaagt over zwakheid; is lusteloos, neerslagtig en angstvallig; heeft een ziekelijk gevoel, maar niet in die mate, dat hij daardoor gedwongen wordt te huis te blijven, of zich van de werkzaamheden die zijn stand van hem vordert te ontslaan. Dit ziekelijk gevoel kenmerkt zich door gestadige afwisseling van koude en hitte; door drukken- de hoofdpijn of duizeligheid, en ongevoeligheid der zintuigen, bijzonder van het oog en het oor; door een bleek en ingevallen aangezicht; door weinig dorst en afkeer van spijs; door misselijkheid; door walging, of door werkelijk braken, waarbij alsdan slechts een smakeloos slijm ontlast wordt; door eenen dan menigvuldigen, zwakken, ongelijken, dan weder tragen en regelmatigen, ook wel tusschenpoozenden, en van het eene oogenblik tot het andere, op eene ongewone wijze afwisselenden pols, welke eigenaardigheden van denzelfven ook in het vervolg en gedurende den geheelen loop der ziekte worden waargenomen; verder door eene noch drooge, noch wankleurige, dikwijls ligt wit en slijmachtig beslagene, of eenigzins heete en brandende

tong; eene veeltijds bleeke, in het algemeen weinig veranderde, somtijds echter hoog gekleurde pis, maar zonder wolk of bezinksel; zijnde het bloed, zoo het, door de natuur of de kunst ontlast wordt, zwak van samenhang.

Deze en soortgelijke verschijnselen worden bijna onafgebroken waargenomen, tot dat zij eindelijk, na zeven, acht of meer dagen, ook na langeren tijd als op eens verslimmeren. — Alsdan wordt de zwakheid en het onvermogen des lijders zoo groot, dat hij te bed blijven moet, ja al spoedig zich in hetzelfde nauwelijks kan oprigten zonder flauw te worden; ook neemt de hitte des ligchaams toe, maar wordt nu en dan door koude vervangen, en is ongelijk verdeeld, zoo dat, bij roode en heete wangen, de neus en ooren, of de onderste ledematen koud zijn, en er tevens een koud zweet op het voorhoofd en in de handen staat; de zwaarte en pijn in het hoofd, en de duizeligheid verergeren; een gevoel van koude in het achterhoofd doet zich op benevens eene hevige pijn in de kruin van het hoofd, welke pijn den loop van den pijlnaad volgt, en veeltijds door eene stille ijshoofdigheid, reeds te voren door het suizen der ooren en eene dunne bleeke pis aangekondigd, vervangen wordt, vooral gedurende den nacht, welke, schoon de lijder schijnt te rusten, slapeloos doorgebracht wordt; de ademhaling wordt moeilijk; de pols steeds zwakker en menigvuldiger; de tong beeft bij het uitsteken en is droog, rood en gespleten, klagende echter de zieke, hoe droog ook de tong en lippen zijn mogen, bijna nimmer over dorst. Hierop volgen, bij het klimmen der ziekte, onderscheidene zenuwtoevallen, trillingen van het geheele ligchaam, peestrekkingen, eene aanmerkelijke doofheid enz.; dikwijls ontstaat ook als op eens een sterk, meestal koud en lijmig zweet, dat zich bij de

ledematen bepaalt; of krijgt de lijder een gierst-uitslag, welke symptomatisch en meestal het gevolg is eener verhittende genees- of leefwijze; of ontstaan er veelvuldige en waterachtige buiksontlastingen, welke uitslag en ontlastingen echter geene verligting, maar veeleer verergering der ziekte veroorzaken, daar zij de krachten des lijders sloopen, en, bij het zinken derzelve, steeds toenemen; wijders ontwaart men dofheid der oogen en koude der ledematen, terwijl de pols vermindert en nauwelijks voelbaar, of zeer menigvuldig, of tusschenpoozend wordt, tot eindelijk, onder eene steeds toenemende verslimming der aanwezige, of het ontstaan van andere zenuwtoevallen, de ijlhoofdigheid plaats maakt voor eene diepe ongevoelighed, uit welke de lijder door geenen prikkel, ook niet door het sterkste geluid of het helderste licht kan worden opgewekt; de sluitspieren verlamd, en eerst de pis, daarna ook de drekstoffen onwillekeurig ontlast worden, en hevige schuddingen en peestrekkingen de voorboden zijn van algemeene stuipen, die, nadat de ziekte veertien, vijftien, zestien of meer dagen geduurd heeft, dezelve plotseling doen eindigen met den dood. — Zoo daarentegen de lijder behouden wordt, geschiedt zulks niet op ééns, door eene in het oog loopende scheiding der ziekte en volkomene ontlasting der ziektestof, maar veeleer langzaam en onmerkbaar, zoodat de toevallen der ziekte trapsgewijze verminderen, gelijk het suizen der ooren, de ijlhoofdigheid enz., terwijl de huid en tong vochtig, de pols meer geregeld en krachtig worden, en de eetlust zich langzaam herstelt enz. Ook is het niet zeldzaam dat de lijder, gedurende verscheidene dagen, als in eenen diepen slaap verzonken, onder of door denzelfden van het gevaar der ziekte schijnt bevrijd te worden, hetwelk veeltijds tegen den twintigsten dag der ziekte, en niet zelden eerst

den veertigsten of vijftigsten dag of nog veel later geschiedt, waarna er nog een geruimen tijd noodig is alvorens de krachten van ligchaam en geest volkomen hersteld zijn.

Zoodanig zijn, naar de beschrijving der grootste geneesheeren en ook naar mijne ondervinding, de loop en toevallen eener eenvoudige slepende zenuwkoorts, dat is, van zoodanig eene, welke van al die verschijnselen is ontdaan, welke tot hare verwikkeling, met eenige andere, bijzonder met eene rotkoorts, behooren, zoo als van grootere of kleinere bloedvlekken onder de opperhuid; van eene zwarte tong; eenen ondragelijken stank uit den mond, en der ontlastingen en vele andere verschijnselen, welke door onderscheidene schrijvers, schoon ten onregte, onder de toevallen der eenvoudige zenuwkoorts geteld worden.

De *heete zenuwkoorts* is aan onderscheidene oorzaken, die ook tot de slepende aanleiding geven, haar bestaan verschuldigd, en wordt, gelijk deze, door duidelijke en bekende of door eigenaardige, en, in eenen ziektekundigen zin, vergiftige oorzaken voortgebracht, in welk laatste geval zij te regt *kwaadaardig* genoemd wordt. Zij kenmerkt zich, even als de slepende zenuwkoorts, door een eigen en oorspronkelijk lijden van het zenuwstelsel, maar onderscheidt zich van dezelve door een spoediger verloop, en eenige haar bijzonder eigene zenuwtoevallen, welke voornamelijk zijn toe te schrijven aan de eigenaardige gesteldheid desgenen, die door dezelve wordt aangetast.

De kwaadaardige zenuwkoorts toch treft dikwijls vele menschen, en daaronder de gezondste en sterkste; terwijl tot de slepende, gelijk in het vervolg blijken zal, eene bijzondere voorbeschikking moet bestaan, en de gewone heete zenuwkoorts de zoodanigen aantast, die zeer prikkelbaar en zwak zijn, dat is, wier zenuwstelsel

uiterst aandoenlijk is, door elken prikkel dadelijk aangedaan en tot eene spoedige, maar ongeregelde en tevens niet genoegzaam krachtige terugwerking opgewekt wordt. — Van deze bijzondere gevoeligheid van het zenuwstelsel getuigen dan ook de verschijnselen, welke, als voorboden den aanvang en verder den loop dezer ziekte kenmerken, als daar zijn: lichtschuwheid, vlokken en vonken voor de oogen, die daarbij rood en vonkelend zijn; vernaauwing der pupil, een te scherp gehoor, het suizen der ooren, hevige hoofdpijn, te werkzame verbeeldingskracht, sterk ijlen, verstandsverwarring, droomen, opschrikken bij het insluimeren en uit den slaap, buitengewone onrust en vrees voor den dood, geneigdheid tot zielsaandoeningen, zoo als tot droefheid, toorn enz.; terwijl zwakheid en onregelmatigheid in de verrigting der werktuigen, tot willekeurige of onwillekeurige beweging bestemd, waardoor trillingen, stuipen, peestrekkingen en hik ontstaan, benevens een menigvuldige maar tevens zwakke en zachte pols enz. van een ter behoorlijke terugwerking niet genoegzaam vermogen des zenuwstelsels getuigen.

De beide bovenbeschrevene soorten van zenuwkoorts, de *slepende* en *heete*, beginnen en voleindigen veeltijds haren loop zonder eenig plaatselijk lijden; maar even als gedurende den loop van beiden eene ontsteking van eenig belangrijk werktuig ontstaan, en deze de ziekte allezins verergeren en gevaarlijk maken kan, waarvan wij uit de beste schrijvers en uit eigene ondervinding onderscheidene voorbeelden ten bewijze zouden kunnen aanvoeren, kan het ook gebeuren, en is het meermalen waargenomen, dat de toevallen eener zenuwkoorts hunnen oorsprong verschuldigd zijn aan eenen geprikkelden toestand of zelfs aan eene ontsteking der hersenen, zonder dat men in elk geval, gelijk zoo vele schrijvers voor eenigen tijd gedaan

hebben, in zoodanig eene ontsteking het wezen der zenuwkoorts behoeft te stellen of daarvan elke zenuwkoorts af te leiden. — Deze bijzondere soort van zenuwkoorts, op welke een voornaam geneeskundige bij de beschrijving dezer ziekte doelt, schoon zij dien naam niet verdient, herkent men, gedurende het leven, alleen uit de nadeelige uitwerking dier middelen, welke in het algemeen tegen de zenuwkoorts met eenen gunstigen uitslag gebezigd worden, en, na den dood, bij de opening van het lijk.

De zenuwkoortsen, vooral de slepende, komen meermalen enkel- veeltijds algemeenheerschend, dikwijls ook, als eene besmettelijke ziekte voor. In de beide laatste gevallen, worden zij, gelijk reeds te voren gezegd is, en meerendeels met grond, met den naam van *kwaadaardige zenuwkoortsen* bestempeld. Ontelbaar is het aantal der in vroegeren en lateren tijd gedane en tot ons overgekome ne beschrijvingen der epidemiën van al of niet aanstekelijke zenuwkoortsen, ook wanneer daaronder noch pest, noch gele koorts, noch febris brittannica enz. geteld worden, en welke epidemiën, schoon in de hoofdtrekken met elkander en met de eigenlijk gezegde zenuwkoorts overeenkomende, ieder op zich zelve iets bijzonders hebben, naar dat hare oorzaken, de tijd waarop, de omstandigheden waaronder en de gesteldheid der menschen, bij welke zij heerschten, onderscheiden waren; waarom men, gelijk een zeer verdienstelijk geneesheer, van de 17de eeuw, zeer juist heeft aangemerkt, bij het ontstaan eener algemeenheerschende, en dus ook van deze ziekte, alvorens te handelen, den gang der natuur naauwkeurig bespieden, en wil men gelukkig slagen, zijne geneeswijze naar hare wenken inrigten moet.

De uitgangen der zenuwkoorts zijn:

a. In de *gezondheid*: hebbende die der slepende

plaats zoo als bij de beschrijving van haren loop vermeld is, en die der heete niet voor den veertienden dag der ziekte en veelal later, somtijds op eenen onbepaalden tijd, onder een niet zeer overvloedig, maar algemeen en warm zweet, eenen speekselvloed, ruime ontlasting van pis, matigen doorloop, uitslag aan de lippen of den neus of over het geheele ligchaam enz., terwijl deze ziekte ook onvolkomen kan gescheiden worden door gezwellen der oor-, speeksel-, oxel-, lies- en andere klieren; door eene verzwering in en eene ontlasting van etter uit de ooren; in enkele gevallen door eenen gierst-uitslag en het versterf in onderscheidene deelen des ligchaams, ten gevolge van het doorliggen ontstaan enz.

b. In andere ziekten:

Zoo als in waterzucht, uittering en onderscheidene andere slepende kwalen, welke, gelijk vele zenuw- en zielsziekten, ook na eene geheele scheiding der koorts, ten gevolge der zwakheid ontstaan kunnen.

En c. in den dood:

I. Door uitputting der krachten, en dikwijls reeds in de eerste zeven dagen der ziekte, door zenuw-beroerte, verlamming, hevige stuipen, ontmenging der vochten, ingeval een zenuw-rotkoorts ontstaan is; door stofverplaatsing naar en onzuivere ontsteking van onderscheidene deelen enz. — En

II. Ten gevolge der naziekten onder *b* vermeld.

Alles, wat het zenuwstelsel verzwakt of deszelfs gevoeligheid vermeerdert, moet als voorbeschikkende oorzaak tot de zenuwkoorts beschouwd worden. Diensvolgens hebben teedere, zeer aandoenlijke voorwerpen, hetzij hunne meerdere gevoeligheid aangeboren is of niet, eenen bijzonderen aanleg tot deze koorts; zoo ook vrouwen, zwakke menschen; zij, die zware ziekten doorgestaan hebben of door gebrek aan het noodige en geschikte voedsel of buitengewone ont-

lastingen van bloed, slijm, vooral van het zaad, en dit in het bijzonder op eene onnatuurlijke wijze, geleden hebben; zij, die door nederdrukkende zielsaandoeningen zijn gekweld geworden, zich aan sterke inspanning van den geest overgegeven, gebrek aan slaap gehad, buitengewone lichaamsbeweging gedaan, of misbruik van sterke dranken gemaakt hebben enz.

De opwekkende oorzaken der zenuwkoorts bestaan in den voortdurenden invloed der voorbeschikkende oorzaken op het door deze reeds verzwakte ligchaam. Dan de opwekkende oorzaken behoeven niet altijd van zoo veel belang te zijn, en dikwijls zijn de zulken, welke bij hen, die tot de zenuwkoorts geenen aanleg hebben, slechts geringe ongesteldheden, althans geene zenuwkoorts voortbrengen zullen, bij de zoodanigen, die tot dezelve zijn voorbeschikt, reeds voldoende. Wijders zijn, gelijk reeds te voren is opgemerkt, de overige koortsoorten, wanneer zij niet tijdig gescheiden worden, verzuimd zijn of kwalijk behandeld worden; een langdurige en heete zomer, groote afwisseling van hitte en koude des dampkrings, eene vochtige en stilstaande lucht, weste en zuidweste winden en andere bemerkbare afwijkingen van de eigenschappen des dampkrings, zoo vele opwekkende oorzaken der zenuwkoortsen, waarbij men eindelijk ook nog tellen moet onbekende veranderingen der lucht, alsmede het voortbrengsel eener bijzondere en ziekelijke dierlijke afscheiding, welker natuur ons evenwel onbekend is.

Met uitzondering dus van die zenuwtoevallen, welke hunne wording aan eenen geprikkelden toestand of ontsteking der hersenen te danken hebben (welke ziekte daarom veeleer den naam van hersenontsteking met eenen zenuwachtigen toestand (*status nervosus*) verdient) is de naaste oorzaak eener enkelheerschende en oorspronkelijke zenuwkoorts in zwakheid en in eene

ongeregelde werking van het zenuwstelsel gelegen, en mag men haar bij gevolg, daar de edelste werktuigen des ligchaams door dezelve worden aangetast, altijd als eene gevaarlijke ziekte beschouwen. Maar zij is dit min of meer, naar mate van den toestand en de krachten des lijders, vóór en gedurende de ziekte; van het verschil der opwekkende oorzaken, dat is, of deze tot eene zenuwkoorts bij bijzondere personen, of tot eene algemeenheerschende, of tot eene besmettelijke aanleiding geven; van het onderscheid der heerschende ziekte-gesteldheid, die, gelijk op elke andere, bijzonder op de heete ziekten, en alzoo ook op de zenuwkoorts eenen zoo gewigtigen invloed heeft; alsmede van de hevigheid der toevallen, van derzelve ontwikkeling met andere ziekten, van het al of niet lijden, benevens dat der hersenen en zenuwen, ook van andere werktuigen of stelsels, welke evenzeer tot de voortdoring des levens noodzakelijk zijn enz.

Over het algemeen zijn een spoedig zinken der krachten, eene aanmerkelijke verandering der wezens-trekken, hevige benaauwdheden en buitengewone onrust, eene aanhoudende, hevige, maar nog meer stille ijelhoofdigheid; het voortdurend bestaan van zenuw-toevallen, eene moeilijke ademhaling, het uitbotten van uitslag in het begin der ziekte, eene zwelling der klieren, welke spoedig daarna verdwijnt, of die, in plaats eener roode en levendige, eene paarse of zwarte kleur heeft; het verlammen der sluitspieren, het te vroeg uitbreken van het zweet of van een zweet dat, wanneer het al op den juisten tijd, dat is tegen het einde der ziekte, te voorschijn komt, koud en kleverig is; koude ledematen, bij een inwendig gevoel van hitte; eene hevige pijn in het hoofd, den buik of de lendenen, zwakke en ongeregelde werking van het hart, roode, steeds op één voorwerp bepaalde of ge-

sloten oogen, die stuipachtig bewogen worden, of waarvan het eene kleiner is dan het andere; eene drooge, bij het uitsteken sterk bevende tong, eene heesche of holle stem, eene bezwaarlijke doorzwelging enz., *ongunstige teekenen*. — *Gunstige verschijnselen* daarentegen zijn die, welke bij den uitgang der slepende en heete zenuwkoorts in de gezondheid, boven zijn opgegeven, en in het algemeen de zoodanige, welke met de bovengemelde ongunstige strijdig zijn.

In de heete zenuwkoorts, waarbij het gehoor in het begin der ziekte veeltijds buitengewoon scherp is, en die niet zelden door eene verzwering in, en eene ontlasting van etter uit het oor, gescheiden wordt, is doofheid dikwijls een goed teeken. Daar intusschen in geene andere koortsziekte de toevallen meer onzeker en bedriegelijk zijn dan in deze, en de lijders, vooral die, welke door eene heete zenuwkoorts zijn aangetast, niet zelden, onder de gunstigste verschijnselen, op eens verergeren en sterven, en daarentegen onder de meest dreigende en gevaarlijke, als van den rand des grafs, terugkomen en hersteld worden, is het de pligt des geneesheers, niet op één enkel goed teeken zijn vertrouwen te vestigen, maar op alle te letten, en die in verband met elkander te beschouwen; en omtrent de uitkomst der ziekte, welke, zoo lang dezelve niet volkomen geëindigd of gescheiden is, nog immer eenen ongunstigen keer nemen kan, slechts zelden eene stellige uitspraak te doen.

De geneeswijze der zenuwkoorts vordert, dat aan de volgende aanwijzingen voldaan worde:

1. Dat hare opwekkende oorzaken, voor zoo ver zij nog aanwezig zijn en de ziekte onderhouden, verwijderd;

2. de levenskrachten, en in het bijzonder die van het zenuwstelsel, behoorlijk opgewekt en het verbro-

ken evenwigt tusschen dat en de overige stelsels des ligchaams hersteld ;

3. de toevallen der ziekte, wanneer zij zoo hevig zijn, dat zij eene bijzondere behandeling noodzakelijk maken, behoudens eene voortdurende aandacht op den aard der ziekte, welke daartoe aanleiding gegeven heeft, en op den toestand des lijders, te keer gegaan ;

En 4. de scheiding der ziekte begunstigd worden.

I. Aan de eerste aanwijzing kan niet altoos, of dikwijls slechts onvolkomen, voldaan worden, dewijl veelvuldige oorzaken der zenuwkoorts onstoffelijk of voor geene verwijdering vatbaar zijn. — Echter is, naar het eenstemmig gevoelen der beroemdste geneesheeren, in het begin der ziekte, bijzonder der slepende, ook wanneer zij geheel eenvoudig is, en nog meer der besmettelijke zenuwkoorts, een braakmiddel aangewezen, en dit niet met het oogmerk, om hare stoffelijke oorzaak door den mond te ontlasten, (hetgeen, slechts in den zenuwachtigen toestand, ten gevolge van den prikkel van onzuiverheden in de eerste wegen, of bij de verwikkeling eener gastrische met eene zenuwkoorts het doel zoude kunnen zijn), maar om, door deszelfs prikkelend en opwekkend vermogen, eenen weldadigen schok aan het zenuwstelsel te geven, en daarna, als de gewone uitwerking van een braakmiddel, het zweet uit te drijven, waardoor, in de slepende en de heete zenuwkoorts, door eene omstemming van het zenuwstelsel, en in de algemeenheerschende en de anstekelijke, door de ontlasting eener fijnere ziekte- of smetstofte door de huid, de ziekte niet zelden bij haren aanvang gestuit wordt. In dit geval verdient de *ipécacuanha* de voorkeur boven den *tartras potassae stib.*, dewijl de *ipécacuanha* als braak- even als de *rheum* als buikzuiverend middel, veilig en zacht werkend is en niet ligt eenen in deze ziekte zoo na-

deelingen doorloop veroorzaakt; moetende dit middel in de hoeveelheid, welke tot braken gevorderd wordt, in eens, of in kleinere herhaalde giften van 2 tot 10 greinen, elk kwartier of half uur, naar gelang der omstandigheden toegediend en al of niet, met krampstillende of andere prikkelende of oplossende middelen verbonden worden. Buikzuiverende middelen, die meer dan braakmiddelen verzwakken, moeten in het algemeen, wanneer de verbinding der zenuw- met eene gastrische koorts het gebruik daarvan niet onmisbaar maakt, in deze ziekte, vermeden, en moet in den stoelgang, welke in deze, even als in elke andere heete ziekte, ter voorkoming van onderscheidene bezwaren, noodig is, wanneer dezelve ontbreekt, om den anderen of den derden dag, door zacht openende klisteren (b.v. uit *melk*, *zeep* en *honig*) voorzien worden.

II. Ter voldoening aan de tweede, en van alle de voornaamste aanwijzing bij de behandeling eener zuivere en oorspronkelijke zenuwkoorts, dienen:

a. De *opwekkende*, of *vlugtig prikkelende* middelen, onder welke de voornaamste zijn: de *herba melissae*, de *flores chamaemeli vulgaris* en *romani*, de *herba menthae crispae* en *menthae piperitae*, de *radix valerianae sylvestris*, de *radix* en *flores arnicae*, de *radix angelicae*, *contrajervae*, *imperatoriae*, *serpentariae virginianae* enz.

b. De *krampstillende middelen*, voor zoo verre onderscheidene derzelve, behalve het vermogen om de verhoogde gevoeligheid van het zenuwstelsel middellijk te verminderen, en de ongeregelde beweging der spieren te bedaren, ook de opwekkende kracht der vorige middelen bezitten, zoo als de *moschus*, *camphora*, *asa foetida*, *castoreum*, het *succinum*, de *aether sulphur.*, *nitric.*, *acetic.*, de *aeth. sulph. alcoh. (liq. anod. min. Hofm.)* de *ammonia liquida (alkali volatile)*, welk laat-

ste middel echter, met uitzondering van deszelfs veelvuldige bereidingen, zoo als de *succinas ammon. pyro. anim. liq. (spir. corn. cervi succ.)* en andere, hoogst zeldzaam tot inwendig gebruik gebezigd wordt.

c. De bittere opwekkende middelen, de *radix caryophyllatae*, *calami aromatici*, de *cortex cascarillae*, *peruvianus*, en, die zich het naast aan dezelve aansluiten,

d. De min of meer zuiver bittere middelen, waaronder de *herba absynthii*, *cardui benedicti*, *centaurei minoris*, *trifolii fibrini*, de *radix helenii*, *gentianae*, *columbo*, het *lignum quassiae* enz. voornamelijk in aanmerking komen.

Ofschoon men in dat gedeelte der geneeskundige wetenschappen, hetwelk de leer der geneesmiddelen wordt genoemd, met nog vele andere middelen bekend gemaakt wordt, hebben wij ons hier en elders slechts bij eenige bepaald, om dat de andere van elders bekend zijn, en er zich onder dat grooter getal onderscheidene gevaarlijke bevinden, die alleen in zeer geoefende handen passen. — Zoo ook willen wij hier niet uitwijden over de kracht en de wijze van toediening van elk bijzonder middel, maar, naardien zich vooral bij de behandeling dezer ziekte niet alles vooraf laat bepalen, en er veel aan het oordeel des geneesheers moet overgelaten worden, slechts eenige voorschriften van algemeene toepassing aanvoeren.

1. De vlugtig prikkelende en opwekkende krampstillende middelen zijn in de slepende en heete zenuwkoorts, althans in het begin der ziekte, eer aangewezen dan de bitter opwekkende en zuiver bittere middelen, hoewel men ligtelijk gevoelt, dat deze middelen tegenaangewezen zijn bij dien zenuwachtigen toestand, welke van den geprikkelden staat of de ontsteking der hersenen afhangt, of met eene verhoogde werking van

het vatenstelsel en, ten gevolge daarvan, met eenen versnelden omloop des bloeds en ophooping van hetzelfde in bijzondere deelen gepaard gaat, gelijk zulks het geval zijn kan in heete zenuwkoortsen, en niet zelden plaats grijpt in het eerste tijdperk derzelve en van eene besmettelijke ziekte van dien aard, wanneer, gelijk wij reeds hebben gezegd, en, zoo als dikwijls gebeurt, jeugdige en zeer bloedrijke menschen daardoor worden aangetast. — Onder deze omstandigheden toch worden, gelijk reeds voorlang door een beroemd man is opgemerkt, in de plaats der prikkelende middelen plaatselijke en zelfs in enkele gevallen, wanneer de lijder jong, sterk, aan aderlatingen gewoon, en de pols sterk en vol is, algemeene ontlastingen van bloed, en met dezelve koude omslagen gevorderd, benevens begietingen met koud water op het kaal geschoren hoofd; afleiding van het lijdend deel door verkoelende klisteren, zuurdeegen en mostaardpappen aan de onderste ledematen, gepaard met het inwendig gebruik van verdunnende, verzachtende, inwikkende en verkoelende middelen, zoo als van eenige zouten, planten-zuren en bijzonder van het *azijn-zuur*. — In twijfelachtige gevallen, dat is, wanneer men in het onzekere verkeert omtrent den oorsprong van het lijden des zenuwstelsels of van het karakter der ziekte, dienen er met de verkoelende of opwekkende geneesmiddelen voorzigtige proeven genomen te worden, opdat men door de uitkomsten tot de bepaling van den waren aard der ziekte, en tot de juiste aanwijzingen ter harer herstelling leere besluiten; zijnde de delfstoffelijke zuren, het *acidum sulphuricum dil. (spir. vitrioli)*, het *acidum muriaticum (spiritus sal. mar.)* en het *chlorium (acid. muriat. oxygenatum)* bij voorkeur aangewezen, wanneer eene te groote bewegelijkheid van het vatenstelsel de opwekkende, — en daarentegen eene te groote prikkelbaar-

heid en zwakheid van het zenuwstelsel de verkoelende middelen verbieden mogten.

2. Behoort men bij de behandeling der slepende zenuwkoorts steeds met de minder opwekkende middelen eenen aanvang te maken en van lieverlede tot de meer en meer prikkelende, en van geringe tot steeds grootere giften derzelve overtegaan, en dit voorschrift zoo lang te volgen, tot de toevallen der ziekte blijkbaar verminderen, waarna men weder even langzaam tot de minder opwekkende middelen en geringere giften derzelve moet afdalen, en die, ter bevordering eener duurzame herstelling, eerst met de bitter-opwekkende middelen verbinden en vervolgens daarmede verwisselen. — Zoo kan men b. v. bij het ontstaan eener zoodanige zenuwkoorts, of bij den overgang eener andere koorts in dezelve, met een aftreksel van den *rad. valerianae sylvestr.* beginnen en tot de *flor. arnicae*, den *rad. serpentariae*, de *camphora* of *moschus* enz. opklimmen, tot dat men zijn doel bereikt heeft.

3. Vordert de zuivere heete zenuwkoorts, zoo men daarmede die verstaat, welker naaste oorzaak in eene prikkelbare zwakheid van het zenuwstelsel gelegen is, gelijk reeds te voren is gezegd, prikkelende middelen, maar behoort men daarbij niet uit het oog te verliezen, dat men, vooral bij den aanvang der ziekte, uit de klasse dier geneesmiddelen, zoodanige, welke het minst prikkelen, kiezen en ook deze nog in geringe giften toedienen moet, omdat, wanneer tegen dit voorschrift gehandeld, of wel eenig middel beproefd wordt, waartegen de bijzondere gesteldheid des lijders zich verzet, gelijk zulks dikwijls en met vele middelen het geval is, de toevallen der ziekte eer toedan afnemen zullen; terwijl het afnemen daarvan het eenigste bewijs is, dat men een goed middel gekozen

heeft. Op deze wijze handelende, wordt de zwakheid, maar ook tevens de verhoogde gevoeligheid verminderd en de weg gebaad, om nu niet, gelijk bij de aanvankelijke herstelling der slepende zenuwkoorts, met de vlugtig prikkelende middelen te verminderen, maar zich veeleer van dezelve in grootere giften en van meer opwekkende middelen te bedienen, ten einde de volkomene genezing der ziekte door bitter opwekkende middelen ten slotte uit te werken en te voltooijen.

4. In de keuze der bijzondere middelen moet men zich laten leiden, door hun bekend vermogen, maar niet minder door de gesteldheid des lijders. — Zoo zijn *kamfer* en *moschus* beide als uitnemend prikkelende middelen, in den hoogsten graad der ziekte, aangewezen, maar de *kamfer* bij voorkeur, wanneer de pols klein en week, de huid open, de lijder diep gevoelloos en de krachten zeer gezonken zijn; de *moschus* daarentegen bij krampachtige aandoeningen van bijzondere deelen, peestrekkingen, algemeene stuipen en eene drooge en krampachtig geslotene huid. —

5. Een geneesmiddel, hoe zeer ook aangewezen, maar langen tijd en in steeds opklimmende hoeveelheid gebruikt, wordt in de zenuwkoorts, zoo wel als in de langdurige zenuwziekten, *onnuttig* of *schadelijk*: — *onnuttig* omdat elke prikkel bij een langdurig gebruik tot gewoonte wordt en alle uitwerking verliest — *schadelijk*, dewijl eene steeds vermeederde hoeveelheid, vooral van eenig zeer werkzaam middel, eindelijk overprikkeling en dus verzwakking veroorzaakt. Daarom is het een vereischte, bijzonder in eene langdurige en steeds gevaarlijke zenuwkoorts, nu en dan, de geneesmiddelen die men aanwendt, door andere soortgelijke te doen vervangen, en daartoe niet altoos meer vermogende, maar ook somtijds minder opwekkende te verkiezen, immer indachtig, dat de geneesmiddelen van elkander

niet alléén door hunne mindere en meerdere, maar ook door hunne soortelijke kracht of de bijzondere hoedanigheid van hunnen prikkel onderscheiden zijn, kunnende men wijders, in één en hetzelfde voorschrift onderscheidene dier middelen verbinden, met oogmerk, om derzelve vermogen te versterken, en de schadelijke uitwerking te vermijden, welke somtijds de afzonderlijke aanwending van eenig middel ten gevolge hebben kan.

En 6. Komt ons, daar in de leer der geneesmiddelen aangetoond wordt, dat de geneesmiddelen niet slechts door de maag, maar ook door de huid en den endeldarm in het ligchaam gebragt, hunne herstellende krachten kunnen uitoefenen, — die kennis dan ook bij de behandeling der zenuwkoorts te stade; want de maag bij voortduring hevig geprikkeld zijnde, wordt eindelijk voor de vermogendste middelen ongevoelig en maakt het aanwenden derzelve langs andere wegen noodzakelijk. Ook vermeerdert men door het uitwendig gebruik der geneesmiddelen bij het inwendig gebruik te voegen, de gelegenheid tot en de plaatsen van opwekking, en, blijven ons eindelijk, bij de grootste ongevoeligheid, het onvermogen van te slikken, en bij den onwil of den afkeer des lijders, nog deze wegen tot deszelfs redding over. — Tot deze uitwendige middelen behooren mostaardpappen en spaansche-vliegen-pleisters, en deze laatste of alleen als roodmakend middel, of, bij eenig belangrijk plaatselijk lijden, in derzelve volle werking; ook geestrijke inwrijvingen, specerijige omslagen, zoodanige — en warme baden; verder klisteren, zamengesteld uit dezelfde vlugtige prikkelende middelen, als boven opgegeven zijn enz.

III. Ofschoon de geneesheer over het algemeen dan slechts in de behandeling dezer, gelijk van iedere andere ziekte, gelukkig slagen zal, wanneer hij, zonder

acht te geven op hare bijzondere toevallen , de oorzaken der ziekte verwijdert en aldus deze zelve te keer gaat , kunnen desniettemin derzelve toevallen zoo hevig zijn , dat zij de regtstreeksche behandeling der ziekte verhinderen of een zoodanig lijden der werktuigen , die tot het leven noodzakelijk zijn , veroorzaken , dat zij , in gevolge de derde aanwijzing , behoudens eene voortdurende aandacht op den aard der ziekte , door welke zij ontstaan zijn , en op de gesteldheid des lijders , eene bijzondere behandeling vereischen.

Tot deze toevallen behooren :

1. *Onrust , slapeloosheid , sterke pijnen , stuipen , ijlhoofdigheid* , en de wijze , om deze toevallen doelmatig te keer te gaan , hangt van de soort der zenuwkoorts af. In de *slepende* toch , is het voortgezet gebruik van steeds meer en meer opwekkende en dergelijke krampstillende middelen , en in de *keete* , behalve afleidende middelen , het *opium* aangewezen , een middel door vele en , onder deze , door zeer geachte geneesheeren , als het meest vlugtig prikkelend middel , ook in de slepende zenuwkoorts , aangeprezen , maar waarvan wij , uit hoofde van de nadeelige gevolgen , welke het , in die ziekte , uit den aard der kwaal en de bekende uitwerking van het middel , na zich slepen moet , als zoodanig geene melding gemaakt hebben.

2. *Doorloop* , welke de krachten aanmerkelijk sloopt en andere ongunstige gevolgen veroorzaakt , althans voor zoo verre deze of eenige andere ontlasting niet critisch , maar alleen symptomatisch is. Wanneer dit toeval van de zwakheid en ongevoeligheid der ingewanden afhangt , vordert het kleine giften van den *rad. rhei* , met inwikkellende middelen , het *succus catechu* , de *gummi kino* , den *rad. columbo* , den *cort. cascarillae* , *cinnamomi* , den *rad. arnicae* , *lopezianae* ,

met of zonder *opium*; dezelfde middelen in klisteren, specerijige pappen op, of stovingen van den onderbuik enz. Maar zoo de doorloop door eene vermeerderde gevoeligheid der darmen veroorzaakt wordt, zijn geringe giften van den *braukwortel*, inwikkelende middelen en klisteren van *lijnolie*, *stijfsel*, of soortgelijke middelen met *heulsap* aangewezen.

In den loop der zenuwkoortsen komt wijders een doorloop voor met eenige opzetting van den onderbuik (*meteorismus*), welke ontlasting eerst van weinig belang schijnt te zijn, maar al spoedig merkelyk toeneemt, en door de ontlastingen zelve, evenmin als door het lozen van winden, verligting aanbrengt. Behalve door andere verschijnselen, kenmerkt dit toeval zich door eene aanhoudende, bepaalde en meer stompe dan scherpe pijn, die bij een naauwkeurig onderzoek, ook bij eene hooge mate van bewusteloosheid, slechts door de betasting van den onderbuik, voornamelyk ter linkerzijde, bemerkbaar wordt. — Deze doorloop is aan eene slepende en onzuivere ontsteking der klieren van een gedeelte der dunne en dikke darmen, en meer bijzonder nog van den kronkel- en blindendarm zijnen oorsprong verschuldigd, en deelen daarin ook gewoonlyk de klieren van het darmscheil (*ileitis ulcerosa*, *typhus entericus*, *dothinienteritis*). Volgens de meening van latere schryvers, zoude deze ontsteking tot het ontstaan der onderscheidene koortsen met verminderde levenswerkzaamheid en ontmenging der vochten aanleiding geven, doch naar de uitspraak van een geacht schryver, slechts als gevolg, even dikwijls in de zenuwkoorts plaats hebben, als miskend worden, aan ontelbare lijdens, door den overgang derzelve in verzwering van het slijmvlies of versterf der darmen, het leven kosten, en alléén herstelbaar zijn, wanneer deze verwikkeling spoedig herkend en zorgvuldig behandeld wordt met plaatse-

lijke bloedontlastingen, door middel van bloedzuigers of bloedige koppen, ook wel, schoon zeer zeldzaam, met kleine aderlatingen; het inwendig gebruik van *chlorium* met verzachtende, inwikkelende of van deze met ligt krampstillende middelen, en van geringe giften van het *murias protoxydi hydrargyri*, wanneer deze bijkomende ziekte van meer belang en hardnekkig is, en uitwendig, met verzachtende en pijnstillende pappen en stovingen, laauwe baden, en in het verder verloop der ziekte, met mostaardpappen, of een ung. e *tartr. pot. stib. et axungia*.

3. *Het braken*, dat de aanwending van geneesmiddelen verhindert of vruchteloos maakt, en men moet trachten te keer te gaan door eene oplossing van het *pulvis aërophorus* in water en onder het opbruischen ingegeven; door eene verzaadiging van *subcarbonas potassae (sal absynthii)* met *citroensap* en een specerijig water verlengd; door eenig ligt verwarmend of krampstillend middel, en eindelijk door *heulsap*; of ook uitwendig door verwarmende en specerijige pappen of omslagen op de maagstreek aangewend.

4. *De uitzetting van den buik*, (*meteorismus*) welke, zoo zij niet van onzuiverheden in of ontsteking, maar van zwakheid der ingewanden afhangt, windbrekende en opwekkende klisteren, specerijige omslagen, prikkelende wrijfmiddelen, zoo als de *sapo ammoniae (linimentum volatile)*, de *sapo aromaticus (balsamum opodeldoch)*, sneeuw of gestooten ijs op den buik enz., ter herstelling vereischt; ofschoon het laatstgenoemd middel, door sommigen, even zoo sterk wordt ontraden, als men het door anderen aangeprezen vindt.

5. *Eene min of meer volkomene opstopping der pis (ischuria)*, welke prikkelende inwrijvingen, verwarmende omslagen boven de schaambeenderen en op den bilnaad, gewone klisteren enz., en, waar deze middelen

te kort schieten, het gebruik van den catheter vordert.

6. Een wegs meltend zweet (*sudor colliquativus*) dikwijls met *gierst-uitslag* vergezeld, dat het gebruik van *acidum sulphur. dil. (spiritus vitrioli)*; *alcohol sulphuricus acidus (elixir acidum Halleri)*; *supersulphas aluminis et potassae (alumen crudum)*, wijn, vermindering van de bedekking des lijders en der warmte van de ziekenkamer en zuivering der lucht in dezelve, onvermijdelijk maakt.

7. De *spruw (aphthae)* vereischende naar de meerdere of mindere pijn, welke daardoor veroorzaakt wordt, of verzachtende mondspoelingen, of *subboras sodae (borax)* met de *syrupus violarum, mororum*, of *mel rosarum*.

8. De *ettergezwellen*, die, zoo zij tegen het einde der ziekte voorkomen, een bewijs opleveren van de niet voldoende pogingen der natuur tot eene geheele scheiding der ziekte, en, ten einde dezelve op te lossen, met weekmakende pappen behandeld, of, zoo dit niet geschieden kan, met dezelfde of met min of meer prikkelende middelen, zoo spoedig mogelijk, tot verettering gebragt en in tijds geopend moeten worden.

En 9. het *doorliggen*, dat men, door den lijder telkens in het bed van plaats te doen veranderen, door de meestmogelijke zorg voor zuiverheid, door het telkens wasschen der gedrukte deelen met koud water en het uitwendig gebruik van loodbereidingen, moet trachten voor te komen, of, zoo dit onvermijdelijk is, naar de voorschriften der heilkunde moet behandelen.

IV. Wanneer eindelijk de heete zenuwkoorts gescheiden wordt, dat is, wanneer de toevallen dezer ziekte onder de boven vermelde critische ontlastingen afnemen, of er in de slepende zenuwkoorts geringe, naauwelijks bemerkbare of geene critische ontlastingen plaats hebben en er bij gevolg geene duidelijke scheiding der ziekte wordt waargenomen, gelijk zulks, naar de bo-

ven gemaakte aanmerking, veeltijds het geval is, maar het verminderen der ziekte-verschijnselen alleen ten bewijze verstrekt van het afnemen der ziekte; — is het de plicht des geneesheers, ter voldoening aan de vierde aanwijzing, de scheiding, voor zoo ver dezelve plaats grijpt, te begunstigen en, in elk geval, de herstelling des lijders te bevorderen.

Ter bereiking van dit een en ander doel, zijn de meer duurzaam versterkende middelen aangewezen, welke, bij eenen aanvankelijk gunstigen afloop der ziekte, in de plaats der vlugtig prikkelende middelen gesteld, maar eerst in verbinding daarmede aangewend moeten worden, om vervolgens, gelijk dit reeds bij de tweede aanwijzing gezegd is, bij den voortgang der herstelling, wanneer de opwekkende middelen, zoo ten opzichte van hunne giften als van de hoedanigheid huns prikkels, langzaam verminderd zijn, dezelve geheel te vervangen. Daarentegen moeten de eigenlijk versterkende ook weder voor de opwekkende middelen plaats maken, wanneer de toevallen der ziekte op nieuw toenemen, de krachten des lijders onder derzelver gebruik niet vermeederen, maar op dezelfde hoogte blijven, of eenig edel deel met eene nederzetting der ziektestof bedreigd wordt, daar, onder deze omstandigheden, de vernieuwde aanwending der vlugtig prikkelende middelen de onderscheidene wegen, ter ontlasting bestemd, tot eene vermeederde werking aanzetten en dikwijls eene noodlottige uitkomst der ziekte verhinderen zullen. Overigens behoort men zich, ten opzichte der keus en het korter of langer gebruik van de eene of andere soort dier middelen, naar de gesteldheid van het lijdend deel en de hevigheid en langdurigheid der ziekte te regelen, en, in ieder geval, dezelve wel in eene steeds langzaam verminderde hoeveelheid, maar toch gedurende eenen geruimen tijd

te blijven aanwenden.

Omtrent de behandeling van eene *algemeenheerschende* en *besmettelijke zenuwkoorts* valt het bezwaarlijk iets te voren te bepalen, dewijl alles afhangt van de gesteldheid der heerschende ziekte en onderscheidene andere, min of meer bekende omstandigheden, waardoor dezelfde ziekten, op verschillende tijden, dikwijls zeer van elkander onderscheiden zijn; en tegen dezelfde ziekte eene andere, ja niet zelden tegenovergestelde, maar daarom niet minder doelmatige behandeling is aangewezen, zoo dat men, bij het lezen der beschrijvingen van zoodanige ziekten, zoo vele verscheidenheden in toevallen en geneeswijze aantreft, als daarvan onderscheidene epidemien geboekt zijn.

Na dit alles blijft ons nog overig, dat wij eenige melding maken van de verwikkeling der zenuwkoorts met andere ziekten.

Bij den aanvang van dit hoofdstuk hebben wij reeds opgemerkt, dat de zenuwkoorts zoo wel het gevolg kan zijn van andere koortsen, als zij in verbinding met dezelve voorkomen kan. — Zoodanig is:

1. De verwikkeling derzelve met eene algemeene of plaatselijke ontsteking, van welke laatste en hare geneeswijze reeds te voren iets gezegd is bij de behandeling van den doorloop, als toeval der zenuwkoorts. Maar ook eene neiging tot, of het bestaan van eenen algemeenen ontstekingachtigen toestand in verbinding met eene zenuwkoorts is, schoon die door sommigen ontkend wordt, door de ondervinding bevestigd, en laat zich als mogelijk vooronderstellen, wanneer men bedenkt, dat een aandoenlijk en prikkelbaar zenuwstelsel bestaanbaar is met volbloedigheid en een bijna onbelemmerd vermogen van het hart en het vatenstelsel. Indien nu, bij zoodanig eene gesteldheid des ligchaams, de smetstof eener aanstekelijke zenuwkoorts

aan den mensch wordt medegedeeld, of er bij hem eene zenuwkoorts, ten gevolge der algemeenheerschende zenuwachtige constitutie of door welke oorzaak ook ontstaat, moet de bovengenoemde verwikkelde ziekte daarvan het noodzakelijk gevolg zijn, en vereischt deze, wanneer aldus eene neiging tot of eene dadelijke ontsteking met de zenuwkoorts gepaard gaat, eene min of meer sterke ontstekingwerende geneeswijze; hoewel men daarbij steeds behoort indachtig te zijn, dat de ontsteking in zoodanig geval altijd van dien aard is, dat zij, ook bij eene zeer voorzigtige behandeling, ligt door zwakheid gevolgd wordt, en deze zelfs door eene kleine aderlating, zoo die niet volstrekt noodzakelijk is, onherstelbaar worden kan.

2. Eene andere verwikkeling der zenuwkoorts is die met eenen zinkingachtigen, waarover in het vervolg nader, of met eenen rheumatischen toestand. Het bestaan van dezen laatsten herkent men uit de toevallen welke, gewoonlijk reeds vóór de ziekte aanwezig, van zoodanig lijden getuigen, en aan het vruchteloos toedienen der vlugtig prikkelende middelen, die wel tot het opwekken der krachten gevorderd worden, maar bij deze complicatie niet toereikend zijn ter herstelling der ziekte; dewijl daartoe, met de min of meer prikkelende de vereeniging gevorderd wordt van zweetdrijvende en afleidende middelen, zoo als van den *rad. senegae*, de *stipit. dulcam.*, het *acetas amm. liq.*, de *camphora*, het *opium*, de *antimonialia*: van *mostaardpappen* of *spaanschevliegen-pleisters*, *laauwe baden* enz., ten einde eene hier alleen heilzame en volkomene scheiding der ziekte, door de huid of nieren, te weeg te brengen.

3. Eene derde verbinding, waaronder de zenuwkoorts voorkomt, is die met onzuiverheden of wormen in de eerste wegen, waardoor de toevallen der ziekte ver-

slimmerd worden , bij de reeds bestaande zich andere en niet zelden zeer gevaarlijke voegen , de krachten des lijders onderdrukt worden , en de geneesmiddelen , tegen de oorspronkelijke ziekte aangewend , buiten werking blijven. —

Men herkent deze verbinding uit de verschijnselen , aan den gastrischen toestand eigen en die , in het vervolg , bij de behandeling van deze ziekte en der gastrische koortsen nader zullen worden opgegeven , gepaard met de toevallen der zenuwkoorts zelve. Wanneer in zoodanigen staat des lijders de krachten , door het geweld of de langdurigheid der ziekte niet te veel geleden hebben , en ook dan nog , wanneer de ontlastingen bij den aanvang der ziekte verzuimd zijn , de vlugtig prikkelende middelen geen nut doen , de onzuiverheden door derzelve prikkel belangrijke toevallen veroorzaken of de aanwezige verergeren , moeten die onzuiverheden door braak- of purgeermiddelen ontlast worden , en wel bij voorkeur door de eerste , omdat zij minder dan de laatste verzwakken , althans zoo de stof tot de ontlasting door den mond is voorbereid , en daartoe zoodanig braakmiddel gekozen wordt , dat niet ligt eenen in deze ziekte veeltijds noodlottigen doorloop veroorzaakt. Als zoodanig verdient hier de *ipecacuanha* weder den voorrang boven den *tartras potassae stibiatum* , en moet zij in verbinding met krampstillende , opwekkende of oplossende middelen worden toegediend , wanneer zulks door eenen krampachtigen , werkeloozen of verslijmden toestand der maag gevorderd wordt.

De purgeermiddelen daarentegen zijn aangewezen , wanneer de stof ter ontlasting naar onder dringt , in welk geval de zoodanige moeten worden aangewend , welke het minst verzwakken , en dan nog slechts zoo lang als het bestaan eener stoffelijke oorzaak in de darmen zulks vereischt , de ontlastingen gebonden zijn ,

en de krachten des lijders daarbij bewaard blijven.

Indien wormen, bij eene bestaande zenuwkoorts, in de ingewanden aanwezig, tot, zoo wel plaatselijke als algemeene en niet zelden verontrustende verschijnselen aanleiding geven, moet ook deze verwikkeling uit den weg geruimd worden, en zulks door wormdrijvende middelen, dat is, door de zoodanige, welke de wormen door hun specifiek vermogen dooden en ontlasten. Intuschen zijn hier, gelijk in iedere andere koorts of in eene ziekte met koorts vergezeld en waarbij wormen voorkomen, omstandigheden mogelijk, die het dadelijk gebruik der wormdrijvende middelen verbieden, zoo als hevige zenuwtoevallen, door den prikkel der wormen veroorzaakt, of eene bijzonder verhoogde gevoeligheid der darmen, welke toevallen door het gebruik der eigenaardig wormdoodende middelen, en nog meer door den prikkel van purgeermiddelen zouden verergerd worden. — Als dan zijn tot in- en deels ook tot uitwendig gebruik (in klisteren) inwikkende, verzachtende en zoodanige krampstillende middelen aangewezen, welke weinig of niet prikkelen, zoo als *melk*, *olie*, *oleum ricini*, *zaadmelken*, het *oxydum zinci* (*flores zinci*) enz. als banende deze, nadat de toevallen daardoor bedaard zijn, den weg voor de eigenlijk genoemde wormdoodende middelen, welke echter van den aanvang der complicatie af aan kunnen gebezigd worden, indien de toevallen minder gewigtig, en de darmen niet zoo aandoenlijk zijn.

4. Kan eindelijk, schoon wij, bij de beschrijving, de teekenen daarvan van die der zenuwkoorts hebben afgescheiden, zich met deze eene algemeene verzwakking der vaste deelen verbinden, als ook eene ontmenging of neiging der vochten van het menschelijk ligchaam tot bederf. Deze toestand, die tot het wezen der zenuwkoorts niet behoort en in het volgend hoofdstuk onder den naam

van *rotkoorts* zal beschreven worden, wordt nu en dan door toevallige oorzaken nevens dien der zenuwkoorts voortgebracht, stellende deze verwikkeling eene *zenuw-rotkoorts* daar, welke ter harer herstelling, behalve de vlugtig prikkelende en bitter opwekkende, eenige andere bijzondere middelen, de bederfwerende namelijk, vordert, onder welke de delfstoffelijke zuren enz., gelijk zulks in het vervolg blijken zal, bijzonder in aanmerking komen.

Wanneer ergens eene aanstekelijke zenuwkoorts ontstaat, is het, ten algemeenen nutte, van het hoogste belang, dat hare smetstof zoo spoedig en zoo veel mogelijk vernietigd, en het menschelijk ligchaam voor den invloed dier ziekte, in zoo ver dit geschieden kan, onvatbaar gemaakt worde. — Tot het eerste oogmerk, zijn de verbindingen der *chlorium* met de *kalk* of *soda*, de eerste in water opgelost, de laatste, welke slechts in eenen vloeibaren staat voorkomt, en de berooking van *Guyton Morveau* de beste middelen, — zijnde het laatst genoemde van de eerst genoemde slechts daarin onderscheiden, dat de chloordampen uit hetzelfde spoedig en in groote hoeveelheid ontwikkeld worden, terwijl zulks, bij de andere langzaam geschiedt, ook is dat van *Guyton-Morveau* voor den omstander hinderlijk en voor den lijder dikwijls ondragelijk, vooral wanneer de werktuigen der ademhaling min of meer zijn aangedaan, en is dit middel alzoo meer geschikt voor verlatene woningen of vertrekken, terwijl die berooking, waarbij de ontwikkeling der chloordampen trapsgewijze plaats heeft, beter past voor bewoonde ziekenkamers.

Ter bereiking van het andere doel zijn niet zoo zeer geneesmiddelen, zoo die niet door de eigenaardige gesteldheid van hem, die met eene besmettelijke zenuwkoorts bedreigd wordt of door andere bijzondere omstandigheden gevorderd worden, als wel eene geregelde

leefwijze aan te prijzen. Hiertoe behoort het matig gebruik van licht verteerbaar voedsel, wel bereid en goed uitgegist bier, goeden wijn, en voor hen, die daaraan gewoon zijn, het matig gebruik van sterken drank; verder de noodige zorg voor zindelijkheid in de huizen, voor zuiverheid en verversching der lucht in de vertrekken, voor die van het ligchaam door dikwijls van lijf- en bedlinnen te veranderen, zich te wasschen, een laauw bad te gebruiken enz., waardoor, benevens door eene gepaste bedekking van het ligchaam, de uitwaseming, welke zoo ligt gestoord wordt, en de overige verrigtingen der huid behoorlijk onderhouden, en deze zelve minder vatbaar voor het opnemen der smetstof wordt; daarentegen moet het gebruik van al zoodanige spijzen en dranken vermeden worden die waterachtig zijn en verslappen, gelijk ook alle nederdrukkende aandoeningen des gemoeds, vooral angst, vrees, treurigheid enz., alsmede elke buitensporigheid, die de krachten uitput, de vatbaarheid voor de besmetting begunstigt en het ontstaan en eenen noodloottigen afloop der ziekte veroorzaken kan.

De bovengenoemde maatregelen van voorzorg mogen intusschen bij eene aanstekelijke ziekte genoegzaam zijn voor hen, die den omgaug met zoodanige lijders ontgaan kunnen, maar zijn daarom niet altoos toereikend bij eene besmettelijke ziekte, die tevens algemeen heerscht, bijzonder voor de zoodanigen, die, uit hoofde van hun beroep, met zieken verkeeren moeten, zoo als voor den geneesheer, den heelmeester, den zieken-oppasser enz. — Deze hebben, onder zoodanige omstandigheden, behalve het naauwkeurig opvolgen der zoo even opgegevene algemeene voorschriften, nog andere voorzorgen in acht te nemen, ten einde zich voor den invloed der smetstof te beveiligen. — Zoo moeten zij geene zieken bezoeken zonder eenig

voedsel gebruikt te hebben ; dezelve niet buiten noodzakelijkheid aanraken ; niet lang , en vooral niet wanneer zij vermoeid of zelve ongesteld zijn , in de nabijheid van zieken of stervenden vertoeven , en dit te meer niet bij de zulke , die in enge , benaauwde , morsige , of met menschen opgevulde kamers liggen . Ook is het goed , dat zij eenen met gewonen of specerijigen azijn bevochtigden doek of een fleschje met eene oplossing van chloorkalk voor den neus houden , het aangezicht en de handen dikwijls met eene verdunde oplossing van dit vocht , met water , of met water en azijn wasschen , en hiermede den mond spoelen ; zich bij het bezoeken van zieken , van eene bijzondere kleeding bedienen ; dat zij hunne kleederen zuiver houden , dezelve dikwijls met andere verwisselen ; nu en dan een laauw bad nemen , waarin azijn en kamfer is ; maar bovenal zal het heilzaam zijn dat zij een zoodanig vermogen op hunnen geest trachten te verkrijgen , dat den mensch boven de vrees verheft , hem alle zijne krachten leert inspannen tot de bevordering van het welzijn zijner natuurgenooten en , bij de noodige voorzigtigheid , moed en krachten doet erlangen , om , schoon door het gevaar bedreigd , bedaard te handelen , en aldus den invloed der smetstof op zich zelve werkeloos , of althans minder werkzaam te maken .

Intusschen bestaat de aanleg tot zoodanige besmettelijke zenuwkoorts bij elk in eene mindere of meerdere mate , en is den eenen tijd grooter dan den anderen ; daarbij verkeeren zij die onmiddellijk met den lijder omgaan , ook meer bijzonder onder den invloed der smetstof en zoo wordt menigéén , niettegenstaande alle maatregelen van voorzorg , door dezelve , min of meer , en vroeger of later , waarschijnlijk naar het verschil van ieders bijzondere gesteldheid er van het verschillende vermogen der smetstof zelve , aangetast .

Wanneer de besmetting werkelijk geschied is, bemerkt men zulks aan den buitengewoon onaangename en sterken indruk, welke de lucht, die den lijder omgeeft, zijne uitwaseming, ontlastingen enz., op de zintuigen van den omstander maken; aan het bijzonder ziekelijk gevoel waardoor hij op eens wordt aangedaan, en dat door koude rillingen, plotselinge uitputting der krachten, door neerslagtigheid, dofheid, duizeligheid, afkeer van voedsel en andere voorboden der ziekte gevolgd wordt. Maar ook dan nog kan men somtijds de verdere ontwikkeling der ziekte, door eene spoedige en doelmatige behandeling derzelve, voorkomen; waartoe eenigen eene prikkelende leefwijze aanbevelen, ten einde al de verrigtingen des ligchaams en meer bijzonder die der eerste wegen en der huid te versterken, terwijl anderen het gebruik van braakmiddelen aanprijzen, met hetzelfde oogmerk, als die bij den aanvang der zenuwkoorts werden voorgeschreven; ten einde vervolgens de uitwaseming, daardoor voortgebracht, door sterk zweetdrijvende middelen, zoo als door *opium*, het *pulvis opii compositus* (*pulvis Doveri*), de *comphora* en soortgelijke middelen, alsmede door een warm bad enz. te onderhouden, waarbij de reeds min of meer gezonkene levenskrachten door vlugtig prikkelende middelen aan den graad der zwakheid geevenredigd, opgebeurd kunnen worden; — alle welke voorschriften zoo tot het verhoeden der besmetting als bij den aanvang tot het stuiten der ansteekelijke en algemeen heerschende zenuwkoorts, als ook bij elke andere met koorts vergezelde ziekte, hetzij die besmettelijk of slechts epidemisch is, van toepassing zijn kunnen.

De leefregel in zenuwkoorts, op welken al wat daaromtrent bij de beschouwing der koorts in het algemeen gezegd werd, betrekking heeft, moet geheel

onderscheiden, ja in eenige opzigten strijdig zijn met dien, welke bij de behandeling der ontstekingskoorts is voorgeschreven. — De lucht in de ziekenkamer moet zuiver, droog, matig warm wezen, en dikwijls vernieuwd worden, vooral wanneer vele lijders, schoon dit nimmer verkiesselijk is, in één vertrek bij elkander geplaatst zijn; de spijzen en dranken behooren ligt verteerbaar, voedend en, naar gelang der verminderde of verhoogde prikkelvatbaarheid, al of niet, of min of meer prikkelend te wezen. In het algemeen zijn, vooral wanneer zij lang duurt, in deze, meer dan in eenige andere soort van koorts, eenige voedzame spijzen, hoewel altijd in eene matige hoeveelheid, aan te prijzen, zoo als vleeschnat, gelei van hertshoorn, rijst, sago, arrowroot en wortelgroenten, en in het vervolg, namelijk bij het afnemen der ziekte, eijeren, wit vleesch, dat van jonge dieren enz., terwijl tot drank kunnen dienen goed bier, zuivere en oude wijn, al of niet, en met min of meer water verdund, alles naar den verschillenden toestand, het verlangen en de gewoonte des lijders; zijnde de wijn, als een der beste en meest prikkelende middelen, bij de behandeling dezer ziekte onmisbaar. Eveneens zorge men voor rust naar het ligchaam en den geest, en beure men den lijder, bij de aan deze ziekte zoo eigene neerslagtigheid, op door de hoop op eene spoedige en gelukkige herstelling, door eenen vertrouwelijken omgang met deelnemende vrienden, eene zorgvuldige en menschlievende behandeling enz.

Gedurende het tijdperk der herstelling, dat in deze ziekte meestal zeer langdurig is, moet de nog altijd zwakke en gevoelige lijder zich lang wachten voor al wat tot het weder instorten in deze, of tot het ontstaan van eenige andere ziekte aanleiding zoude kunnen geven, vooral voor eene verhindering der uitwaseming, voor te

sterke ontlastingen , voor misslagen in het gebruik van spijs en drank , voor vermoeijende ligchaams-bewegingen , hevige zielsaandoeningen en te sterke inspanning zijner geestvermogens. — Daarentegen zal het hem voordeelig wezen het tegendeel te doen , zoo als , zoodra zijne krachten hem zulks veroorloven , bij schoon , droog en matig warm weder , in de opene lucht beweging te nemen enz.

Vijfde Hoofdstuk.

ROTKOORTS.

(*Febris putrida, adynamica.*)

Eene oorspronkelijke rotkoorts is eene aanhoudende koorts, welke zich, van haar begin af aan, kenmerkt door de duidelijke teekenen van eenen verzwakten toestand der vaste en eene belangrijke, algemeene, zich spoedig ontwikkelende en wijd en zijd verbreidende neiging der vloeibare deelen des menschelijken ligchaams tot die ontaarding, welke men verrotting noemt.

Deze koorts kondigt zich aan door de volgende voorboden: door vermoeidheid zonder aanleidende oorzaak; door zwaarte van het geheele ligchaam, buitengewone hitte van het voorhoofd, vergezeld met duizeling en eene doffe pijn in hetzelfde; door eenen onrustigen, niet verkwikkenden slaap, eenigzins vermeerderde en stinkende uitwaseming bij nacht, ronddwalende pijn in de ledematen benevens een doorgaand gevoel van koude; door moedeloosheid, gemelijkheid, afkeer van spijs, onaangename smaak in den mond en kwalijk riekende oprispingen, door een gevoel van volheid in de maag, reeds voor den maaltijd; door stinkenden stoelgang en zoodanige dikke en troebele pis.

Na dat al deze verschijnselen of eenige derzelve gedurende een' korter' of langer' tijd, zonder koorts, zijn voorafgegaan, begint deze en ontwikkelt zich met haar de ziekte, onder de volgende toevallen: eene min of meer belangrijke koude wordt door eene *bijtende* hitte vervangen, de huid is droog en schraal, de pols zwak, klein, menigvuldig doch ook somtijds niet menigvuldiger dan in den gezonden toestand; de lijder klaagt over geslagenheid en over uit- en inwendige pijnen, welke ligt van plaats veranderen, en waarvan die der uitwendige deelen het voorkomen van eene dwalende rheumatische pijn hebben, terwijl de inwendige meer bepaald zijn; de hoofdpijn is minder dan in de andere koortssorten, maar het hoofd is meer beneveld, en de zintuigen, vooral het gezigt en het gehoor, zijn verstompt; er ontstaat dofheid, slaapzucht, trage beantwoording der voorgestelde vragen en des nachts stille, maar daarom niet minder sterke, zelden hevige ijlhoofdigheid; de oogen zijn roodachtig, betraand of droog, worden onwillekeurig bewogen en puilen uit, het aangezigt staat treurig, terwijl deszelfs kleur rood of vaal en die van den omtrek der wangen aard- of loodkleurig is; de wezenstrekken zijn als van eenen, die in diepe gedachten verzonken, of door het een of ander voorval zeer getroffen is; de stem is zwak, stamelend, heesch of hol, de tong is slijmachtig vochtig, vochtig en rood, of droog en rood, korstachtig, bruin beslagen, gespleten en bij het uitsteken bevend of onbewegelijk; er is afkeer van elk, vooral van dierlijk voedsel, geen of daarentegen veel dorst en eene onverzadelijke begeerte naar zure dranken, vruchten en wijn; de pis is natuurlijk, hoog rood, troebel, dik, aan die van het rundvee gelijk, of zwart en met een bloederig bezinksel en, zoowel als de uitgeademde lucht, de buiks- en alle andere ontlastingen, van eenen ondragelij-

ken stank ; het bloed blijkt , bij eene toevallige of kunstmatige ontlasting , in eenen staat van ontbinding , verdund en bedorven te zijn , het wordt onder de huid uitgestort , en veroorzaakt vlekken of striemen van verschillende gedaanten en van eene min of meer donkere kleur , of het ontlast zich in de holligheden des lichaams ; wijders ontstaan er bloedvloeijingen uit verschillende deelen , zoo als uit den neus , de longen , de ingewanden , het tandvleesch , de oogen , de piswegen , de baarmoeder , uit verouderde zweren , en gelijk onder , zoo ook wel eens door de opperhuid , zonder dat deze geschonden is ; daarbij voegen zich een witte en roode gierst-uitslag , loodkleurige spruw , eene geelachtige kleur der huid ten gevolge van de ontmenging des bloeds , en , hoewel slechts in eenen zeer hoogen graad der ziekte , opzetting der speeksel- en liesklieren , ontwarende men tevens neiging tot versterf der deelen , welke door het liggen het meest gedrukt worden en die , in elke ziekte , het eerst dóórgelegen zijn , zoo als aan het staartbeen , de draaijers van het dijbeen , de schouders en de ellebogen. — Eindelijk komt , in eenen zeer ver gevorderden staat der ziekte , bij de reeds genoemde toevallen , een lijden van het zenuwstelsel , en worden er peestrekkingen , vlokken-lezing , trillingen enz. waargenomen ; de lijder ligt sprakeloos en dikwijls met eenen openen mond op den rug of in eene onvoegzame houding , en zinkt , bij gebrek aan krachten , onwillekeurig , naar het voeteinde van het bed ; de ademhaling en het slikken worden moeilijk , het slikken wordt tevens hoorbaar en dreigt , bij eene poging daartoe , met verstikking ; de buiksontlasting wordt onwillekeurig , menigvuldig en rotachtig , daarbij worden dikwijls wormen ontlast , schoon die ook wel eens eenen uitweg door den mond zoeken ; de buik zwelt op , en dit te meer naar mate de stoelgang veel-

vuldiger is; er breekt een kleverig zweet uit, de ledematen worden koud, de pols, reeds rad en uiterst klein, wordt bijna of in het geheel niet meer voelbaar en tusschenpoozend, en de zieken sterven, nadat, althans bij sommige, gedurende eenige uren voor den dood, de verstandelijke vermogens min of meer zijn teruggekeerd.

Eene *oorsponkelijke* rotkoorts, welker bestaan evenmin als dat eener zoodanige zenuwkoorts kan ontkend worden, komt zeldzaam in bijzondere personen voor; meermalen heerscht zij daarentegen algemeen, of is zij eene afgeleide ziekte. Somtijds ontwikkelt zich onder daartoe gunstige omstandigheden, bij de algemeene verspreiding eener epidemische rotkoorts, uit dezelfde eene smetstof, als wanneer de rotkoorts algemeenheerschend en tevens besmettelijk wordt; zijnde omtrent deze over het geheel al dat gene van toepassing, wat in het vorige hoofdstuk van algemeenheerschende en besmettelijke zenuwkoortsen gezegd is. — Eene afgeleide rotkoorts ontstaat meermalen gedurende of ten gevolge van andere ziekten, meer bijzonder evenwel ten gevolge van koortsen en onder deze, voornamelijk ten gevolge der ontsteking-, zenuw-, gastrische en galkoortsen, hetzij deze langen tijd geduurd hebben zonder scheiding, of ondoelmatig behandeld, of verwaarloosd zijn geworden, of dat de overgang derzelve in de rotkoorts door de algemeenheerschende gesteldheid der ziekte of andere toevallige omstandigheden begunstigd wordt.

De uitgangen der rotkoorts zijn:

a. In de gezondheid:

1. Langzaam en onmerkbaar, gelijk zulks van de slepende zenuwkoorts in het vorig hoofdstuk vermeld is, zonder eene eigenlijke scheiding der ziekte.

2. Door scheiding, dat is door critische ontlastingen, welke, nadat de gezonkene levenskrachten eenigzins

hersteld zijn, met verligting der ziekte geschieden — en wel, door de huid, wanneer deze, na, gedurende den geheelen loop der ziekte, droog of koud en kleverig geweest te zijn, met een algemeen en warm zweet overdekt wordt; — verder door de piswegen, zoo de pis in groote hoeveelheid ontlast wordt, eerst dik en troebel is, en spoedig daarna een gunstig bezinksel maakt; door spruw of gierst-uitslag, welke beide in de meeste gevallen symptomatisch, in sommige evenwel critisch zijn. Eindelijk telt men tot de critische ontlastingen eenen speekselvloed, het braken, en eenen vermeerderden stoelgang, van welke beide laatste ontlastingen echter slechts nut te verwachten is in die afgeleide rotkoorts, welke ten gevolge eener gastrische of galkoorts ontstaan is.

3. Wordt ook deze ziekte niet zelden onvolkomen gescheiden, door stofverplaatsing, uit welke ettergezwellen in onderscheidene uit- en inwendige deelen, ontstaan, en zulks met een verschillend gevolg, naar gelang van het lijdend deel; en door versterf veeltijds van uitwendige deelen, ter plaatse, waar het koudvuur, schoon dit ook in enkele gevallen *critisch* zijn kan, door het doorliggen te weeg gebragt, en daaraan meesttijds te regt toegeschreven wordt.

b. In *andere ziekten*: zoo als in eene rot-zenuw-koorts, in waterzucht, uittering, verlamming, doofheid, blindheid, slechte spijsvertering, gebrekkige bloedbereiding en voeding; alle welke kwalen zelfs na eene volkomene scheiding der ziekte voorkomen, en ten gevolge derzelve, door zwakheid veroorzaakt worden;

En *c.* In den *dood*:

1. Door uitputting van het vermogen der vaste deelen en eene geheele ontmenging der vloeistoffen, door eenig plaatselijk versterf van inwendige deelen, hetwelk een niet zeldzaam gevolg is van verborgene en naar den

schijn geringe ontstekingen, welke in het begin of het verder verloop der rotkoorts voorkomen en al spoedig in koud vuur overgaan; door eene uitstorting van water of bloed in de verschillende holligheden des ligchaams, waarvan de gevolgen en verschijnselen onderscheiden moeten zijn, naardat de uitstorting in het hoofd, de borst of buiksholte geschied is; door bloedvloeijingen, welke het vermogen der kunst niet stuiten kan; door gewigtige zenuwtoevallen enz. — en

2. Door de ziekten, waarin de rotkoorts is overgegaan en die onder *b* vermeld zijn.

De aanleg tot rotkoorts is in de gesteldheid van elken mensch gelegen, zijnde intusschen zwakke, phlegmatische en kwaadsappige voorwerpen daartoe meer dan andere voorbeschikt.

De opwekkende oorzaken der oorspronkelijke rotkoorts zijn: eene heete, koude en vochtige, of onzuivere en bedorvene lucht, welke laatste dikwijls veroorzaakt wordt door de uitwaseming van rottende dierlijke of plantaardige zelfstandigheden, vooral in heete gewesten, in moerassige streken, na overstromingen, en in de nabijheid van slagvelden, of ontstaat in beslotene plaatsen, waar zij niet bewogen of vernieuwd wordt, zoo als in gasthuizen, waarin zich te veel zieken of gekwetsten bevinden of die slecht zijn ingerigt, alsmede in gevangenissen, op schepen en elders, waar vele menschen in een naauw bestek verzameld zijn. Niet minder wordt de rotkoorts opgewekt door voortdurende weste- maar nog meer door zuide-winden, welke gemeenlijk warm en tevens vochtig zijn; door gemis aan gepaste, of het gebruik van schadelijke, bedorvene, niet genoegzaam voedende of onverteerbare spijzen, zoo als bij groote duurte, in hongersnood, in belegerde steden enz.; door gebrek aan drinken, vooral bij eene groote hitte des dampkrings; door sterke inspanning en bui-

tengewone beweging des ligchaams, welke laatste alléén eene rotkoorts veroorzaken kan, die dan ook meermalen in legers, welke ijlmarschen maken, wordt waargenomen; door het misbruik van sterke dranken, van verdoovende, verhittende, oplossende of ontlastende geneesmiddelen, zoo als van loog-, midden- en onzijdige zouten, van kwikbereidingen enz.; door onmatige ontlastingen van bloed, zaad en andere vochten, door de opslorping van eenige vloeistoffen, welke zich in of aan de oppervlakte van het ligchaam bevinden, zoo als van etter, van uitgestort en ontaard water bij waterzuchtigen, van een bedorven vocht uit eenig uit- of inwendig verstorven deel, of, bij zwangere vrouwen, uit eene doode vrucht, of, bij kraamvrouwen, uit eene teruggeblevene nageboorte, als die vrucht of nageboorte in verrotting zijn overgegaan; door te sterke inspanning van den geest, vooral bij nacht; door nederdrukkende gemoeds-aandoeningen, zoo als vrees, zorgen, treurigheid, kommer; van alle welke oorzaken eenige tot eene enkel-, andere, en de meeste, tot eene algemeenheerschende, sommige ook tot eene landeigene rotkoorts aanleiding geven; eindelijk behoort tot de opwekkende oorzaken dezer ziekte eene smetstof, die onbekend in haren aard, bij sterken zoo wel als bij zwakken eene rotkoorts kan doen ontstaan, welke, uit hoofde van min of meer bekende omstandigheden, eenen eigenen en bij iedere epidemie verschillenden loop volgt, en eene bijzondere behandeling vereischt, kunnende men deze koorts, alsmede de aanstekelijke zenuw-koorts, benevens zulk eene, die uit eene besmettelijke zenuw- en rotkoorts is te zamengesteld, om aan deze uitdrukking eenen bepaalden zin te geven, met den naam van *Typhus* bestempelen.

De aanleidende oorzaken tot de *afgeleide* rotkoorts zijn, gelijk reeds te voren is opgemerkt, alle ziekten,

waardoor de krachten des ligchaams veel te lijden hebben, en die de bloedbereiding aanmerkelijk storen, zoo dat deze vloeistof min of meer van haren natuurlijke toestand ontaardt, en bij gevolg zijn het onderscheidene slepende kwalen, maar ook en meer bijzonder alle soorten van koortsen, wanneer deze hevig, langdurig, verwaarloosd of verkeerd behandeld zijn.

Gering moet altijd bij eene zoo ernstige ziekte, als, blijkens hare beschrijving, de rotkoorts is, de hoop op herstelling zijn. Zij is evenwel min of meer gevaarlijk naar de gesteldheid desgenen, die door dezelve wordt aangetast, namelijk, of hij reeds te voren zwak, door ziekten ondermijnd, of wel sterk en gezond was; of hij reeds bejaard of nog jong is enz.; ook naar gelang van toevallige omstandigheden, dat is, of deze al of niet toelaten, dat de lijder behoorlijk verzorgd en doelmatig behandeld worde enz.; maar nog meer van de aanleidende oorzaken tot en de mindere of meerdere hevigheid der ziekte zelve, van het vroeger of later ontstaan der gevaarlijke toevallen, van het al of niet lijden van bijzondere, en onder deze voor het leven min of meer belangrijke werktuigen; eindelijk is de rotkoorts min of meer gevaarlijk naar het onderscheid der epidemien, waardoor de toevallen, welke eenen gunstigen of ongunstigen uitgang der ziekte doen voorspellen, dikwijls zoodanig gewijzigd worden, dat in de eene epidemie, onder de gevaarlijkste verschijnselen, velen hersteld worden, en, in de andere, onder de minst gevaardreigende, vele menschen omkomen enz.

In het algemeen behooren tot de gevaarlijke teekenen dezer ziekte een zeer zwakke, menigvuldige, ongeregelde, ongelijke, tusschenpoozende, ledige, kruipende pols, eene moeilijke, snelle, hijgende, ongelijke, ongeregelde, pijnlijke ademhaling, waarbij de neusvleugels sterk bewogen worden; eene groote ver-

moeidheid, het spoedig en onverwacht afnemen der krachten, reeds van het begin der ziekte af aan; eene buitengewone rusteloosheid, het veelal liggen des lijders op den rug, met uitgestrekte ledematen; eene voortdurende ijlhoofdigheid, treurige gelaatstrekken, diepe slaapzucht, peeshuppeling, vlokkenlezen, flauwten, een rotachtige stank, welke de lijder rond zich verspreidt, eene drooge en bevende tong, de ontlasting eener heldere, ongekoekte, roode, dikke, troebele pis met een gering bezinksel of met eene wolk in het midden van het glas, welke wolk, in plaats van te zinken en een zetsel te maken, in de hoogte stijgt en ten laatste verdwijnt, alsmede de onwillekeurige lozing derzelve en van de drekstoffen; verder hik, voortdurende opzetting van den buik, verzwakkende ontlastingen van drekstoffen, van zweet, van bloed uit de longen of uit de ingewanden enz.; ook aanmerkelijke uitstortingen onder de huid van paars, donkerblauw of zwartachtig bloed — Bijna doodelijke verschijnselen zijn het spoedig in versterf overgaan van uitwendige deelen, die bij toeval beleedigd zijn, zoo als van wonden, door spaanschevliegenpleisters veroorzaakt; eene bloedige pisonthasting enz. — Stellig doodelijk is het versterf van werktuigen, die tot het leven noodzakelijk zijn, en onderscheidene toevallen, in het laatste gedeelte van de beschrijving der ziekte vermeld. Ofschoon het spoedig opzwellen der beide oorklieren, zonder vermindering van de toevallen der ziekte, gepaard met eene roosachtige, zuchtige en pijnlijke opzetting van het aangezicht en van den hals, in deze ziekte, ongunstige en dikwijls gevaarlijke teekenen zijn, is het echter een critisch verschijnsel, wanneer eene dier klieren eene geringe ontsteking ondergaat, welke zich langzaam en op den juiststen tijd vertoont, dat is, nadat de keking der

ziekte heeft plaats gehad, en deze ontsteking niet op eens, zonder verettering verdwijnt, maar door andere gunstige verschijnselen vergezeld of gevolgd wordt. Deze gunstige teekenen nu bestaan hierin, dat de toevallen der ziekte op een' der critische dagen (den 7den, 14den of 20sten dag) verminderen; dat de pols in menigvuldigheid afneme en zich verheffe, de ijlhoofdigheid ophoude, de herinnering terugkeere, de lijder over de pijn, door de spaanschevliegen-pleisters en mostaardpappen verwekt, en over den onaangenaamen smaak der geneesmiddelen, zoo hij dit bevorens niet deed, beginne te klagen; dat de rotachtige reuk der ontlastingen enz. verminderde, de groote lichaamszwakte en de onderdrukking der zielsvermogens, wel niet op eens, maar langzaam, dat is, van dag tot dag, afnemen; er eenige trek naar voedsel, een verkwikkende slaap enz. waargenomen worden, op welke verschijnselen echter, hoe gunstig op zich zelve, alleen kan gerekend worden, als er, ten gevolge der ziekte, geene stofverplaatsingen of werktuigelijke gebreken ontstaan, als welke, ook daarna, voor het leven des lijders gevaarlijk worden kunnen.

De herstelling der rotkoorts vereischt, dat aan de volgende aanwijzingen voldaan worde:

- I. Dat de aanleidende oorzaken derzelve verwijderd;
- II. de krachten der vaste deelen hersteld en de mindere of meerdere neiging der vloeistoffen tot bederf verbeterd;
- III. de toevallen, wanneer die zoo hevig zijn, dat zij voor de middelen, welke de ziekte uit haren aard vordert, niet genoegzaam kunnen gematigd worden, op zich zelve te keer gegaan, — en
- IV. de scheiding der ziekte bevorderd worden.

I. Volgens de eerste aanwijzing wordt vereischt:

1. dat bij het aanzijn eener oorspronkelijke rotkoorts, naar gelang der onderscheidene opwekkende oorzaken,

het bederf der lucht zooveel mogelijk verbeterd, voor genoegzaam voedsel en eene betere hoedanigheid van hetzelfde gezorgd, in de behoefte van drinken en in de meest dienstige hoedanigheid van hetzelfde voorzien, de te sterke lichaamsbeweging, het misbruik van sterke dranken, en ondoelmatige geneesmiddelen vermeden, de bovenmatige ontlastingen beteugeld, de etter, of het water, in eenig deel des lichaams uitgestort, ontlast, elk deel, door verrotting of koudvuur aangedaan, verwijderd, de te sterke inspanning van den geest verminderd, de ziel, bij nederdrukken- de hartstogten, opgebeurd en vervrolijkt, de invloed eener smetstof, naar de wijze bij de behandeling der zenuwkoorts voorgeschreven, zoo veel doenlijk geweerd worden; en

2. Dat door eene gepaste behandeling de overgang der bovenvermelde ziekten in eene rotkoorts worde voorgekomen, hetgeen intusschen niet altijd mogelijk is, dewijl b. v. eene ontsteking-koorts, ook bij eene gepaste genees- en leefwijze, en bij het opvolgen van alle voorschriften, welke de kunst, ter harer herstelling aan de hand geeft, echter nu en dan haren loop vervolgt en alle pogingen verijdelt, zoo dat haar overgang in of hare verbinding met eene zenuw- of rotkoorts, ten laatste, daarvan het onvermijdelijk gevolg zijn moet. —

Al wat hier van de ontstekingkoorts gezegd is, is even zeer van toepassing op onderscheidene slepende ziekten en voornamelijk op de gastrische-, gal- en zinkingkoorts door welker verbinding met de rotkoorts onderscheidene zamengestelde ziekten ontstaan, zoo als de ontstekingachtige-, gastrische-, gal-, zinking- of zenuw-rotkoorts, welke complicatien, alvorens men aan de tweede aanwijzing kan voldoen, zullen verwijderd en dus, naar haren verschillenden aard, met verkoe-

lende , braak- , purgeer- , zweetdrijvende , vlugtig prikkelende of andere middelen , behandeld moeten worden , welke middelen alzoo niet in de oorspronkelijke rotkoorts en uit den aard dezer ziekte , maar slechts toevallig zijn aangewezen , dat is , tegen de onderscheidene ziekten , waaraan de rotkoorts haren oorsprong verschuldigd of waarmede zij verbonden is , of die zich in den loop derzelve daarbij voegen , zoo als eene ontsteking der hersenen , longen en buiksingewanden , of van eenig ander min of meer belangrijk deel.

II. De verwijderde oorzaken en de verwickeling der rotkoorts met andere ziekten aldus gekeerd zijnde , behoort , ten andere , de werktuigelijke kracht der vaste deelen hersteld en de neiging der vochten tot bederf verbeterd te worden.

Ter bereiking van dit een en ander doel komt hier , onder andere middelen van gelijksoortigen invloed op het menschelijk ligchaam , zoo als de *rad. arnicae* enz. , bijzonder de *cortex peruvianus* in aanmerking , een geneesmiddel , dat zich van alle andere onderscheidt door deszelfs opwekkend , versterkend en bederfwerend vermogen , en dat , zoo in deze ziekte reeds eene ver gevorderde zwakheid of aanmerkelijke neiging tot verrotting bestaat , den lijder in- en uitwendig moet worden toegediend , in aanzienlijke giften , bij voorkeur in poeder of , zoo het , als zoodanig , niet verdragen wordt , in een sterk afkooksel , of warm of koud aftreksel. De *kina* zal echter , in deze ziekte , slechts dan de gewenschte uitwerking doen , wanneer , vooral bij eene afgeleide rotkoorts , te voren aan de eerste aanwijzing is voldaan ; dewijl bij volbloedigheid , bij ontsteking van eenig ingewand , bij ophooping van onzuiverheden in de eerste wegen enz. , de toevallen der ziekte , onder het gebruik van dit middel , eer toe- dan afnemen zullen , en men dus genoodzaakt

worden zal om van het gebruik van hetzelfde af te zien, tot dat men de stoffelijke oorzaak of aanwezige complicatie der koorts zal verwijderd hebben. — Zoo evenwel onder zoodanige omstandigheden de levensaanwijzing het gebruik van de *kina* dringend vordert, moet men haar, naar de verscheidenheid der verwikkeling, met andere middelen vereenigen, b. v. bij de gastrische met afvoerende middelen, zoo als met de *fructus* of *pulpa tamarindorum*, den *supertartras potassae*, den *tartarus boraxatus* of met andere verkoelende midden- en onzijdige zouten, met de *rheum* enz. Ook zal men, in eene eenvoudige rotkoorts, wanneer de *kina* gebrek aan ontlasting veroorzaakt, dewijl een geregelde stoelgang in elke, zeker in deze koorts, ten allen tijde, van het hoogste belang is, hierin, door bovengenoemde middelen, of door klisteren moeten voorzien, of zal men dit middel, wanneer het, gelijk zulks eveneens bij sommige menschen onder deze of gene omstandigheden wordt waargenomen, te veelvuldige ontlastingen veroorzaakt en aldus werkeloos wordt, in verbinding met inwikkende, zacht zamentrekkende middelen, en deze zelfs vereenigd met geringe giften van de eene of andere bereiding van het *opium*, dienen aan te wenden.

Niet minder dienstig zijn, ten 2, ter verbetering van den verslaptten toestand der vaste deelen en van de neiging der vochten tot bederf, in min belangrijke gevallen, de zuren uit het plantenrijk, het *acidum aceticum*, *citricum*, *tartaricum*; in meer gewigtige, de delfstoffelijke zuren, en onder deze voornamelijk het *acidum sulphuricum dilutum*, de *alcohol sulphuricus acidus* en, bij meer gezonkene levenskrachten, de *tinctura acida aromatica* (*elixir vitrioli Mynsichti*) volgens sommigen, ook het *acidum muriaticum* of het *acidum phosphoricum*. Deze toch zijn aangewezen in rot-, gas-

trische-rot- en galkoortsen , wanneer de hitte brandend , de pols menigvuldig , vol en niet hard is , terwijl het aangezigt rood , de blik verwilderd en de ijlhoofdigheid hevig zijn , en er zich geene teekenen opdoen eener plaatselijke ontsteking , moettende deze middelen worden toegediend in groote giften van eenige drachme's tot eene halve , zelfs tot eene of meer oncen daags , deels in verbinding met een afkooksel der *kina* , deels tot gewoon drinken , waartoe het zuur vermengd met de eene of andere verkoelende , bederfwerende en aangename stroop en met eenen slijmigen drank , b. v. een verdund *decoctum hordei* , *rad. althaeae* , *cornu cervi compositum* , of eene solutio *rad. saleb* , *gummi arabici* , *tragacanthae* enz. , is aan te prijzen.

Ten 3 , is ook in deze ziekte de *kamfer* uit hoofde harer bekende opwekkende en bederfwerende eigenschappen onmisbaar , wanneer de meer en meer zinkende krachten eene belangrijke ondersteuning vereischen . Maar zij kan en mag dan eerst , ook onder de bovenvermelde omstandigheden , gebezigd worden , wanneer de eerste wegen zuiver zijn en er geene verborgene ontsteking of neiging daartoe in eenig deel des lichaams bestaat . Ook moet de *kamfer* , omdat zij in grootere giften eene verdoovende kracht uitoefent , in kleinere toegediend en ook dan nog met voorzigtigheid aangewend worden , dewijl eenige lijdens haar niet gemakkelijk kunnen verdragen , en zij bij andere ernstige toevallen veroorzaakt , zoo als eenen versnelden omloop van het bloed , ophooping van hetzelfde in het hoofd , eenen menigvuldigen en harden pols enz. , welke toevallen , zoo zij het gevolg zijn van het gebruik der *kamfer* , dit middel moeten doen ter zijde stellen .

Van belang is ook , ten 4 , in deze ziekte , het gebruik des *wijns* , waartoe de natuur zelve , door het dringend verlangen des lijdens naar denzelfden ,

niet zelden den weg wijst, en waarvan onderscheidene soorten, maar bijzonder een echte en oude rhijn- of port-wijn door hun versterkend, opwekkend en bederfwerend vermogen, boven anderen zijn aan te prijzen. Overigens zijn de vlugtig prikkelende middelen, en daaronder bijzonder de *flores arnicae*, welk laatste middel met zoo veel vertrouwen door een beroemd man in deze ziekte is aanbevolen, alsmede de opwekkende krampstillende middelen, reeds bij de zenuwkoorts vermeld, minder in eene zuivere rotkoorts, dan in een lijden des zenuwstelsels, gedurende haren loop ontstaan, of in eene rot-zenuwkoorts, aangewezen.

Eindelijk behooren, ten 5, hiertoe en met hetzelfde doel als de *kamfer*, *wijn* enz., de *spaanschevliegendepleisters*. — Deze, welke in een tegenovergesteld geval, bij verhoogde levenskrachten, evenmin te pas komen als bij eenen geprikkelden toestand, of bij de zuivere ontsteking van eenig bijzonder deel, of bij de aanwezigheid van onzuiverheden in de eerste wegen, — mogen in deze ziekte slechts als roodmakend en niet als blaartrekend middel gebezigd worden, opdat het versterf, een in deze ziekte niet zeldzaam gevolg van wonden, worde voorgekomen, terwijl de mostaardpappen aan de onderste ledematen boven dezelve de voorkeur verdienen, zoo de ijelhoofdigheid hevig, het bloed in het hoofd in groote hoeveelheid opgehoopt, en het aangezicht daardoor rood en opgezet is, of er eene aanmerkelijke neiging der vochten tot bederf bestaat, zijnde daarbenevens, in het eerste geval, nog koude omslagen op het kaalgeschoren hoofd aangewezen.

III. De toevallen, welke ter oorzaak hunner te groote hevigheid eene bijzondere voorziening vorderen, meerendeels, benevens derzelve behandeling, in het vorig hoofdstuk vermeld zijnde, blijft ons hier nog al-

leen over, om van die toevallen te gewagen, welke in de zuivere zenuwkoorts niet voorkomen, namelijk van de *lijdende bloedvloeijingen*. Deze zijn het gevolg van den verslaptten toestand der vaten en der verdunning en ontmenging des bloeds, en worden, met vermindering van alle prikkelende middelen, te keer gegaan door het voortgezet gebruik der *kina*, van het *acidum sulphuricum dil.*, de *supersulphas aluminae et potassae (alumen crudum)* enz., en, wanneer het bloed uit werktuigen vloeit, welke door uitwendige middelen bereikbaar zijn, door de uitwendige behandeling met *koud water*, *sterken wijn-azijn*, *wijngeest*, *aether sulphuricus alcoholicus*, *acidum sulphuricum*, of met zamengedrongene oplossingen van de *supersulphas aluminae et potassae exsiccatum (alumen ustum)*, het *sulphas zinci (vitriolum album)* enz., waarmede wicken of stopwicken bevochtigd en b. v. bij neusbloeding in den neus gestoken worden; of men bezigt deze middelen bij wijze van inspuiting bij bloedvloeijingen uit de baarmoeder of den endeldarm, of als omslagen op den onderbuik bij eene ontlasting van bloed uit de blaas enz. — Dewijl intusschen het bloedverlies, uit eenig deel gestuit zijnde, niet zelden door dat uit een ander nabij gelegen of meer verwijderd deel vervangen wordt, blijkt, dat men in zoodanige bloedvloeijingen het meeste vertrouwen vestigen moet op die inwendige middelen, welke den toestand, waaruit dezelve ontstaan, verbeteren kunnen, en men derhalve deze als de voornaamste beschouwen moet.

IV. Ten opzichte der laatste aanwijzing — de bevordering namelijk van de scheiding der ziekte en de geheele herstelling des lijders, dient opgemerkt te worden, dat de critische ontlastingen, gelijk reeds boven bij de beschrijving dezer ziekte en, in het vorig hoofdstuk, bij die der zenuwkoorts gezegd is, altijd lang-

zaam en onvolkomen plaats hebben, en als het gevolg der aanvankelijke herstelling der levenskrachten moeten beschouwd worden. — Diensvolgens zijn dan ook de middelen, welke de krachten des ligchaams in zoo verre hersteld hebben, dat de natuur de aanvankelijke scheiding der ziekte en, ten gevolge dier scheiding, de ontlasting der ziektestof langs eenen of meer wegen, welke dan ook, bewerkstelligt, de meest gepaste om die ontlastingen te onderhouden en te bevorderen, terwijl men de critische ontlastingen van de symptomatische, hoewel niet altijd even gemakkelijk, zal kunnen onderscheiden, uit de verligting welke de eerste veroorzaken, uit het meer toe- dan afnemen der krachten tijdens de ontlastingen plaats hebben, uit het verminderen der benaauwdheid, der rusteloosheid en der overige ziekteverschijnselen, uit het verslimmeren van de toevallen der ziekte, wanneer de ontlastingen ontijdig verhinderd worden enz., gelijk dan ook het tegendeel bij de symptomatische zal worden waargenomen, zoodat eene afzonderlijke behandeling daarvan noodzakelijk wordt, indien de algemeene geneeswijze der ziekte niet voldoende is, om die ontlastingen tegen te gaan. Wanneer de ziekte geheel, schoon niet volkomen, gescheiden wordt door stofverplaatsingen naar, of ettergezwollen in onderscheidene klierachtige deelen, (en hierdoor wordt niet dat lijden der klieren verstaan, 't welk tijdens het klimmen of het hoogste standpunt der ziekte plaats grijpt, maar alleen die aandoening derzelve, welke, na dat de koking der ziekte is vooraf gegaan, in de oksels, de liezen of, en wel bijzonder, in de oorklieren wordt waargenomen) is het, uit hoofde van de neiging, welke deze gezwollen hebben, om spoedig van plaats te veranderen, van het hoogste belang, dezelve, zoodra zij zich voordoen, op de plaats hunner wording te bepa-

len, derzelve ontwikkeling te begunstigen, en de gezwellen, zoo spoedig mogelijk, tot verettering te brengen, waarna men zich veeltijds met eene gunstige uitkomst der ziekte vleijen mag. Dit doel bereikt men door weekmakende, laauwe, ook wel door min of meer prikkelende omslagen of pappen op het lijdend deel, door eene spoedige opening der gezwellen, zoodra eene zelfs nog niet duidelijke vochtgolving het aanwezen van etter doet vermoeden, en door het onderhouden en bevorderen der verettering door die middelen, welke de heilkunde daartoe aan de hand geeft.

Treurig en langzaam herstelbaar zijn veeltijds, na den afloop der ziekte, hare gevolgen. De voornaamste daarvan zijn algemeene zwakheid en die van het zenuwstelsel in het bijzonder, vermindering der zielskrachten, duizeling, doofheid, hoofdpijn, ligte koorts en tegen den avond, nachtzweet, algemeene of plaatselijke waterzucht der onderste ledematen, uittering enz. Deze en meer andere kwalen laten zich, zoo er geene werktuigelijke gebreken ten gevolge der rotkoorts ontstaan zijn, wel langzaam, maar toch zeker herstellen door een langdurig en wel bestuurd gebruik van voedzame en ligt verteerbare spijzen en van soortgelijke en prikkelende dranken; door verandering van lucht, matige lichaamsbeweging, verstrooijing en door het aanwenden van versterkende en opwekkende middelen, die tevens de spijsvertering en voeding bevorderen. De voornaamste middelen, daartoe dienstig, zijn de *cortex peruvianus* en de onderscheidene bereidingen daarvan, het *extractum cort. peruv.*, de *tinctura composita Huxhami* (*tinctura alexipharmaca Huxhami*), de *tinctura composita Whijtii*, de *rad. valerianae sylvestris* en *calami aromatici*, de *cortex cinnamomi*, de *herba trifolii fibrini* en *cardui benedicti*, de *rad. gentianae*, het *lignum quassiae*, de *rad. colum-*

bo, de *lichen islandicus* enz., van welke middelen de geneesheer zich, naar het verschil der omstandigheden, de bijzondere gesteldheid des lijders, het min of meer lijden van enkele stelsels of deelen enz., in zijne keuze tot de eene of andere soort, en onder die, tot het een of ander bijzonder middel bepalen moet.

De leefregel moet, in overeenstemming met de geneeswijze der rotkoorts, bestaan in het gebruik van versche, ligt verteerbare en voedzame spijsen, aan het plantenrijk ontleend. Intusschen is in deze ziekte minder behoefte aan spijs dan aan drank, het verlangen naar koude en zure dranken en wijn groot, en, daar deze de hitte der koorts matigen en de neiging der vochten tot ontmenging meer dan eenige andere drank verminderen, mag de geneesheer aan dit natuurlijk verlangen met gerustheid voldoen. Voorts behoort de lucht in de ziekenkamer koel en zuiver te zijn, en moet daarin, door den vrijen toegang van versche lucht, door berookingen, zoo als die in het vorig hoofdstuk omschreven zijn, alsmede door de dadelijke verwijdering van alle ontlastingen en van al hetgeen de lucht bederven kan, voorzien worden. Eveneens drage men zorg voor de zuiverheid des lijders, door deszelfs lijf- en bedlinnen dikwijls te verwisselen, door laauwe baden, alléén van warm water, of met specerijige kruiden, welke laatste mogelijk eenige rottingwerende kracht bezitten, maar behalve in het doel om de reinheid des ligchaams te bevorderen, daarin met de eerstgenoemde overeenkomen, dat zij de huid ontspannen, het koud en kleverig zweet doen ophouden, het geheele ligchaam aangenaam en zacht prikkelen, de ophooping der vochten naar bijzondere deelen en onderscheidene belangrijke toevallen, zoo als ijlen, slaapzucht en slapeloosheid verhoeden, of die toevallen, zoo zij aanwezig zijn, verminderen; terwijl men deze baden, zoo zij moeilijk of

in het geheel niet aangewend kunnen worden, door specerijige omslagen of wasschingen met laauwen *azijn*, of *specerij-azijn* (*acetum antisepticum*) en, bij zeer verminderde levenskrachten, door die met wijn, *tinctura camphorae* (*spir. vini camph.*) *dec. sem. sinapi*, ook wel met eene bijvoeging van *tincl. cantharidum* enz. kan vervangen. Eindelijk behoort tot de belangrijkste voorschriften, dat het gemoed des lijders, hetwelk in deze ziekte veelal ter nedergedrukt is, zoodat hij aan zijne herstelling wanhoopt, opgebeurd, gerustgesteld, vervrolijkt en met de verwachting eener gunstige uitkomst gevleid, hij zelf met liefde, zachtmoedigheid en toegevendheid behandeld, en zijn ligchaam, dat even zoo verzwakt is als zijne zielsvermogens verminderd zijn, niet meer dan volstrekt noodig is, door het oprigten in en het overbrengen van het ééne bed naar het andere, of op eenige andere wijze, vermoeid worde.

Over de behandeling eener algemeenheerschende en besmettelijke rotkoorts, hare verwickeling met andere koortsen, en de wijze, waarop men, bij het ontstaan eener aanstekelijke rotkoorts, de smetstof vernietigen en het ligchaam voor haren invloed, zoo veel mogelijk, onvatbaar maken kan, alsmede, hoe men, bij eene niet altoos vermijdbare besmetting werkzaam zijn moet, om de ontwikkeling der ziekte vóór te komen en deze zelve bij haar ontstaan tegen te gaan, is het noodige bij de zenuwkoorts gezegd, en kan het daar voorgedragene, in deszelfs geheel, op de rotkoorts toegepast worden.

Zesde Hoofdstuk.

UITTERENDE KOORTS.

(*Febris hectica.*)

De uitterende koorts behoort, even als de vorige, tot de aanhoudende koortsen, dewijl het vermeederen van de toevallen dezer ziekte (welke zoo wel als de slepende ziekten, bij welke geene koorts aanwezig is, maanden en jaren duren kan, en onder een bijna onmerkbaar verlies van krachten, bij eene voortdurende hitte der huid en eene niet zeer duidelijke vermeedering der polsslagen, het ligchaam doet wegwijnen) niet uit den aard der ziekte voortvloeit, maar van toevallige, in het algemeen merkbare en bekende oorzaken, afhangt, zoo zelfs, dat men het verhef der koorts veeltijds willekeurig kan doen vervroegen of verlaten, welk verschijnsel als een der kenteekenen dezer ziekte kan beschouwd worden.

Indien deze koorts, gelijk velen beweren, slechts eene symptomatische of afgeleide en nimmer eene oorspronkelijke ziekte ware, en zij alléén voor een gevolg van verzwering of eenig ander gebrek van belangrijke werktuigen moest gehouden worden, zoude het onnoodig wezen, van dezelve hier eenige bijzondere melding

te maken; dan, daar zij eveneens, hoewel zeldzamer, als eene oorspronkelijke ziekte wordt waargenomen, zoo als na te sterke inspanning van het ligchaam of den geest, na langdurig waken en nederdrukkende gemoeds-aandoeningen, na het misbruik van verhittende spijzen of sterke dranken, na het voortdurend verkeer in eene te drooge of te heete lucht, na heete en langdurige ziekten, welke niet volkomen gescheiden of kwalijk behandeld zijn of, na teruggedreven huiduitslag, en zij ook door den prikkel van onzuiverheden of wormen in de eerste wegen, door eene slechte spijs- en chijl-bereiding, door verzwakkende ontlastingen enz. wordt veroorzaakt, moet de uitterende koorts, niet minder dan de reeds behandelde ziekten, als eene bijzondere soort van koortsen vermeld worden, als hoedanig wij haar dan ook (ofschoon, om niet in herhaling te vervallen, eerst in het vervolg van dit werk, en wel bij de afgeleide uitterende koorts) beschouwen zullen.

NALATENDE KOORTSEN.

(*Febres continnae remittentes.*)

Tot deze koortsen, waarvan de bepaling reeds te voren gegeven is, behooren de onderscheidene *gastrische*-, de *zinking*- en *rheumatische* koortsen.

Zevende Hoofdstuk.

DE GASTRISCHE KOORTS.

(*Febris gastrica.*)

De gastrische koorts is eene ziekte, welke haren oorsprong verschuldigd is aan eene tegennatuurlijke ophooping van onzuiverheden in de eerste of tweede wegen of in beide tevens.

Gewoonlijk ontleent men de verdeeling der gastrische ziekten van den verschillenden aard harer stoffelijke oorzaken, zoodanig echter, dat men niet zoo vele soorten aanneemt als er onderscheidene stoffen zijn, die dezelve veroorzaken kunnen, als wanneer haar getal onberekenbaar groot worden zoude, maar alleen in zoo verre, als die stoffen tevens bijzondere toeval-

len doen ontstaan, eenen eigenen loop der ziekte te weeg brengen en eene onderscheidene geneeswijze vereischen. — Diensvolgens worden de gastrische koortsen onderscheiden:

1. In eene eigenlijk gezegde *gastrische koorts*; (*febris gastrica proprie sic dicta, febris saburralis*).

2. In eene *slijmkoorts*, (*febris pituitosa*);

En 3. in eene *galikoorts* (*febris biliosa*), welke verschillende soorten der gastrische koorts wij ieder afzonderlijk behandelen zullen.

1. De *eigenlijk gezegde gastrische toestand*, dat is, de ophooping van onzuiverheden in de eerste wegen, kenmerkt zich door hoofdpijn, pijn in de lendenen en knieën, door loomheid en zwaarte van het geheel lichaam, door slapeloosheid of eenen onrustigen slaap, door droomen, afkeer van spijs, grooten dorst, een gevoel van pijn, drukking, volheid en zwaarte in de maagstreek, door eenen kwaden smaak in den mond, eene vuile en op verschillende wijzen beslagene tong, door onaangename oprispingen, walging, misselijkheid, of door wezenlijk braken van bedorven voedsel of andere onzuivere stoffen, door opzetting van den buik, rommelingen en pijnlijk gevoel in de darmen, door ontlasting van stinkende winden, door gebrek aan, of te veelvuldigen stoelgang enz. Deze toevallen van den gastrischen toestand zijn ook de voorboden van de gastrische koorts en vergezellen dezelve, hetzij zij toevallig ontstaat of door eene heilzame poging der natuur, om zich van de schadelijke stoffen te bevrijden, wordt opgewekt. Deze koorts begint steeds tegen den avond met koude rillingen, welke al spoedig afgewisseld worden door hitte, gepaard met eene drooge huid, korte ademhaling, eenen menigvuldigen, vollen, sterken, somwijlen ook onderdrukten, schijnbaar zwakken en ongeregelden pols, hevige hoofdpijn, rus-

teloosheid, benaauwdheid en verminderde afscheiding der pis. Op deze wijze duurt zij den geheelen nacht voort, tot zij tegen den morgen vermindert, latende bij den lijder, gedurende den volgenden dag een gevoel van vermoeidheid en zwakheid achter, terwijl zij zich dagelijks of om den anderen dag weder verheft, welken loop zij de geheele ziekte door volgt.

Wanneer een gedeelte der schadelijke stoffen, door opslorping, uit de eerste wegen in de tweede wordt overgebracht, ontstaat daaruit de gastrische toestand, en op dezelfde wijze, als van die der eerste wegen te voren gezegd is, eene gastrische koorts van beiden. Maar geschiedt door den invloed der oorzaken, die tot den gastrischen toestand aanleiding geven, de bereiding van de chym en het chyl onvolkomen, zoo ontstaat er, wanneer het bloed in de afwijking dezer vochten van hunne natuurlijke gesteldheid deelt, eene gastrische ongesteldheid of gastrische koorts der tweede wegen alleen, zoodra de omloop dezer vloeistof aan de oppervlakte des ligchaams vertraagt en daardoor, of op eenige andere wijze, de afscheidingen en ontlastingen, tot de zuivering des bloeds bestemd, die van de onmerkbare uitwasemingsstof of der pis, verminderd of verhinderd worden.

2. De *slijmachtige toestand* herkent men uit de algemeene teekenen der slapheid van de vaste deelen en eenen daaraan geëvenredigden staat der vochten, aan eene treurige gemoedsgesteldheid, eene buitengewone, schoon ten deele slechts schijnbare zwakheid, aan het bleek en opgezet aangezigt, den matten blik, de wit beslagene tong, veroorzaakt door een dik, kleverig, taai, wit slijm, waarmede ook de tanden, het tandvleesch, de geheele mondholte en keel bezet zijn; aan eenen laffen smaak, gebrek aan eetlust, walging, gevoel van volheid en drukking in de maag-

streek, oprisping, het braken van een taai slijm, dat ook bij den veeltijds tragen stoelgang ontlast wordt; aan rommelingen in de darmen en eene weeke opgezetheid van den buik, benevens eene heldere, dunne, weinig riekende, somtijds ook troebele, witte, melkkleurige pis, met een slijmig bezinksel. Daar nu deze afscheiding van slijm in eene zoo groote hoeveelheid, niet slechts in de eerste wegen, maar ook, met of zonder deze, in één of meer der overige met slijmvliezen bekleede deelen kan plaats hebben, zoo als in de slijmboezems van den neus, in de oogen, in de keel, de luchtpijp, longen, enz., wordt daardoor eene stoornis van de verrigting dier deelen en, in het laatste geval, eene moeilijke ademhaling en ophoesting van taaije fluimen (*peupneumonia notha*) veroorzaakt en, zoo deze afscheiding in de moederscheede of de pisbuis geschiedt, een witte vloed bij het vrouwelijk en de goed aardige druiper bij het mannelijk geslacht daargesteld, of worden die, zoo zij reeds aanwezig waren, daardoor vermeerderd.

Wanneer er, het slijm aldus in de eerste of tweede wegen of in beide opgehoopt zijnde, door eene toevallige oorzaak, of door de pogingen der natuur, die zich van deze groote hoeveelheid slijm, dat daarbij meestal van hoedanigheid veranderd is, tracht te ontdoen, eene koorts ontstaat, is deze de slijmkoorts. Zij wordt gekend uit de reeds vermelde verschijnselen van den verslijmden toestand en uit eene geringe koude, die tegen den avond ontstaat, gedurende den nacht door eene matige hitte vervangen wordt en tegen den morgen vermindert; uit eene drukkende pijn in het hoofd, eenen niet zeer menigvuldigen, kleinen, zwakken, onbestendigen pols en weinig dorst, uit een in het algemeen langzaam verloop der ziekte, waarbij de spruw geen zeldzaam verschijnsel is, wordende deze ziekte

door bijkomende plaatselijke en nog meer door algemeene toevallen aanmerkelijk gewijzigd en verslimmerd, zoo er in de ingewanden tevens wormen aanwezig zijn, welker wording door den toestand, die tot het ontstaan van slijm in de darmen aanleiding geeft, schijnt veroorzaakt of begunstigd te worden, zoo dat zelfs onderscheidene schrijvers eene *wormkoorts* als eene bijzondere soort van gastrische ziekten willen beschouwd hebben.

3. De *galachtige toestand* is die, welke zijnen oorsprong ontleent aan den prikkel der gal, wanneer deze in grootere hoeveelheid en gewoonlijk scherper dan in den gezonden staat afgescheiden en aldus de oorzaak der *zuivere galziekten* wordt.

Deze galachtige toestand en de ziekten, welke daarvan het gevolg zijn, komt, wanneer hij niet verward wordt met den schijnbaar galachtigen; dat is, met dien toestand, waarbij de stoffelijke oorzaak der eigenlijk gezegde gastrische ziekten min of meer met gal gemengd en de toevallen derzelve door het daarbij plaats hebbend lijden der lever gewijzigd worden, bij de lichaamsgesteldheid onzer inwoners en in de meer noordelijk gelegene, koude en vochtige landen, zeldzaam en slechts tijdens of na zeer heete zomers, althans niet zoo veelvuldig voor, als in de meer zuidelijke gewesten van Europa of in die van den heeten aardgordel, waar in het meer galachtig temperament der bewoners, de *voorbeschikkende*, en in de grootere hitte des dampkrings, in hunne meer hevige hartstogten en prikkelende leefwijze, de *opwekkende* oorzaken gelegen zijn van eene tegennatuurlijk verhoogde werking der deelen, welke tot de bereiding en afscheiding der gal bestemd zijn, als waarin de naaste oorzaak der *zuivere galziekten* te zoeken is. — Deze ziekten onderscheiden zich van de vorige gastrische ziekte door eenige toevallen, welke haar bijzonder ei-

gen zijn, en van elkander, naar gelang de gal niet of al in de eerste wegen is uitgestort. In het eerste geval toch is de kleur van het aangezigt rood en min of meer geel, of de omtrek van deszelfs roode kleur geel, het bindvlies der oogen, die voor het overige glanzend zijn en tevens in tranen zweemmen, kenmerkt zich door dezelfde gele kleur, het voorhoofd, de mondhoeken, de neusvleugels, de oogleden en al de deelen, aan de oppervlakte des ligchaams geplaatst, hebben, voor zoo verre zij met eene dunne opperhuid bedekt zijn, eene bleek-gele kleur, de pis komt met de kleur van den saffraan overeen en die der wei is daarvan niet onderscheiden, wanneer het bloed toevallig of door de kunst ontlast wordt. Niet altijd evenwel laat zich deze galachtige toestand zoo gemakkelijk herkennen en van andere ziekten onderscheiden, dewijl deszelfs verschijnselen in elk geval niet even duidelijk zijn, latende dikwijls alleen de gesteldheid des lijders en die der algemeenheerschende ziekte deszelfs bestaan vermoeden, of wordt de geneesheer eerst op het regte spoor gebragt door eene toevallige uitstorting der gal in de eerste wegen en eene ontlasting naar boven of onder, welke daardoor veroorzaakt wordt; wijders geeft deze overvloedige gal ook, zonder in het darmkanaal te zijn uitgestort, aanleiding tot galkoorts, galachtige ontstekingen, roos en andere huid-ziekten, en zijn deze galziekten met die der eerste wegen zoo naauw verbonden, dat zij door deze zelfs verligt worden. Wanneer de overvloedige en scherpe gal in de eerste wegen wordt uitgestort, doet zij zich kennen door afkeer van voedsel, door eenen bitteren smaak in den mond, een gevoel van volheid in het hartekuiltje en een galachtig beslag der tong, door den toevloed van een wit, schuimend, bitter speeksel, dat de lijder genoodzaakt wordt dadelijk uit te spuwen;

door bittere oprispingen, walging en braken van gal, welke een gevoel van branding in de keel veroorzaakt en somtijds in eene ongeloofelijke hoeveelheid ontlast wordt; door eenen onleschbaren dorst met verlangen naar koude en zure dranken, door de begeerte naar eene koele lucht, door ontlasting van gal bij den stoelgang, door hoofdpijn en door galachtige door-, braak- en persloop, maag- en buikpijnen en stoelpersing, welke verschijnselen door den prikkel der gal in de maag en ingewanden veroorzaakt worden.

De overvloed der in de lever afgescheidene gal en derzelve uitstorting in de eerste wegen wordt alzoo kenmerklijk uit de reeds vermelde aandoeningen der maag en ingewanden en uit de verschijnselen eener *heete* of *koortsige geelzucht* (*icterus calidus*), van welke eveneens de kenteekenen opgegeven zijn en die men wel moet onderscheiden van de *slepende geelzucht*, waarover in het vervolg zal gehandeld worden, kenmerkende zij zich deels door dezelfde verschijnselen, zoo als door eene geelgekleurde huid en pis, deels door de zoodanige, die aan haar bijzonder eigen zijn, zoo als door de gesteldheid en de kleur der drekstoffen, die in de slepende geelzucht bij eenen tragen stoelgang kleiachtig en van het kleurend beginsel der gal verstoken zijn, en daardoor eene witte of grijze, in de heete geelzucht daarentegen, eene donker-groene kleur hebben en waterachtig en veelvuldig zijn.

De toevallen van den zoo even beschreven galachtigen toestand vergezellen ook de eigenlijke galkoorts en zijn daarvan de onmiskkenbare teekenen. Deze koorts begint met koude rillingen, afgewisseld door hitte, welke al spoedig aanhoudend en brandend wordt met eenen, zoo de ziekte eenvoudig is, menigvuldigen, weeken, vollen en vrijen pols, die echter somtijds ook, door eene te groote opzetting des bloeds, onderdrukt

is. Wijders kenmerkt zij zich door onrust, door een gevoel van loomheid en zwakheid, door pijn in de lendenen, den rug en in het hoofd, in welk laatstgenoemde deel zij bijna onuitstaanbaar is, en met het gevoel van eene groote hitte in hetzelfde vergezeld gaat. Volgens haren loop is de galkoorts eene nalatende ziekte met een anderendaagsch of dubbel anderendaagsch verhef tegen den avond, gaande zij niet zelden gepaard met eenen geprikkelden toestand of eene mindere of meerdere ontsteking der lever, waardoor hare toevallen eene bijzondere wijziging ondergaan, en hare behandeling eene bijzondere zorg vereischt.

De gastrische koortsen, welke als enkel- of algemeenheerschende ziekten worden waargenomen, eindigen, gelijk iedere andere ziekte,

a. In de gezondheid :

1. de eigenlijk gezegde gastrische koorts, hetzij hare stoffelijke oorzaak oorspronkelijk in de eerste wegen voorhanden of uit de tweede derwaarts overgebracht zij, door heilzaam of critisch braken, door dergelijken stoelgang of door beiden gelijktijdig, welke ontlastingen de ziekte of in hare wording stuiten of hare toevallen verminderen, zoodat de pols regelmatig, de huid lenig en open en de tong vochtig en zuiver wordt, terwijl de ziekte vervolgens onder een ruim en verliggend zweet, of bij ontlasting van pis, die een goed bezinksel maakt, dikwijls in weinige dagen, gewoonlijk binnen twee of drie weken, gescheiden wordt. — Zoo ook,

2. de *slijmkoorts*, hoewel zeldzaam, door het vermogen der natuur alléén, onder meermalen herhaald en gemakkelijk braken van slijm, onder eenen gelijksoortigen maar niet veelvuldigen doorloop of door beide ontlastingen, bij het afnemen der ziekte, gevolgd door een algemeen, warm en verliggend zweet gedurende den nacht, door gierst-uitslag na de voorafgaande ko-

king der ziekte; door ophoesting, speekselvloed enz. welke ontlastingen ook, bij eene doelmatige behandeling, de scheiding eener ziekte bevorderen, die, zelfs onder het gunstigst verloop, zelden korter dan drie of vier weken en dikwijls langer duurt. — Eindelijk

3. de *galkoorts*, tijdens het begin, dikwerf ook gedurende het verder verloop der ziekte, door ontlastingen van gal naar boven of beneden of langs beide wegen, welke ontlastingen door de kunst veroorzaakt, of, gelijk niet zelden plaats heeft, door de natuur bij elk verhef der koorts te weeg gebragt worden; wijders, nadat de eerste wegen gezuiverd zijn, door de piswegen en huid, en in bijzondere gevallen, veelal bij de verwikkeling eener gal- met eene ontstekingskoorts, of bij eenen geprikkelden toestand of ontsteking der lever, door bloedvloeiingen uit onderscheidene deelen, zoo als uit den neus, de speenvaten en baarmoeder; ook door eene critische geelzucht, door gierst-uitslag, eenen speekselvloed, spruw enz., en zulks tegen het einde der ziekte, welke gewoonlijk in zeven of veertien dagen afloopt.

b. In andere ziekten:

1. de *eigenlijk gezegde gastrische koorts* in eene rot- of zenuwkoorts en eenige slepende ziekten, wanneer zij aan zichzelf overgelaten of kwalijk behandeld wordt, of zij den lijder onder ongunstige omstandigheden aantast;

2. de *slijmkoorts* eveneens in eene rot- meeren- deels in eene zenuw- of tusschenpoozende koorts, en, door hare langdurigheid en ten gevolge der ophooping van slijm in bijzondere werktuigen, door verzwakking der vaste deelen en de ontmenging der vochten, in slepende kwalen, zoo als in gebreken van de werktuigen der spijsvertering en ademhaling, in doorloop, waterzucht of uittering.

3. de *galikoorts* in eene brandende of galachtige ontsteking koorts, in eene dergelijke rotkoorts, eene eenvoudige rot- of tusschenpoozende koorts en, bij eene verzuimde of verkeerde behandeling, in verzwering of verstopping der lever of van het poortaderstelsel, in onderscheidene gebreken der spijsvertering, der bereiding van het bloed en van de voeding des ligchaams en de gevolgen van dit alles.

c. In *den dood*: welke uitgang der eigenlijke gastrische koorts zeldzaam is, tenzij dezelve in verbinding voorkomt met andere ziekten, of van aard veranderd en in eene andere ziekte overgegaan, of kwalijk behandeld is, of wel, dat de maag met eene zoo groote hoeveelheid van moeilijk te verteren spijzen is opgevuld, dat daardoor niet alleen tot het ontstaan der gastrische koorts aanleiding gegeven, maar ook het terugvloeijen van het bloed uit de hersenen moeilijk gemaakt, en eene doodelijke beroerte te weeg gebragt wordt; of eindelijk, zoo de stoffelijke oorzaak der ziekte van dien aard is, dat die, op zichzelve, eene zoo noodlottige uitkomst hebben kan;

2. tijdens den loop der *slijmkoorts*: door de uitputting der krachten, uit hoofde van de langdurigheid der ziekte, tot welker scheiding, bij de werkeloosheid van maag en ingewanden en den aanleg des lijders, de natuur, ook door de kunst geholpen, niet altoos een genoegzaam vermogen bezit; door ontaarding der vochten, ophooping van slijm of uitstorting van wei in belangrijke werktuigen, zoo als in de longen en hersenen; alsmede door den overgang dezer koorts in of derzelve verbinding met andere ziekten;

En 3. gedurende de *galikoorts*: eveneens door haren overgang in of verwikkeling met andere koortsen, door stofverplaatsing naar edele deelen, zoo als de hersenen of longen; door onzuivere ontstekingen, wel-

ke al dadelijk in koudvuur overgaan; of ten gevolge der afgeleide, veeltijds slepende ziekten, welke zoo wel uit deze als uit de eigenlijke gastrische en slijmkoorts voortvloeijen kunnen.

De voorbeschiktheid tot de eigenlijk gezegde gastrische koorts is gelegen in eene zwakheid van het gansche ligchaam of, en wel bijzonder, van de werktuigen der spijsvertering, in de afwijking der vochten, die tot de bereiding van het voedsel in de eerste wegen dienstig zijn, namelijk van het maag- en darmsap, van dat der alvleeschklier en der gal, van hunnen natuurlijken staat, zoo in hoeveelheid als in hoedanigheid.

Dezelfde toestand des ligchaams en der vochten, eene werktuigelijke zwakheid der vaste deelen, de ouderdom, het phlegmatisch temperament enz. brengen den aanleg voort tot de slijmkoorts, terwijl de aanleg tot de galkoorts ontstaat uit het galachtig temperament, dat namelijk, hetwelk, behalve door andere eigenschappen, zich bijzonder door het overwigt van de verrigting der lever boven die der overige werktuigen kenmerkt en waardoor eene gal wordt afgescheiden, die wel niet onnatuurlijk voor deze, maar voor iedere andere gesteldheid des ligchaams is.

De opwekkende oorzaken der gastrische koorts zijn: overlading der maag met eene te groote hoeveelheid spijsen, het gebruik van moeilijk verteerbaar of bedorven voedsel, ophooping van drekstoffen in de ingewanden enz. Wanneer de zoo evengenoemde spijsen niet of niet genoegzaam worden opgelost door daaraan geëvenredigde krachten der werktuigen, tot de spijsvertering bestemd, en door die vochten, welke mede tot die verrigting dienstig zijn, ondergaat elk soort van voedsel op zich zelve die verandering, waaraan het buiten het ligchaam onderworpen is, en brengt

zulks de onderscheidene gastrische ziekten der eerste wegen voort, zoo men die, gelijk reeds te voren is opgemerkt, naar gelang van het verschil harer stoffelijke oorzaak, in verschillende soorten onderscheiden wil. — Op gelijke wijze ontstaat de eigenlijk gezegde gastrische koorts dikwijls door het misbruik van oplosende, braak-, purgeer- en andere middelen, waardoor men dezelve voorkomen wil; en worden de enkel- en algemeenheerschende gastrische koortsen der eerste en tweede wegen waargenomen tijdens eenen warmen en droogen zomer, vooral tegen het einde daarvan en het begin van den herfst, wanneer bij de hitte des daags, door de verkoeling der morgen- en avondlucht, bij het misbruik van verfrisschende en koude dranken of van vruchten, de uitwaseming verhinderd wordt, de ingewanden, reeds door de warmte verzwakt, de verrigting der huid op zich nemen, en er alzoo onzuiverheden in de eerste wegen ontstaan, of de zuivering van het bloed door de huid belet wordt. —

Wanneer, bij den daartoe vereischten aanleg, zich de invloed voegt van eene vochtige en koude gesteldheid des dampkrings, of het misbruik van moeilijk verteerbare, slijm-, meelachtige en ongegiste spijzen, gebrek aan beweging, een langdurige slaap, nederdrukkende gemoeds-aandoeningen enz., geeft zulks aanleiding tot de wording eener slijmkoorts; terwijl de galkoorts haren oorsprong verschuldigd is aan eene groote en aanhoudende hitte des dampkrings, vooral wanneer daarbij zwaren arbeid verrigt wordt; aan het misbruik van geestrijke dranken, verhittende spijzen en geneesmiddelen of, wanneer het ligchaam verhit is, van koud drinken; aan eene verhindering der uitwaseming, hevige hartstogten, alsmede aan andere heete ziekten, die de verrigting der lever verhoogen enz.

Eene eenvoudige gastrische koorts, zoo de buiks-in-

gewanden daarbij behoorlijk gesteld zijn, de lijder te voren gezond was, en de ziekte niet verzuimd is of kwalijk behandeld wordt, ook dan wanneer hare toevallen eene belangrijke hoogte bereikt hebben, is zelden gevaarlijk. — Gunstig is hare voorzegging bij eenen geringen graad der ziekte, bij eene zeer duidelijke nalating harer verschijnselen bij het dalen der koorts, en wanneer deze met eene merkbare koude begint — omdat dit den oorsprong der gastrische uit eene tusschenpoozende koorts aanwijst of hare neiging doet zien om daarin over te gaan. Minder voordeelig zijn vroegtijdig zweet en uitslag, wanneer die namelijk ontstaan vóór dat de eerste wegen genoegzaam gezuiverd zijn, of niet te voorschijn komen nadat de ontlastende middelen op den gepasten tijd zijn toegediend, waardoor als dan de ziekte verlengd en hare overgang in eene rot- of zenuwkoorts begunstigd wordt.

Minder gunstig is de voorspelling der *slijmkoorts*, dewijl in deze de natuur weinig werkzaam is, en, zelfs door de kunst geholpen, nog dikwijls haar doel mist of onvolkomen bereikt, waaraan, alsmede aan de ongevoeligheid van het gansche gestel en meer bijzonder der maag en ingewanden voor de meest gepaste middelen, het slepend verloop dezer ziekte moet worden toegeschreven, benevens hare meerdere geneigdheid om in zenuwkoorts over te gaan. In elk afzonderlijk geval hangt de min of meer gunstige uitgang der ziekte af van den toestand des lijders, van zijnen ouderdom, zijne gesteldheid en zijn temperament, alsmede van de oorzaken der slijmkoorts, dat is, of die al of niet voor verwijdering vatbaar en meer of min duidelijk zijn, in welk laatste geval de aanleg tot de ziekte groot en zoo geheel in de gesteldheid des lijders ingeweven is, dat ook de beste bemoeijingen der kunst daartegen dikwijls te kort schieten. Verder hangt de uitgang der

ziekte ook af van het bijzonder lijdend deel, daar het tot eene gevaarlijke en somtijds doodelijke uitkomst aanleiding kan geven, zoo niet alleen de eerste, maar ook de tweede wegen in dezen ziekelijken toestand deelen, of wel de afscheiding van slijm in grootere hoeveelheid en met afwijking der hoedanigheid in eenig werktuig geschiedt, dat voor het leven hoogst belangrijk is, zoo als in de longen enz.

Eenen meer voordeeligen uitgang heeft men daarentegen te verwachten, wanneer de krachten door de ziekte weinig lijden, de ontlastingen, door de natuur of kunst verwekt, verligting aanbrenge en meer en meer aan de gezonde gelijkvormig worden, wanneer er eenig verlangen ontstaat naar spijs, de slaap rustiger wordt enz., terwijl het tegendeel eenen ongunstigen uitgang dezer ziekte voerspelt, hetwelk bovenal plaats heeft bij haren overgang in en verbinding met eene zenuwkoorts, als welke veel gevaarlijker is dan de oorspronkelijke slepende zenuwkoorts zelve.

Veel van hetgeen omtrent de voorzegging der eigenlijke gastrische koorts te voren vermeld is, is eveneens op de *gal*koorts toepasselijk. In het algemeen is deze eene meer heete en bij gevolg meer ernstige ziekte dan gene, en wijzen de bijzondere gesteldheid des lijders, de onderscheidene aanleidende oorzaken, de graad der koorts enz. er het minder of meerder gevaar van aan. Haar oorsprong aan eene verhoogde werkzaamheid der lever verschuldigd zijnde, heeft hier ook, zoo als reeds te voren is opgemerkt, niet zelden een geprikkelde toestand of somtijds eene, wel niet hevige, maar daarom niet minder zuivere ontsteking van dat ingewand plaats, welke door een pijnlijk gevoel bij de betasting van en dat van spanning in de leverstreek gekenmerkt wordt, terwijl de prikkel der in de eerste wegen in te groote hoeveelheid uitgestorte gal, die

daarbij van hare natuurlijke gesteldheid afgeweken is, belangrijke ziekten, voornamelijk van het vatenstelsel, veroorzaken kan, waarover in het vervolg nader zal gehandeld worden. Ten gevolge van het algemeenheerschend ziekte-karakter of van eene ongepaste behandeling, (b. v. met verhittende of zweetdrijvende middelen) van het nalaten der noodige ontlastingen, of wanneer de ontlastende middelen geene uitwerking doen, of ten gevolge van de hevigheid der ziekte, vooral zoo zwakke of kwaadsappige menschen door dezelve worden aangetast, gaat de galkoorts ligt in eene ontsteking- of rotkoorts over. Voorts zijn ontlastingen, waarbij de hevigheid der koorts verminderd en hare nalating en verhef duidelijker en meer bepaald worden, onder de gunstige, en daarentegen hevige ijlhoofdigheid, onleschbare dorst, en zulke toevallen, die eenen hevigen graad der ziekte aanduiden, onder de ongunstige tekenen te tellen.

Eene eerste en voorname aanwijzing ter herstelling van elke gastrische koorts is, derzelve stoffelijke oorzaak te ontlasten, hetwelk door *braak-* of *purgeermiddelen* of door beiden tevens geschiedt.

Dan; alvorens van de eene of andere soort dezer middelen gebruik te maken, behoort men te onderzoeken: 1. of de stoffelijke oorzaak der ziekte in de eerste of tweede wegen gelegen is, 2. of zij, zoo zij in de eerste wegen huisvest, voor ontlasting geschikt is, ten einde 3. te bepalen, of die ontlasting door braak- of purgeermiddelen, of door beiden geschieden moet, en 4. welke bijzondere middelen het meest aangewezen zijn.

Wanneer de schadelijke stoffen alleen in de tweede wegen voorhanden zijn, moet men trachten, die van daar in de eerste over te brengen, of, zoo zij reeds in deze aanwezig, maar nog tot geene ontlasting geschikt

zijn, dezelve daartoe voorbereiden, dat is, bewegelijk maken, hetwelk geschiedt door het toedienen van oplossende middelen, zoo als van den *radix graminis*, *saponariae*, *cichorei*, *taraxaci*, van onderscheidene verkoelende, somtijds ook min of meer prikkelende, onzijdige- en middenzouten, in geringere giften dan er tot het dadelijk vermeederen van den stoelgang vereischt wordt, van de *mel*, *oxymel simplex*, *oxym. scill.*, alsmede van eenige bereidingen van het *spiegelglas*, zoo als van den *tartr. potass. stib.*, de *sulphuret. stibii hydrogen.* (*sulphur aurat. antimon.*) en de *hydrosulphur. stibii* (*kermes minerale*).

Wanneer de stoffelijke oorzaak der ziekte door de zoo even vermelde middelen tot ontlasting is voorbereid (hetgeen niet gevorderd wordt, wanneer zij in de eerste wegen voorhanden is en aldaar *turgescert*, of wanneer de gastrische toestand of kòorts het gevolg is van het gebruik van eene te groote hoeveelheid spijsen of van de zoodanige, die in eenen eigenlijken of betrekkelijken zin moeilijk verteerbaar zijn), moet zij door ontlastende, dat is door braak- of purgeermiddelen, verwijderd worden, en dit niet willekeurig, door de eene of andere soort derzelve, maar langs dien weg, welken de natuur door bepaalde teekenen aanwijst. — Zoo toch de stoffen tot ontlasting door den mond geschikt zijn, wordt dit gekenmerkt door veelvuldige oprispingen, door opzetting en -drukking in de maagstreek, door walging, neiging tot of werkelijk braken van onderscheidene schadelijke stoffen, door een los beslag der tong en het beven van de onderlip. Wanneer zij, daarentegen, ter verwijdering door het onderste gedeelte van het darmkanaal zijn voorbereid, blijkt zulks aan het gemis der zoo even vermelde verschijnselen, aan een gevoel van opzetting en volheid, aan rommelingen en pijn in de ingewanden, veeltijds in de strekking van het dwarsche ge-

deelte des karteldarms; aan de ontlasting van stinkende winden, gebrek aan stoelgang of eenen min of meer verliggenden doorloop en aan zwaarte in de lendenen en knieën. — In het eerste geval noemt men dit het *turgesceren* der schadelijke stoffen naar *boven*, als wanneer de braakmiddelen — in het laatste het *turgesceren* derzelve naar *onder*, waarbij de buikzuiverende zijn aangewezen, terwijl eindelijk, wanneer het een en ander te gelijk plaats heeft, de braak- en purgeermiddelen met elkander vereenigd moeten worden.

Indien dan de braakmiddelen te pas komen, en derzelve gebruik door geene omstandigheden, welke wij bij de schrijvers over de leer der geneesmiddelen vermeld vinden, verboden wordt, zoo als door volbloedigheid, door ophooping van bloed naar het hoofd, door zuivere ontstekingen, verregaande zwakheid, werktuigelijke gebreken van belangrijke deelen, uitzakking der baarmoeder, bekleemde breuken, zwangerheid enz. (in welke gevallen, bij eene dringende aanwijzing tot braakmiddelen, het vóór en tegen van dezelve met alle aandacht dient overwogen te worden) bezige men tot dat oogmerk den *tartras potass. stibiat.* met het *pulv. cort. rad. ipecacuanhae*, welke vereeniging in de meeste gevallen doelmatig is voor volwassenen, wanneer men geenen doorloop te vreezen en het oogmerk heeft, om, nadat het braakmiddel zijne werking als zoodaning verrigt heeft, den stoelgang te bevorderen; of men bediene zich van een dezer middelen afzonderlijk, dat is van den *tartr. potassae stib.*, in water opgelost, en in geringe, maar herhaalde giften en met hetzelfde doel als dit middel met de *ipecacuanha* vereenigd toegediend wordt; of van den *braakwortel*, bij teedere en zwakke voorwerpen of kinderen, of wanneer er in den loop eener gastrische

ziekte, een verzwakkende doorloop of eene neiging tot denzelfven bestaat, in welk laatste geval het gebruik van dezen wortel zelfs in verbinding met een inwikkelend middel, (b. v. het *pulvis amyli* of het *pulvis gummosus*) kan vereischt worden. Zoo daarentegen de purgeermiddelen zijn aangewezen, moet men de zoodanige vermijden, welke, de ontlasting veroorzaakt hebbende, als zamentrekkende of versterkende middelen werken, gelijk de *rheum*, dewijl eene voortdurende, maar gematigde loslijvigheid in deze ziekte heilzaam is. Niet minder hebbe men zich hier, gelijk in iedere andere koortsige ziekte, te wachten voor het gebruik van prikkelende en verhittende purgeermiddelen, zoo als voor de *aloë*, de *jalappa*, de *scammonium* enz., maar moet men zich bij voorkeur bedienen van de *fructus* en *pulpa tamarindorum*, de *pulpa cassiae*, de *manna*, de verkoelende buikzuiverende midden- en onzijdige zouten, zoo als van de *sulphas sodae* en *magnesiae* (*sal mirabile Glauberi* en *sal ebsamense*) en van de *folia sennae*, wanneer de gesteldheid der darmen eenen sterkeren prikkel vereischt, ofschoon zelfs dan nog de prikkel van dit middel door bijvoeging van de reeds genoemde verkoelende purgeermiddelen dient gematigd te worden. Eindelijk, wanneer de schadelijke stoffen zoo wel naar boven als naar onder tot ontlasting zijn voorbereid, en er alzoo eene aanwijzing bestaat tot het aanwenden van een braak- en buikzuiverend middel, zal daartoe eene oplossing des *braakwijnsteens* of eener vereeniging van denzelfven met *manna* of met het een of ander der bovenvermelde purgerende zouten dienstbaar zijn.

De stoffelijke oorzaak der ziekte, voor zoo verre zij voorhanden was, aldus door de ontlastende middelen op den juisten tijd, dat is tijdens het dalen der koorts, aangewend, uit den weg geruimd zijnde, neme de ge-

neesheer op nieuw zijne toevlugt tot de reeds genoemde oplossende middelen, om dezelve, wanneer daartoe in het verder verloop der ziekte weder aanwijzing bestaat, door de ontlastende te doen vervangen. Onder deze behandeling, zoo zij met voorzigtigheid bestuurd wordt, vooral ten opzichte der purgeermiddelen, als welke meer dan de braakmiddelen verzwakken, zal de ziekte, in de meeste gevallen, onder de reeds genoemde critische ontlastingen door braken of door den stoelgang, en verder door de huid en piswegen volkomen gescheiden worden, en slechts zwakheid, in het bijzonder der spijsverterings-werktuigen, achterlaten, of zal de koorts meer duidelijk nalaten, of overgaan in eene tusschenpoozende, welke veeltijds de oorspronkelijke typus der gastrische, zeker van onze najaarskoortsen is, als welke, tegen het einde van den zomer, bij den aanvang eener epidemie, dikwijls eerst onder de gedaante van nalatende koortsen voorkomen en daarna, onder eene gepaste behandeling, zich onder haren waren typus vertoonen, wanneer zij tusschenpoozende koortsen geworden zijn, als hoedanig zij zich in het verder verloop der epidemie reeds bij den aanvang der ziekte voordoen.

Ter herstelling der algemeene zwakheid en van die der werktuigen van de spijsvertering in het bijzonder, welke na de eigenlijk gezegde gastrische koorts gewoonlijk overblijft, dienen de zuiver bittere en bitter opwekkende middelen, zoo als de *herba centaurii minoris*, *cardui benedicti*, *trifolii fibrini*, de *radix gentianae*, het *lignum quassiae*, de *radix helenii*, *calami aromatici*, de *cortex cascarillae*, *aurantiorum*, en is met hetzelfde doel, maar meer bijzonder ter bestrijding der nalatende en tusschenpoozende koortsen, wanneer de remissie der eerstgenoemde aanmerkelijk is, en in beiden, wanneer de krachten veel geleden hebben,

eenig koortsverdrijvend middel, en bovenal de *cortex peruvianus*, aangewezen.

De slijmkoorts moet in het algemeen op dezelfde wijze als de eigenlijk gezegde gastrische koorts behandeld worden, evenwel met dit onderscheid, dat men, steeds acht gevende op den aard harer stoffelijke oorzaak, op de mindere werkzaamheid der natuur, op de slapheid der vaste deelen, op den tragen gang der ziekte en hare neiging, om over te gaan in andere koortsen en slepende kwalen, welke zich door zwakte kenmerken, zich hoede zoo voor eene te prikkelende, als voor eene te verzwakkende geneeswijze, maar veeleer den weg volge, welchen de natuur zelve aanwijst, dat is, daarbij langzaam te werk ga. — Zeker worden er ter herstelling der slijmkoorts meer prikkelende middelen vereischt, dan tot die der reeds behandelde gastrische koorts, en daarom is hier de *ipecacuanha* een minder gepast braakmiddel, dan de *tartr. potass. stib.*, welks werking daarenboven niet zelden door de bijvoeging van de *ipecacuanha* en *oxymel scilliticum* moet ondersteund worden. Ook zijn hier de *fructus tamarindorum*, de *cassia*, *manna* en *supertartras potassae* geene geschikte purgeermiddelen, maar zijn veeleer de *rad. rheum*, de *fol. sennae* en, bij eenen verslijmden toestand zonder koorts, nog sterker prikkelende middelen aangewezen. Ook de oplossende middelen, in de slijmkoorts dienstig om hare stoffelijke oorzaak tot ontlasting voor te bereiden, dat is, om het slijm in de eerste wegen bewegelijk te maken of het uit de tweede naar de eerste over te brengen, en die gedurende eenen geruimen tijd aangewend, en telkens weder, bij afwisseling, met ontlastende middelen moeten vervangen worden, behoorren, om de ziekte wel langzaam maar zeker te herstellen, van dien aard te zijn, dat zij sterk prikkelen en doordringend werken, hoedanig zijn de reeds genoem-

de of soortgelijke zoutachtig-bittere voortbrengeselen van het plantenrijk, de midden- en onzijdige zouten en onder deze meer bijzonder het *urias ammoniae*, eenige bereidingen van het *spiesglans* en het *kwikzilver*, zoo als de *tartras pot. stib.* in verdeelde giften, de *sulph. stibii hydrogen.*, de *hydrosulphur. stibii*, de *vinum stibiatum* (*vinum antimonii Huxhami*), het *urias protoxydi hydrargyri*, de *oxymel scilliticum* enz., om eindelijk de behandeling dezer ziekte te besluiten met en hare herstelling duurzaam te maken door het aanwenden van versterkende oplossende middelen, met zuiver bittere en bitter opwekkende vereenigd, welke laatste, wanneer de stoffelijke oorzaak der ziekte geheel verwijderd is, alleen moeten gebruikt worden, en, in deze ziekte, den voorrang verdienen boven den *cortex peruvianus*, welke, in en na de slijmkoorts, uit hoofde der eigenaardige gesteldheid des lijders, schaarsch verdragen wordt.

Wanneer in de galkoorts de lever in hare werking verhoogd en, ten gevolge daarvan, de gal in te groote hoeveelheid en gewoonlijk scherper dan in den gezonden toestand afgescheiden wordt, zijn, zoo deze in de ingewanden is uitgestort, eveneens braak- en purgeermiddelen, ter ontlasting van de stoffelijke oorzaak der ziekte, noodzakelijk. Tot het eerste doel zijn de reeds genoemde braakmiddelen aangewezen en is de *ipecacuanha* veeltijds alleen toereikend, terwijl tot het laatste zoodanige buikzuiverende middelen vereischt worden, welke de stoffelijke oorzaak der ziekte verwijderen, de scherpte der gal verbeteren en den geprikkelden toestand der lever verminderen kunnen. Zoodanige zijn onder anderen de *fructus* en *pulpa tamarindorum*, de *cassia*, *manna*, *supertartras potassae*, *tartarus boraxatus*, zijnde deze zouten in geringere giften, benevens de zuren uit het plantenrijk, zoo als

het *succus* en *acidum citricum*, het *succus limonum*, het *acidum tartaricum*, het *acidum aceticum*, de *oxymel simplex*, verdeelde giften van den *braakwortel* of den *braakwijnsteen* en de minst prikkelende oplossende planten, de meest gepaste middelen om de naaste oorzaak der ziekte en de scherpte der gal te verminderen, deze naar de eerste wegen over te brengen en daarna te ontlasten.

Niet minder zijn deze middelen dienstig in de *heete* of *koortsige geelzucht*, en wanneer de gal, zonder in de eerste wegen te zijn uitgestort, door haren prikkel onzuivere ontstekingen, die ligt in versterf overgaan, van het een of ander in- of uitwendig deel veroorzaakt, zoo als van de hersenen, de longen, de huid (roos) enz., als wanneer, benevens het gebruik dier verkoelende en oplossende middelen, veeltijds eene of meer aderlatingen, zoo al niet uit den aard der ziekte, dan toch bij toeval, en, bij gevolg, schoon de ontsteking onzuiver is, zoowel hier, maar zeldzamer en in mindere hoeveelheid dan in iedere ware ontsteking, aangewezen kunnen zijn.

Wanneer de galkoorts gepaard gaat met de duidelijke teekenen eener zuivere, schoon daarom niet altijd hevige ontsteking der lever, komen, met vermindering van alle ontlastende middelen, plaatselijke en algemeene bloedontlastingen benevens in- en uitwendig verkoelende middelen te pas. Even zoo, en nog meer, zijn de ontlastende middelen tegen-aangewezen, wanneer de gal door haren prikkel op de eerste wegen veelvuldige en waterachtige ontlastingen naar boven of beneden, eenen braakloop, of wel persloop, of stoelpercing, of hevige pijn in de maag en ingewanden veroorzaakt, alle welke verschijnselen niet slechts in de gal- maar ook in onze najaarskoortsen, (welke eigenlijk gezegde gastrische- of ook wel schijnbare galkoortsen zijn) worden waargenomen, en die, zoo zij

kwalijk, dat is ten onregten tijde met ontlastende middelen, behandeld worden, eenen ongunstigen uitgang hebben kunnen, dewijl die ontlastingen en verdere verschijnselen te hevige pogingen der natuur zijn om zich van den scherpen prikkel der gal of van dien eener andere schadelijke stoffe te bevrijden, en alzoo de krachten des lijders te veel uitputten. Overeenkomstig zijnnen pligt, als een getrouw dienaar der natuur, zal dan de geneesheer handelen, wanneer hij, door dien prikkel in te wikkelen en als te omkleeden, deszelfs nadeeligen invloed op de maag en ingewanden matigt, daarbij de verhoogde gevoeligheid dier deelen vermindert, en op die wijze de veelvuldige ontlastingen, de stoelpersing en pijnen doet afnemen en bedaren. Hiertoe zal men, zoo er namelijk volstrekt geene vrees voor ontsteking bestaat, welke verwickeling het aanwenden van bloedzuigers op de maagstreek of den buik en bij meer ernstige gevallen zelfs eene aderlating zoude vorderen, met vrucht gebruik maken van verzachtende, inwikkellende, slijm- en olieachtige middelen, zoo als van een *decoctum hordei*, *rad. althaeae*, *cornu cervi comp.*, van eene *emulsio amygdalina*, of *hordeato-amygdalina*, van eene *solutio gummi arabici*, *bragacanthae*, *rad. saleb*, in verbinding met het citroen- of eenig ander planten-zuur, alsmede van de *oleum amygdalarum dulcium*, *olivarum* of *lini*, in de hoeveelheid van eenige oncen in ééns. Bij aanhoudende walging of werkelijk braken kan men zich bedienen van den *drank van Rivière* of het *pulvis aërophorus* der Nederlandsche Apotheek, terwijl bij veelvuldige en waterachtige ontlastingen door den stoel, bij stoelpersing en pijn in de ingewanden, van de reeds genoemde verzachtende en inwikkellende middelen, ook in klisteren kan gebruik gemaakt worden, zoo als, van eene oplossing van het *amylum* enz., welke middelen, zoo zij, tot een der

genoemde doeleinden gebezigd, onvoldoende bevonden worden, eene verbinding derzelve met *opium* vorderen.

Aldus zijn oogmerk aanvankelijk bereikt hebbende, zal de geneesheer in de gelegenheid zijn om, waar zulks vereischt wordt, de stoffelijke oorzaak, ter ontlasting van welke de natuur vergeefsche pogingen aanwendde, door de *ipecacuanha*, de *fructus tamarindorum* enz. uit den weg te ruimen.

Wanneer de ziekte geheel geëindigd en de verhoogde werking der lever niet meer aanwezig is, wordt de verdere herstelling, voor zoo ver daartoe geneesmiddelen mogten noodig zijn, door die bittere middelen bevorderd, welke een oplossend en verkoelend beginsel in zich vereenigen, kunnende deze vervolgens, zoo de zwakheid zulks in enkele gevallen vordert, door zuiver bittere of meer algemeen versterkende middelen vervangen worden.

Tot dus verre hebben wij alleen de *eenvoudige* gastrische slijm- en galkoortsen behandeld. Niet minder belangrijk is de beschouwing der verwikkelingen, waaronder zij met andere koortsen, van bet begin der ziekte af aan, voorkomen, of die zich gedurende haren loop daarbij voegen, of in welke zij, bij haar einde, kunnen overgaan, en van welke wij dan ook hier nog met eenige weinige woorden gewagen zullen.

Zoo komt dan, vooreerst, eene verbinding der gastrische koortsen onderling voor. Reeds bij de behandeling der eigenlijke gastrische koorts is opgemerkt, dat, veeltijds gedurende en tegen het einde van eenen heeten zomer, de lever min of meer in hare werking verhoogd en, dien ten gevolge, de stoffelijke oorzaak der ziekte met eenige gal gemengd en door dezelve gekleurd wordt, zonder dat zij daarom, hoewel zij gewoonlijk daarvoor gehouden wordt, eene zuivere galkoorts is. Deze gastrische koorts is toch slechts eene schijn-

bare galkoorts of, bij eene meer belangrijke aandoening der lever, eene verwickeling van beide, namelijk eene *gastrische-galkoorts*. Even zoo neemt de gastrische koorts bij het einde van den zomer en het begin van den herfst, welke zich gewoonlijk door koud en vochtig weder kenmerkt, of ook, uit hoofde van den bijzonderen aanleg of de leefwijze des lijders, of van de algemeenheerschende ziekte-gesteldheid, het slijmachting karakter aan en gaat of in eene slijmkoorts, of in eene uit beiden zamengestelde, dat is, in eene *gastrische-slijmkoorts* over. — In het algemeen vereischen deze zamengestelde koortsen geene verandering in de hoofdaanwijzing ter harer herstelling, maar alleen eenige wijziging daarvan, zoodat in de gastrische-galkoorts op den staat der lever acht gegeven en de ziekte meer verkoelend moet behandeld worden dan de gewone gastrische koorts, en in de gastrische-slijmkoorts, de oplossende braak- en purgeermiddelen meer doordringend, sterker werkend en meer prikkelend behooren te wezen dan die, welke ter genezing der eenvoudige gastrische koorts noodig zijn, terwijl echter minder prikkelende middelen gevorderd worden dan bij de behandeling der eenvoudige slijmkoorts. Zoo de gastrische koortsen met wormen in de ingewanden voorkomen, welke complicatie mede in den loop dezer ziekten voorkomt, zijn de voorschriften bij eene zoodanige verwickeling der zenuwkoorts, te voren opgegeven, ook hier van toepassing.

Eene derde verwickeling der gastrische koorts is die met eene zinkingachtige of rheumatische aandoening. Door alle tijden heen heeft de ondervinding geleerd, dat de jaars-epidemien niet ontstaan gedurende het seizoen, dat tot derzelfer wording aanleiding geeft, maar eerst bij deszelfs einde; de eigenlijke gastrische koortsen, b. v. niet gedurende de grootste hitte van

den zomer, maar dan eerst, wanneer bij heete dagen de morgen en avond koel worden, dus tegen het einde van den zomer, omdat gedurende de zomerhitte, zoo lang deze nog door geene koudere morgen- of avondlucht wordt afgewisseld, eene vermeerderde huiduitwaseming of afscheiding en ontlasting der pis de tweede wegen van de schadelijke stoffen, welke door opslorping uit de eerste in dezelve worden overgebracht, zuiveren, en dus de verrigtingen, door middel dier ontlastingen, niet merkbaar gestoord worden. Dan, zoodra deze ontlastingen verminderd of gestoord worden, wordt deze stoornis de laatst bijkomende opwekkende oorzaak der gastrische koorts, die nu, daar de ingewanden door eene plaatsvervangende afscheiding de verrigting der huid op zich nemen, op eens ontstaat, en dikwijls vele menschen te gelijk aantast. Bij velen komt zij daarenboven onder de duidelijke kenteekenen eener zamengestelde ziekte voor, onder die namelijk eener gastrische- en zinking- of rheumatische koorts, bij welker behandeling, na de verwijdering harer grovere stoffelijke oorzaak uit de eerste wegen, naauwkeurig moet gelet worden op de volledige scheiding der ziekte door de huid en piswegen, opdat, zoo de natuur daarin te kort schiet, de kunst hare pogingen door verdunnende en verkoelende zweet- of pisdrijvende middelen ondersteune.

Eene vierde verwickeling veroorzaakt de verbinding eener gastrische koorts met eenen algemeenen of plaatselijken ontstekingachtigen toestand. In de eigenlijke gastrische koorts kan zoodanig eene complicatie onder andere oorzaken het gevolg zijn van den bijzonderen aanleg des lijders, van de algemeenheerschende ziektegesteldheid, van eene verkeerde geneeswijze en van den aard der schadelijke stoffen. In de slijmkoorts wordt zij misschien alleen voortgebracht door eene ontijdig

prikkelende en verhittende behandeling, terwijl zij in de galkoorts meer dan in de reeds genoemde gastrische koortsen voorkomt, zoo uit hoofde van den aanleg daartoe en der opwekkende oorzaken, die wel bijzonder tot de wording der gal-, maar ook tot die der ontstekingkoorts aanleiding geven kunnen, als uit den aard der ziekte zelve, welke, de galkoorts zuiver zijnde, in eenen geprikkelden toestand der lever gelegen is, en dus, zoo als reeds te voren gezegd werd, ligt eene zuivere ofschoon slepende ontsteking van dat ingewand zijn of worden kan. Zoo nu door den prikkel der scherpe en tegennatuurlijk vermeerderde gal op het vatenstelsel, of door den invloed daarop van de lever, die ontstoken of in derzelve verrigting verhoogd is, eene ontsteking-koorts wordt opgewekt, ontstaat, in het eerste geval, eene *galachtige-ontsteking-koorts*, en in het laatste eene *brandende koorts*, (*febris ardens*) — eene benaming welke wij reeds te voren gegeven hebben aan eene ziekte, die met deze geheel overeenkomt, ofschoon zij op eene tegenovergestelde wijze wordt voortgebracht, dewijl bij dezelve de ontsteking-koorts de oorspronkelijke en de ontsteking der lever de bijkomende ziekte is, terwijl in deze de prikkel der ontstokene lever op het vatenstelsel de ontstekingkoorts veroorzaakt, door welken verschillende oorsprong der *brandende koorts* de splitsing dezer ziekte in eene *brandende-gal-* en eene *brandende-ontsteking-koorts* dan ook voldoende gewettigd wordt.

Eene vijfde verbinding, waaronder de gastrische koortsen voorkomen, is die met eene rot- of zenuwkoorts, welke beide ook ten gevolge derzelve ontstaan kunnen. —

De gastrische rotkoorts onderscheidt zich van de oorspronkelijke door de teekenen van eenen verzwakten toestand der vaste en eene neiging der vloeibare dee-

len tot ontmenging, gepaard met die teekenen, welke de verschillende soorten der gastrische koortsen kenmerken, terwijl, bij den overgang eener gastrische in eene rotkoorts, de toevallen der laatste die der eerstgenoemde vervangen of zich bij dezelve voegen. Deze verwikkeling en verandering van den aard der gastrische ziekten komen meer bij de eigenlijk gezegde gastrische- en gal- dan bij de slijmkoorts voor, als welke zich veeleer met eene slepende zenuwkoorts verbindt of daarin overgaat, schoon ook de vereeniging der overige gastrische ziekten met en hare verandering in zoodanig eene koorts meermalen plaats heeft, en zulks als het gevolg van de hevigheid derzelve, van eene ondoelmatig prikkelende geneeswijze, of door het veroorzaken van te langdurige of te sterke ontlastingen.

In zoodanig eenen zamenloop der gastrische met eene rot- of zenuwkoorts, waarvan de eerstgenoemde vooral aan verzuim der vereischte ontlastingen haren oorsprong verschuldigd is, behoort de geneesheer de schadelijke stoffen, indien zij de oorzaak der bijkomende ziekte zijn, zoo spoedig mogelijk te verwijderen, en zulks bij voorkeur in het begin der ziekte, om alzoo derzelve verdere ontwikkeling voor te komen, moettende hij echter, zoo slechts de krachten des lijders het eenigzins toelaten, ook in het verder verloop der ziekte zich daarvan niet laten terughouden, omdat de stoffelijke oorzaak steeds in de tweede wegen wordt overgebracht, zoo lang zij in de eerste voorhanden is, en alzoo aan de ziekte telkens nieuw voedsel geeft. Dien ten gevolge zijn braakmiddelen, uit hoofde van de mindere verzwakking, welke zij veroorzaken, boven purgeermiddelen aan te bevelen, hoewel ook deze daarnevens, daarna, of in plaats van dezelve moeten gebezigd worden, zoo de stof naar onder neigt, in welk geval daartoe de zure en verkoelende middelen, welke als zoodanig van el-

ders bekend en reeds te voren meermalen genoemd zijn , behooren aangewend te worden. Zoo men onder deze ontlastende geneeswijze , naauwkeurig let op den staat der ingewanden en de krachten des lijders , en met die middelen een ruim gebruik van verkoelende , zure en verfrisschende dranken paart , zullen de toevallen dikwijls tragsgewijze afnemen , terwijl de ziekte , somtijds reeds in acht of veertien dagen , door middel van een algemeen en zacht zweet en eene bezonkene pis , of van eenen doorloop gescheiden wordt , of overgaat in eene eenvoudige rotkoorts , welke , onder het gebruik van de geneesmiddelen en het opvolgen van den leefregel , bij de behandeling dier ziekte te voren aanbevolen , op eene gelukkige uitkomst mag doen hopen. Op gelijke wijze moet de gastrische en galachtige zenuwkoorts en , schoon eenigzins gewijzigd , ook de slijmachtige- rot- en zenuwkoorts alsmede de meer zamengestelde slijmachtige- rot-zenuwkoorts behandeld worden , waarbij naauwelijks behoeft opgemerkt te worden , dat ook , bij eene verbinding van elke gastrische met eene zenuwkoorts , de ontlastende , maar vooral de purgeermiddelen , met de grootste omzigtigheid moeten gebezigd worden , en dat de ziekte , tot eene zuivere zenuwkoorts gebragt of daarin overgegaan zijnde , die middelen vordert , welke ter genezing der oorspronkelijke zenuwkoorts vroeger voorgeschreven zijn.

De leefregel in de gastrische koortsen wordt , ten opzichte van de spijs en drank , grootendeels door het verlangen en den afkeer des lijders bepaald. — In het begin der ziekte ontbreekt gewoonlijk alle lust tot voedsel en bepaalt zich de begeerte des lijders alleen bij het gebruik van vruchten en van verkoelende zure dranken , welke hem dan ook vrijelijk toegestaan kunnen worden , zijnde *water* met *oxymel simplex* , *brood-* of *gerstenwater* met *citroen-* , *limoensap* , *azijn* , *wijn-*

steenzuur en *suiker*, of soortgelijke dranken alsdan het meest dienstig. In het verder verloop en tegen het einde der ziekte, zoo er eenig verlangen naar voedsel komt, moeten de spijzen eerst uit het plantenrijk gekozen en daarbij alles vermeden worden, wat zwaar en moeilijk te verteren is, terwijl, bijzonder aan hen, die aan denzelfden gewoon zijn, eene geringe hoeveelheid wijn, aanvankelijk met water verdund, kan toegestaan worden. — In het tijdperk der herstelling zijn meer voedzame en dierlijke spijzen aangewezen, schoon de overgang daartoe met voorzigtigheid, dat is, langzaam en tragsgewijs, geschieden moet. — In de slijmkoorts is in het algemeen, ter verbetering der tot deze ziekte neigende gesteldheid, eene meer prikkelende leefwijze dan in de andere gastrische koortsen aan te prijzen. Overigens gelden met betrekking tot den leefregel in koortsen ook hier de algemeene voorschriften, reeds te voren vermeld. De lucht in de ziekenkamer moet droog, zuiver en koel wezen, voor zindelijkheid in dezelve, alsmede voor reinheid van lijf- en bed-linnen behoort zorg gedragen, den lijder de noodige rust naar het ligchaam en den geest gegeven, maar hem tevens, wanneer zijne krachten en de koorts het veroorloven, het verblijf buiten het bed, onder eene matige bedekking des ligchaams, toegestaan te worden, terwijl men zorgvuldig alle sterke prikkels op de zintuigen en hevige aandoeningen des gemoeds dient te vermijden, uitgenomen de zoodanige, welke den lijder opbeuren en met de hoop op eene spoedige en gunstige uitkomst zijner ziekte vleijen, — met welke aanwijzingen wij onze beschouwing der gastrische koortsen eindigen, dewijl wij de slepende ziekten, die ten gevolge derzelve kunnen ontstaan, in het vervolg voordragen zullen.

Achtste Hoofdstuk.

DE ZINKINGKOORTS.

(*Febris catarrhalis.*)

De zinkingkoorts is eene nalatende koorts, gepaard met eene plaatselijke aandoening der slijmvliezen in het algemeen, en in eenen meer bepaalden zin, van het slijmvlies dat den neus, de neusholten, de keel, luchtpijp en longen bekleedt, welke aandoening doorgaans met de koorts ontstaat, maar dezelve ook somtijds voorafgaat of volgt. — Deze koorts vangt gewoonlijk tegen den avond aan met een gevoel van ziekelijkheid en van koude rillingen, welke laatste bij tusschenpoozing door hitte vervangen worden, terwijl de pols menigvuldig is en de lijder over hoofdpijn, dorst enz. klaagt, tot dat de koorts na eenige uren, haar hoogste standpunt bereikt hebbende, in den nacht of eerst tegen den morgen afneemt en tot den volgenden avond nalaat. Gedurende den dag blijft de lijder over vermoeidheid, geslagenheid, lusteloosheid en groote gevoeligheid voor koude klagen, ontbreekt hem de eetlust, is de smaak onzuiver en de tong droog en wit beslagen. Dezen loop volgt de ziekte tot zij in den tijd van zeven of veertien dagen, somtijds eerst na drie of vier weken, gescheiden wordt.

Bij de verschijnselen der koorts voegen zich, gelijk boven gezegd is, dadelijk of reeds vroeger, of spoedig daarna, de navolgende plaatselijke aandoeningen, die, naar het verschillend werktuig, dat door het lijdend gedeelte van het slijmvlies overtogen is, van elkander onderscheiden zijn. Zoo het slijmvlies van den *neus* en der *neusholten* daardoor wordt aangedaan, ontstaat de *verkoudheid in het hoofd* (*coryza*, *gravedo*) die zich onderscheidt door droogheid, spanning, volheid in den neus en stompe, drukkende, somtijds stekende pijn in het voorhoofd, door duizeligheid, opzetting en roodheid van het aangezigt en van het bindvlies der oogen, door eene zuchtige zwelling der oogleden, door gevoeligheid der oogen voor het licht, door doffe en tranende oogen, veelvuldig en lastig niezen, vermindering of verlies van den reuk, dikwijls ook van den smaak; door eene holle stem, die door den neus wordt voortgebracht, terwijl de lijder, kort na of reeds bij den aanvang dezer verkoudheid, een dun en scherp vocht uit den neus ontlast, hetwelk roodheid, een brandend gevoel en ontvelling der neusvleugels en der bovenlip veroorzaakt, en hij genoodzaakt is door den mond adem te halen, daar zulks, bij de zwelling van het slijmvlies van den neus, door dezen niet plaats hebben kan; hem de tranen, welker ontlasting in den neus verhinderd wordt, en die in groote hoeveelheid en scherp worden afgescheiden, over de wangen vloeijen, welke zij somtijds ontvellen, en hij moeilijkheid bij het gebruik van spijzen ondervindt en slechts eenen afgebroken' slaap geniet.

Zoo het slijmvlies der *keel* daarbij is aangedaan, ontstaat eene verkoudheid van dat deel (*catarrhus* of *angina faucium*), welke men herkent uit eene mindere of meerdere verhindering in het slikken, eene oppervlakkige roodheid en zwelling der deelen, welke tot

die verrigting bestemd en, bij het openen van den mond, zichtbaar zijn; uit het suizen der ooren, dikwijls gepaard met oorpijn en eene mindere of meerdere doofheid, wanneer het slijmvlies der buis van *Eustachius* in het lijden van dat der mondholte en keel deelt.

Indien eene aandoening van het slijmvlies des *strottenhoofds* met de zinkingkoorts verbonden is, ontstaat er eene verkoudheid van dat deel (*catarrhus laringis*) en ten gevolge daarvan heeschheid, zelfs sprakeloosheid, moeilijke hoest en aandrang tot ophoesting, bij welke laatste een dun, scherp en ongekoekt slijm wordt opgebracht.

Zoo eindelijk het slijmvlies der *luchtpijp* en *longen* wordt aangedaan, ontstaat er, ten gevolge der reeds genoemde algemeene aandoening, of ook zonder dat deze is voorafgegaan, eene verkoudheid op de borst (*catarrhus asperae arteriae et pulmonum, bronchitis catarrhalis*), welke zich kennen doet door een gevoel van droogte, scherpte en hitte in de luchtpijp of borst, door eene min of meer bezwaarlijke inademing en moeilijken en droogen hoest, welke niets, of slechts eene dunne, scherpe en ongekoekte vloeistof, somtijds met bloed gekleurd, opbrengt; verder door drukking, spanning en pijn in de borst, die bij het spreken of diep ademen toenemen, en somtijds zeer hevig zijn; alsmede ook door eene moeilijke of verhinderde ligging des lijders, op de eene of andere zijde enz.

Zoodanig is de loop der zinkingkoorts. Maar de bovenvermelde plaatselijke aandoeningen kunnen ook in eene mindere mate en ook zonder koorts aanwezig zijn, of voortduren, nadat die heeft opgehouden (*catarrhus chronicus*) of, in andere gevallen, wordt de koorts, welke gewoonlijk van niet zoo veel belang en ter bespoediging van den gunstigen afloop der ziekte, eer vóór- dan nadeelig is, door hare hevigheid gewichtig, en kan zelfs de hoogte eener ontsteking-koorts berei-

ken, in welk geval ook de plaatselijke toevallen, in gelijke verhouding, belangrijk zijn en de verkoudheid der keel, van het strottenhoofd, der luchtpijp of longen in eene zinkingachtige ontsteking dier deelen overgaat, gelijk ook de zinkingkoorts zelve, behalve met die der borst- ook in verbinding met eene ontsteking der buiksgewanden of met eene rheumatische-, gastrische-, zenuw- of rotkoorts voorkomen kan.

De uitgangen der zinkingkoorts zijn:

a. In de *gezondheid*:

Door *scheiding*, in het bovenvermeld tijdsverloop, onder een ruim, algemeen, warm, verliggend en stinkend zweet, dat bijzonder in den morgen, gedurende het tijdperk der remissie ontstaat, almede onder eene ontlasting van pis, die een bezinksel laat vallen. Wijders is eene neusbloeding altoos eene heilzame en somtijds eene critische ontlasting, en geschiedt de scheiding dezer ziekte, althans zoo zij eenvoudig is, zeer zeldzaam door eenen doorloop. —

Tot eenen geheelen en gunstigen afloop der ziekte is, behalve eene algemeene scheiding derzelve, ook eene plaatselijke scheiding uit het lijdend deel zelve noodig, zoo als, bij eene verkoudheid in het hoofd, in plaats van het genoemde dunne en scherpe vocht, de afscheiding en ontlasting van een steeds in lijvigheid toenemend, wit, geel en gekookt slijm uit den neus en uit de oogen, welke ontlastingen de toevallen verligten, zoodat het niezen vermindert en daarna geheel ophoudt, en de reuk en smaak hersteld en de ademhaling gemakkelijker worden, terwijl, bij eene verkoudheid der keel, der luchtpijp en longen, eene minder bezwaarlijke opvoesting van eene meer gekookte, dikke, gele, etterachtige vloeistof, eerst in eene kleinere daarna in eene grootere hoeveelheid, gevorderd wordt, waarbij de hoest en de overige plaatselijke aandoeningen afnemen, en

vervolgens geheel ophouden.

b. In andere ziekten :

1. In eene zinking-ontsteking-, of zuivere ontstekingkoorts, wanneer de zinkingkoorts hevig is, veronachtzaamd of verkeerd behandeld wordt, de lijder eenen bijzonderen aanleg heeft tot ontsteking-ziekten, of de algemeenheerschende ziektegesteldheid zulks medebrengt, in welke gevallen de plaatselijke aandoeningen der deelen, die met of ten gevolge der zinkingkoorts lijden, niet alleen, gelijk reeds te voren gezegd is, verergeren, maar zich ook tot andere nabij gelegene deelen uitbreiden.

2. In eene *gastrische koorts*, door middel der medelijdige betrekking der huid tot de ingewanden, waardoor eene plaatsvervangende afscheiding in dezelve wordt opgewekt, of, wanneer de stoffelijke oorzaak der zinkingkoorts eenen gastrischen toestand veroorzaakt, of, die reeds bestaande, verder in werking brengt.

3. In eene *zenuw- of rotkoorts*, uit hoofde van de ontmenging der vochten en de uitputting der krachten, door de hevigheid of langdurigheid der koorts, zoo dezelve niet in tijds gescheiden wordt, als ook ten gevolge der voorbeschiktheid des lijders tot dezelve, of van het algemeenheerschend ziekte-karakter.

4. In *luchtpijp- en longtering*, wanneer dóór en na eene veelal slepende ontsteking van het slijmvlies der luchtpijp of der longen, door de oorzaak der ziekte opgewekt en door eene onvoorzigtige leef- of ongepaste geneeswijze onderhouden, eene ontaarding der zelfstandigheid van dit vlies voortgebracht of, naar het oordeel van sommigen, schoon dit door lateren weêrsproken wordt, knobbels in de longen gevormd worden, waarvan bloedspuwing enz. het gevolg is, en zulks vooral bij de zoodanigen, die eenen erfelijken aanleg tot longtering hebben of wier longen teeder, zwak of reeds ziekelijk

aangedaan (b. v. met knobfels bezet) zijn.

En 5. in eene *slijmtering*, dat is, eene bovenmatige afscheiding van slijm ten gevolge van eenen verslaptten staat der longen, waardoor de krachten des ligchaams uitgeput worden, want eene verzwering derzelve heeft slechts in het laatste tijdperk dezer ziekte, en dan ook nog niet altoos plaats. — Deze ziekte is, ofschoon ook aan andere oorzaken, veelal haren oorsprong verschuldigd aan herhaalde of verzuimde verkoudheden of aan eene te ver gedrevene ontstekingwerende geneeswijze der zinkingkoorts, waarom de slijmtering dan ook voornamelijk bij bejaarden wordt waargenomen, en de erfelijke longtering (*phthisis florida*) bij jonge lieden, na eene zinkingkoorts of na verzuimde verkoudheid.

En *c.* in den *dood*:

1. Door de verbinding met of den overgang der zinking- in eene ontsteking-koorts, waarna men, in lijken der daardoor gestorvenen, het slijmvlies der longen in eenen staat van ontsteking, deszelfs inwendige oppervlakte met schuimachtig, dikwijls bloederig slijm bezet en somtijds een min of meer stolbaar weivocht in de holte der borst vindt uitgestort, zonder dat de longen zelve daarbij altijd merkelyk ontstoken of aangedaan zijn.

2. Door de verbinding met of den overgang der zinking- in eene gastrische-zenuw- of rotkoorts, voornamelijk, wanneer zij, wat ook van toepassing is op de complicatie eener zinking- en ontsteking-koorts, algemeen heerscht, hetzij de zinking- in eene rot- of zenuwkoorts overgegaan, of de aanleg tot deze of tot eene gastrische koorts, door eene zinkingkoorts ontwikkeld is. — En

3. Door de boven vermelde naziekten.

Ofschoon bij den invloed van genoegzaam gewigtige oorzaken de aanleg tot zinkingkoorts aan alle menschen

gemeen is, gelijk zulks bij het bestaan eener algemeenheerschende zinkingkoorts blijkt, staan evenwel bijzonder gevoelige, prikkelbare, zwakke personen, bejaarden en kinders, en zij die zich veel aan den invloed der lucht onttrekken, zich in warme kamers opsluiten, en hun ligchaam buitengewoon bedekken, meer dan anderen voor dezelve bloot, terwijl het jaargetijde, de gesteldheid des dampkrings, de ligging van het land, de inrigting en plaatsing van bijzondere woningen daartoe mede veel kunnen toebrengen.

De opwekkende oorzaken dezer ziekte bestaan in al de zoodanige, welke de uitwaseming der huid verminderen of geheel beletten kunnen, zoo als in eene spoedige en aanmerkelijke verandering van den warmtegraad des dampkrings, in eenen zeer droogen, scherp en kouden, of in eenen kouden, of eenigzins warmen en vochtigen wind, of zoodanig een, die meermalen van streek verandert en deszelfs invloed op het gansche ligchaam of op eenig bijzonder deel van hetzelfde uitoefent; in het plotseling blootstellen van het verhitte ligchaam aan, of het onder gelijke omstandigheden inademen van eene koude lucht, alsmede in de ontijdige verwisseling der winter- met zomerkleeding enz. — welke oorzaken deze koorts bij enkele, maar ook bij onderscheidene, en somtijds bij vele menschen tevens, en in dezelfde landstreek kunnen doen ontstaan, en niet zelden aanleiding geven, dat zij, ten gevolge daarvan, als eene land- of ook door dezelfde oorzaken of door eene bijzondere en onbekende gesteldheid des dampkrings, als eene algemeenheerschende en, volgens het gevoelen van sommigen, als eene besmettelijke ziekte zich wijd en zijd uitbreidt.

De voorzegging dezer ziekte, welker stoffelijke oorzaak mede, en op dezelfde wijze, het slijmvlies der ooren, oogen, maag, ingewanden, scheidde en blaas,

met of zonder eene zinkingkoorts, aandoen, en die alzoo aanleiding geven kan tot ziekten, welke, schoon in aard dezelfde, in bijzonderheden echter zoo zeer van elkander verschillen, dat dezelve elders in dit werk dienen behandeld te worden — is gunstig, wanneer de ziekte eenvoudig is, regelmatig verloopt, hare verschijnselen eene aanstaande scheiding aanwijzen, de lijder, vóór hij door de zinkingkoorts werd aangetast, eene goede gezondheid genoot enz. Minder gunstig is zij daarentegen, wanneer de ziekte telkens terug keert, eenen buitengewoon hoogen graad bereikt heeft, en de plaatselijke aandoening, die, in elk geval, in eenen geprikkelden toestand van de slijmvliezen bestaat, welke aan ontsteking grenst, meer bijzonder dat der longen lijden doet; wanneer de ziekte en de hoest, welke dezelve of eene slepende verkoudheid vergezelt, langen tijd zonder scheiding voortduurt, en aldus voor het geheele ligchaam en meer bijzonder voor de longen schadelijk wordt; ook wanneer oude lieden of kinderen of jeugdige, maar gevoelige of teedere menschen, of de zoodanigen die eene nauwe borstholte hebben, of wier longen gevoelig of, op de eene of andere wijze, ziekelijk aangedaan zijn, daardoor worden aangetast, of ook anders gezonde menschen, maar die de ziekte niet tellen en op zich zelve en een' gepasten leefregel geen acht geven, of wier ziekte kwalijk behandeld wordt enz., gelijk eindelijk, in de meeste gevallen eener algemeenheerschende zinkingskoorts, of, wanneer zij in den loop van andere koortsen voorkomt of in dezelve overgegaan is.

Ter genezing eener zinkingkoorts, welker naaste oorzaak in eene storing van de verrigting der huid en der onmerkbare uitwaseming en in den schadelijken invloed harer stoffelijke oorzaak op de menging der vochten en de gesteldheid der slijmvliezen gelegen is, wordt

de herstelling der verrigting van de huid en der gestoorde uitwaseming gevorderd. — Indien zij van weinig aanbelang is, laat de zinkingkoorts zich meestal enkel door eene gepaste leefwijze herstellen, namelijk door het ligchaam matig warm te houden, door rust, het gebruik van weinig en het vermijden van dierlijk en prikkelend voedsel, van geestrijke dranken en van verhittende geneesmiddelen. Maar is zij sterker, schoon zonder eenige verwickeling, dan zijn, ter harer doelmatige behandeling, behalve een meer streng diëet en het houden van het bed, verdunnende, verkoelende, en daarna zweetdrijvende middelen noodig, zoo als een *infus. flor. sambuci* of *tiliae*, een *decoctum rad. graminis*, *rad. quinque aperientium* met *acet. ammon. liquid.*, en geringe giften van den *tartr. potass. stibiat.* of *vinum stibiatum* enz., waarbij men gebruik maken kan van laauwe algemeene, of voet- en dampbaden, uit warm water of uit een afkooksel van verzachtende kruiden met azijn in eene mindere of meerdere hoeveelheid, en van het opsnuiven van laauwe melk, zoo het slijmvlies van den neus of der neusholten is aangedaan, alsmede van verzachtende en verkoelende gorgeldranken bij een lijden der keel. Indien het strottenhoofd, de luchtpijp of de longen, tijdens het bestaan eener zinkingkoorts, plaatselijk worden aangetast, zijn inwikkende en verzachtende geneesmiddelen aangewezen en deze, al of niet, naar den minderen of meerderen graad dier aandoening, met de bovengenoemde zweetdrijvende middelen verbonden, alsmede algemeene baden en verzachtende, ligt oplossende dampbaden. Maar zoo de koorts hevig is, of uit hoofde van de gesteldheid des lijders of door het algemeenheerschend ziekte-karakter of andere bijkomende omstandigheden, met eene ontsteking-koorts gepaard gaat, is de ontstekingwerende geneeswijze aangewezen. Bij gevolg zijn

aderlatingen hier onvermijdelijk, en moeten dezelve somtijds meermalen herhaald worden, terwijl men daarna, of bij eene meer plaatselijke dan algemeene aandoening, alléén bloedzuigers of bloedige koppen op of in de nabijheid van het lijdend deel moet aanwenden. Benevens deze uitwendige dienen tot inwendig gebruik de verdunnende, verzachtende, inwikkende en verkoelende middelen, zoo als een *decoct. rad. altheae*, *fol. malvae*, *flor. verbasci*, *solut. gummi arabici*, *traga-canthae*, *rad. saleb*, *emuls. amygd. dulc.*, *emuls. hordeato-amygd.* met *nitr. potass.*, *mur. ammoniae*, *oxym. simpl.*, geringe giften *tartr. pot. stib.*; welke geneesmiddelen te meer noodzakelijk zijn, wanneer, bij eene zinkingachtige aandoening van het strottenhoofd, van de luchtpijp of longpijptakken, de hoest aanhoudend, hevig en droog, het scherp slijm, dat door den hoest wordt opgebracht, met bloed gemengd en de ademhaling moeilijk is, terwijl het bloed, daardoor in het hoofd opgehoopt, pijn in hetzelfde en neusbloeding veroorzaakt; wanneer de lijder over stekende pijn, over benaauwdheid en beklemming op de borst, vooral bij het inademen, klaagt; wanneer hij volbloedig en sterk is of aanleg heeft tot longtering, of wanneer deszelfs longen reeds ziekelijk zijn aangedaan of deze, bij eene algemeene zwakheid en gevoeligheid des ligchaams, in eenen staat van ontsteking verkeeren of daartoe de neiging hebben. Deze geneeswijze, bij welke tevens door laauwe voetbaden en verkoelende klisteren voor afleiding, of door eenig verkoelend zout in het onderhouden van den stoelgang moet gezorgd worden, is, schoon slechts toevallig en niet uit den aard der oorspronkelijke ziekte aangewezen, des niet te min onder deze verwickeling volstrekt noodzakelijk, ten einde de ziekte tot hare eenvoudigheid te brengen en de noodlottige gevolgen voor te komen, die niet alleen uit eene heete,

maar ook, en minder zeldzaam, uit eene slepende, nauwelijks bemerkbare zinkingachtige ontsteking van het slijmvlies des strottenhoofds, der luchtpijp of longen voortvloeijen, zoodat men, zonder acht te geven op de hoeveelheid bloeds welke ontlast is, maar alleen in aanmerking nemende de verligting, welke die ontlastingen te weeg gebragt hebben, de verdere aanwending derzelve niet nalaten moet, alvorens tot zelfs de geringste ontsteking der borst-ingewanden geweken, en de koorts aanmerkelijk verminderd is, waarna de ziekte gewoonlijk spoedig door het vermogen der natuur, dat, zoo het noodig is, door de kunst moet ondersteund worden, volledig gescheiden wordt. Gedurende het tijdperk der ontsteking, zijn ook, behalve de reeds genoemde uitwendige middelen, verzachtende pappen en stovingen, en, bij het verminderen derzelve, inwrijvingen met de *sapo ammoniae* of de *sapo aromaticus*, of wel *mostaardpappen* en *spaanschevliegen-pleisters* op de borst of tusschen de schouders aangewezen, hoewel men deze laatste (schoon zij in deze en in andere onzuivere onstekingen vroeger gebruikt mogen worden, en men er ook in dezelve meer nut van te verwachten heeft dan in oorspronkelijke en afgeleide zuivere onstekingen) niet aanwenden moet alvorens de vereischte bloedontlastingen geschied en de verkoelende middelen aangewend zijn, en de ziekte daardoor aanmerkelijk afgenomen is.

Eindelijk is, gedurende de ontsteking, en blijft niet zelden, ook nadat de scheiding der algemeene ziekte heeft plaats gehad, de hoest zoo hevig, droog en aanhoudend, dat de plaatselijke scheiding daardoor verhinderd wordt en dit toeval dus eene bijzondere voorziening vereischt. Heeft er ontsteking, hoe gering dan ook, plaats (en deze is eene eerste en voorname oorzaak, welke tot dit toeval en deszelfs gevolgen aanlei-

ding geven kan,) dan zijn bloedontlastingen en verzachtende en verkoelende middelen, als waardoor hetzelfde wordt te keer gegaan, boven alle andere aangewezen, ten einde met de ontsteking den hoest te verminderen, denzelfven lossen te maken en de ophoesting te bevorderen.

Eene andere oorzaak van den hoest en der verhinderde fluimlozing kan in den geprikkelden of krampachtigen toestand van het slijmvlies der longen gelegen zijn, en veroorzaakt en onderhouden worden door den scherp prikkel van de stoffelijke oorzaak der ziekte, in welk geval het gebruik van verdunnende, verzachtende en inwikkende met, of van krampstillende middelen alleen noodzakelijk is, zoo als van geringe giften van het *pulv. cort. rad. ipecacuanhae*, van het *oxyd. zinci*, het *extract. hyoscyami*, de *aqua laurocerasi* enz., en zelfs, wanneer men zeker is dat de ontsteking volkomen is geweest, van het *opium*.

Eindelijk kan eene laatste oorzaak der verminderde of belette ophoesting, nadat de ontsteking bedaard is, bestaan in de taaiheid der fluimen of in de zwakheid der deelen, door welker vermogen dezelve moeten ontlast worden (de longen), of in beide deze oorzaken tevens; onder welke omstandigheden, niet zoo als te voren ontstekingswerende, inwikkende, of krampstillende, maar meer prikkelende en eigenlijk gezegde fluimlozende middelen zijn aangewezen, zoo als de *mel*, de *oxymel simp.*, het *pulv. cort. rad. ipecac.*, de *rad. polyg. sen.*, de *tartr. pot. stib.*, de *sulphur. stibii hydrog.*, de *hydrosulphur. stibii*, de *gummi ammon.*, *galbani*, *myrrhae*, de *sulphur*, de *squilla*, (de *oxymel* en het *extr. squillae*) enz. Bij het gebruik dezer middelen hebbe men intusschen acht te geven, dat door derzelve prikkel de nauwelijks overwonnene ontsteking niet op nieuw werde op-

gewekt, moetende deze middelen in het algemeen in geringe, maar meermalen herhaalde giften worden toegediend, ten zij de longen met zulk eene groote hoeveelheid slijm mogten opgevuld zijn, dat de lijder met verstikking bedreigd wierde, in welk geval eene dadelijke ontlasting noodzakelijk is, en de *ipecacuanha* of eene bereiding van het *spiesglans* in zoodanige giften kan en moet gebezigd worden, dat zij de uitwerking van een volledig braakmiddel doen.

Bij de verwikkeling eener zinking- met eene gastrische-, zenuw- of rot-koorts, moet de behandeling daarheen strekken, dat deze zamengestelde koortsen tot de oorspronkelijke eenvoudigheid der zinkingkoorts worden terug gebracht. Zulks geschiedt, wanneer de ziekte uit eene gastrische- en zinkingkoorts is zamengesteld, door het tijdig gebruik van ontlastende middelen naar boven of beneden, of langs beide wegen tevens, al naar dat de natuur zich op deze of gene wijze van de stoffelijke oorzaak der ziekte tracht te ontdoen; terwijl men verder, hetzij voor, hetzij na, of bij afwisseling met de braak- of purgeermiddelen, zich van zoodanige oplossende middelen bedienen en daarvan op dezelfde wijze gebruik maken moet, als zulks, in het hoofdstuk over de gastrische koorts, is voorgeschreven. Zoo echter de aanwijzing tot het gebruik van purgeermiddelen niet zeer dringend is, verdienen de braakmiddelen, zoo als de *tartr. pot. stib.*, of, bij eene neiging tot of het werkelijk bestaan van doorloop, de *braakwortel*, boven dezelve de voorkeur, dewijl de purgeermiddelen, gelijk reeds elders is opgemerkt, niet slechts meer verzwakken, maar ook de ophoesting verhinderen of moeilijk maken, terwijl de braakmiddelen daarentegen, bij het bestaan eener gastrische zinkingkoorts, zoo wel als bij eene medelijdige gastrische aandoening of eenen zoodanigen ligt geprikkelden toestand der

longen, de pijn en benaauwdheid in de borst en den hoest dadelijk verminderen of doen ophouden, het uitwendig aanzien des lijders aanmerkelijk verbeteren, hem behoeden voor verstikking door eene groote hoeveelheid slijm, dat in de longpijptakken opgehoopt is en nu gemakkelijk opgehoest wordt — in één woord, eene, naar den uiterlijken schijn, zware ziekte, als op ééns verligten en in eene eenvoudige zinkingziekte veranderen, welker volkomene scheiding zij vervolgens nog bevorderen door een weldadig zweet, dat gewoonlijk op het braken volgt. Gelijk overigens in eene eenvoudige zinkingkoorts, uit den aard der ziekte, geene bloedontlastingen zijn aangewezen, zoo zijn zij het evenmin, en zelfs minder, in de verwikkeling derzelve met eene gastrische koorts. Intusschen kunnen er ook in deze zamengestelde ziekte gevallen bestaan, waarin zij noodzakelijk zijn en gedaan moeten worden, alvorens de boven vermelde ontlastende braak- en purgeermiddelen met veiligheid kunnen worden toegediend, zoo als wanneer, bij een zinkingachtig lijden der longen, gepaard met eene ophooping van onzuiverheden in de eerste of tweede wegen, of in beide tevens, de lijder jong en volbloedig, de ademhaling zeer moeilijk en benaauwd en de hoest hevig is, en daardoor bloed of met bloed gemengde fluïmen worden opgebracht, onder welke omstandigheden men, bij eene niet zoo stellige aanwijzing tot aderlating, het vóór en tegen, met alle aandacht overwegen en naauwkeurig letten moet op den ouderdom en de gesteldheid des lijders, op den graad der storing van de verrigting der werktuigen tot de ademhaling bestemd, op het jaargetijde, het algemeenheerschend ziekte-karakter, op de voor- of nadeelige uitwerking der ontlastende middelen enz., en behoort men daarop het besluit tot het al of niet aanwenden van bloedontlastingen te gronden.

Indien eene zinking- met eene zenuw- of rot-koorts voorkomt of daarin is overgegaan, schijnt derzelve behandeling wel niet onderscheiden te kunnen wezen van die der eenvoudige of zamengestelde zenuw- en rot-koorts, gelijk die, in vorige hoofdstukken, is voorgedragen. — Dan, men herinnere zich, dat men, bij deze verwikkeling der zinkingkoorts, in de meeste gevallen, den toestand der borstingewanden niet mag uit het oog verliezen, dewijl dezelve, hoe sterk ook het zenuwstelsel aangedaan, of de vaste deelen verzwakt en de vochten tot ontmenging geneigd mogen zijn, echter van eenen ontstekingachtigen aard zijn en blijven kan, en dat, in dit geval, het onbepaald gebruik van opwekkende, versterkende of bederfwerende middelen evenmin geoorloofd is, als de toestand van het zenuwstelsel of der vaste deelen en vochten dat van eene ontstekingwerende geneeswijze, in den ruimen zin des woords, toelaat. Onder deze omstandigheden wordt eene nauwkeurige oplettendheid vereischt op de gesteldheid en krachten des lijders, op de algemeenheerschende ziekte-constitutie enz., maar niet minder is het tevens van belang te weten, gelijk zulks bij de behandeling der zenuw- en rotkoorts reeds gebleken is, en in het vervolg meermalen zal bewezen worden, dat een plaatselijk geprikkelde toestand of zelfs de ontsteking van eenig deel bestaanbaar is met eene algemeene zwakheid, zoodat, dit geval zich voordoende, eene sterk ontstekingwerende geneeswijze zoo wel den dood veroorzaken kan, als dat eene opwekkende of versterkende en bederfwerende behandeling, wanneer men geen acht geeft op de plaatselijke aandoening en den aard derzelve, het versterf van het lijdend deel te weeg brengen en aldus, zoo het verstorven deel tot de gewigtige behoort, den dood van het geheel noodzakelijk ten gevolge hebben moet. Overigens zal eene gepaste

behandeling der zinkingkoorts en van hare reeds voorgedragene verwikkelingen haren overgang in eene zenuw- en rot-koorts wel veeltijds voorkomen, maar, bij eenen bijzonderen aanleg des lijders of bij eene daartoe gunstige ziekte-gesteldheid enz., dien overgang toch niet altoos verhinderen — althans niet beletten kunnen, dat die koortsen met dezelve gelijktijdig ontstaan. — Alsdan zullen maar zelden aderlatingen, ten zij bij eene zeer dringende aanwijzing, dikwijls daarentegen plaatselijke bloedontlastingen door middel van bloedzuigers of bloedige koppen en daarna spaanschevliegenpleisters op de borst of tusschen de schouders vereischt worden, terwijl, althans bij den aanvang der ziekte en zoo lang deze verwikkeling bestaat, inwendig eene eenvoudige en lijdende behandeling met verdunnende, verzachtende, ligt krampstillende middelen, alsmede en bijzonder met zuren uit het plantenrijk, dikwijls de voorkeur verdient boven eene werkdadige geneeswijze; kunnende deze middelen, in het verder verloop der ziekte, wanneer alle vrees voor eene plaatselijke ontsteking geweken en het karakter eener meer eenvoudige zenuw- of rot-koorts niet meer te miskennen is, door opwekkende, versterkende en bederfwerende middelen vervangen en, wanneer de toestand der borstingewanden zulks vordert, gepaard worden met prikkelende fluimlozende middelen, geëvenredigd in soort en graad van prikkel aan de ongeregelde en verzwakte werking van het zenuwstelsel of aan de zwakheid der vaste deelen en de ontmenging der vochten.

Daar eindelijk over de geneeswijze der luchtpijp-, long- en slijmtering (van welke ziekten nu nog melding zoude moeten gemaakt worden, om diegene af te doen, welke uit de zinkingkoorts voortvloeijen of zich daarmee verbinden kunnen) in het vervolg gesproken, en er een afzonderlijk hoofdstuk voor de behandeling dier

ziekten bestemd zal worden, willen wij hier nog alleen opmerken, dat omtrent den leefregel, tijdens den loop eener zinkingkoorts, reeds bij derzelve geneeswijze het noodige gezegd is, terwijl dezelve, bij de ontwikkeling dezer ziekte met andere koortsen, naar de voorschriften, bij de behandeling daarvan reeds in vorige hoofdstukken vermeld, dient gewijzigd te worden, en de herstellenden zich daarenboven nog een geruimen tijd, bij plotselinge verandering van het weder, ontzien, en in het algemeen den invloed der oorzaken, die op nieuw tot de ziekte aanleiding geven kunnen, vermijden moeten, en zulks te meer, wanneer de algemeenheerschende ziektegesteldheid of de bijzondere toestand des lijders de wording der zinkingziekten begunstigt. Overigens behooren, met betrekking tot de zamengestelde koortsen, zij die door eene zinkingontstekingkoorts zijn aangetast geweest, zich nog lang van prikkelende spijzen, van geestrijke dranken en van alles te onthouden, wat de werking van het hart en der vaten kan verhoogen, terwijl diegenen, welke eene zinkinggastrische koorts hebben doorgestaan, zich nog eenen geruimen tijd dienen te wachten voor het gebruik eener groote hoeveelheid voedsel of van zoodanige spijzen, die moeilijk verteerbaar of prikkelend zijn, en eindelijk allen, na eene eenvoudige of zamengestelde zinkingkoorts, wanneer de krachten daardoor veel geleden hebben, maar vooral na eene zinkingzenuw- of rotkoorts, door versterkende geneesmiddelen, door voedzame, maar ligt verteerbare spijzen, dikwijls, maar telkens in geringe hoeveelheid, gebruikt, door een matig genot van wijn, het verblijf op het land, door eenen aangename omgang, door beweging des ligchaams, vermijding van elke buitengewone inspanning van den geest en aandoeningen des gemoeds enz., in de herstelling hunner krachten moeten voorzien en de wederinstorting der ziekte moeten trachten te verhinderen.

Negende Hoofdstuk.

DE RHEUMATISCHE KOORTS.

(*Febris rheumatica.*)

Even als de zinkingkoorts behoort de rheumatische tot de nalatende koortsen en is in aard, oorzaken en verwikkeling met andere ziekten, niet van dezelve onderscheiden; alleen getuigen de verschijnselen, welke vóór, met, of vroeger of later na de koorts ontstaan, dat, even als, door de stoffelijke oorzaak der ziekte, in gene de slijmvliezen, in deze de spieren, de banden, de trekkers, de pees- en beenvliezen, de rokken der vaten, de vliezen, die de klieren bekleeden, en de scheeden der zenuwen daardoor aangedaan worden.

Deze koorts vangt gewoonlijk tegen den avond aan, met eene niet zoo zeer hevige als lastige en langdurige koude, welke met hitte afwisselt en vervolgens daardoor vervangen wordt. Daarbij is de pols gespannen, eenigzins hard en menigvuldig en brengt de lijder den nacht slapeloos door en is zeer onrustig en dorstig; de huid is droog of met een algemeen of plaatselijk zweet overdekt, dat, slechts symptomatisch zijnde, hoe ruim ook somtijds, echter geene verligting aanbrengt; tevens is de tong wit beslagen, de stoelgang weinig, en

wordt de pis, welke zichtbaar van de gezonde verschilt, in eene geringe hoeveelheid afgescheiden. Na verloop van één of meer dagen, zoo niet vroeger, namelijk reeds vóór of met het ontstaan der ziekte, paart zich met deze koorts (die, hoewel tegen den morgen afnemende, den ganschen dag voortduurt, en, benevens de toevallen, die haar vergezellen, tegen den avond verslimmert) eene min of meer hevige smart, welke gelijktijdig alle uitwendige deelen des ligchaams of bij voorkeur eenige derzelve, zoo als het hoofd, het aangezigt, den hals, de schouders, de armen, de borst-, de lenden- en buikspieren en de onderste ledematen doet lijden, of één dezer deelen, of bij afwisseling dan dit dan weder een ander deel, en bij jeugdige voorwerpen veeltijds de bovenste, en bij meer bejaarden de onderste deelen des ligchaams aantast, welke smart door het aanraken of bewegen dier deelen toeneemt, de beweging moeilijk maakt of geheel verhindert, terwijl deze ziekte dikwijls eene oppervlakkige roodheid en zwelling van het lijdend deel veroorzaakt, en, gelijk zij zich dikwijls in eenig bijzonder deel vestigt, niet zelden van plaats verandert en ook niet altoos bij de uitwendige deelen bepaald blijft, maar zich naar inwendige deelen en belangrijke ingewanden verplaatst, zoo als naar de hersenen, de longen, de maag, de darmen, de pisblaas, de baarmoeder enz., of zich derwaarts uitbreidt en voornamelijk derzelve vliezen aandoet, meer bijzonder die, welke met spiervezelen voorzien zijn, zoo als die van de pisblaas en der darmen, alsmede die van de hersenen, het ruggemerg en der zenuwen, en alzoo naar het verschil van het lijdend deel, onderscheidene, zoo heete als slepende ziekten doet ontstaan, die voor het leven des lijders gevaarlijk worden kunnen.

Uit deze beschrijving der rheumatische koorts is het alzoo blijkbaar, dat zij in vele opzigten met de zinkingkoorts overeenkomt, en zulks te meer bij de opmerking, dat ook de rheumatische- even als de zinkingkoorts wel dikwijls in zeven of veertien dagen eindigt, maar echter ook tot drie of vier weken voortduren kan; dat ook in deze ziekte de plaatselijke aandoeningen in eenen minderen of meerderen graad zonder koorts bestaan, maar eveneens na eene onvolkomene scheiding der ziekte, en nadat de koorts reeds heeft opgehouden, voortduren kunnen (*rheumatismus chronicus*); dat ook eene rheumatische-, zoowel als eene zinkingkoorts, onbetwistbaar nuttig kan zijn ter bespoediging van den afloop en ter bevordering van eene gunstige scheiding der ziekte; dat zij verder door hare hevigheid, en onder andere daartoe gunstige omstandigheden, eene ontstekingskoorts worden, en in verbinding met eene zinking-, gastrische-, zenuw- of rot-koorts voorkomen, terwijl ook, gelijk reeds boven gezegd is, haar plaatselijk lijden, en zulks is eveneens met de zinkingkoorts het geval, zich tot andere uit- en inwendige deelen uitbreiden, of hare stoffelijke oorzaak zich daarheen verplaatsen kan.

De uitgangen der rheumatische koorts zijn:

a. In de *gezondheid*, door de scheiding der ziekte, onder een ruim, voortdurend, algemeen of plaatselijk, warm en verliggend zweet, gepaard met een tigchelsteenkleurig, wit, geel of rozenroodachtig bezinksel der pis. Zeldzaam geschiedt de scheiding der rheumatische koorts, wanneer deze eenvoudig is, door middel van eenen doorloop, van eenen uitslag of eenen speekselvloed, zijnde de ontlasting van bloed uit den neus, uit de speenaderen of de vrouwelijke teeldeelen, schoon veeltijds heilzaam, bijna nimmer critisch.

b. In *andere ziekten*:

1. In eene rheumatische-ontsteking-, ontsteking-

zinking-, gastrische-, zenuw- of rotkoorts, en zulks onder dezelfde omstandigheden als in het vorig hoofdstuk van de zinkingkoorts vermeld zijn.

2. In eene ontsteking, verhindering of geheele onderdrukking der verrigtingen van min of meer belangrijke werktuigen, welke dikwijls, en somtijds met gevaar voor het leven des lijders, plotseling ontstaat, na dat de pijn of eene pijnlijke zwelling van het oorspronkelijk lijdend deel (die dikwijls na, maar ook wel tijdens de ziekte, wordt waargenomen) op eens en geheel heeft opgehouden of verdwenen is, en de ziektestof zich derwaarts verplaatst heeft.

3. In een slepend rheumatismus.

En *c.* In *den dood*, en zulks:

1. Door de verwikkeling der rheumatische koorts met of haren overgang in de bovenvermelde ontsteking-, gastrische-, zenuw- of rotkoorts; en

2. Door de heete of slepende ziekten, die ten gevolge der verplaatsing van de ziektestof naar edele werktuigen worden voortgebracht.

De voorbeschikkende en opwekkende oorzaken van de rheumatische koorts zijn van die der zinkingkoorts niet onderscheiden, hoewel volbloedigen en diegenen, welke in vroegere jaren aan ontlastingen van bloed uit den neus onderhevig waren, meer dan anderen daarvoor schijnen bloot te staan; terwijl eene verhindering der huiduitwaseming, op welke wijze die ook moge zijn voortgebracht, voor de eenige opwekkende oorzaak eener zuivere rheumatische koorts moet gehouden worden, en waaruit dan ook voortvloeit, dat deze ziekte zoo wel bij enkele menschen voorkomen als algemeenheerschend zijn kan.

De naaste oorzaak der rheumatische- even als die der zinkingkoorts, bestaat alzoo in eene stoornis van de verrigting der huid, en in den schadelijken invloed, bijzonder op de vezelachtige- en weivliezen van den

prikkel eener luchtvormige vloeistof, welke, tot ontlasting door de huid bestemd, in het ligchaam blijft opgesloten.

De voorzegging der rheumatische koorts is gunstig, wanneer zij eenvoudig en niet zeer hevig is, den bovenvermelden tijd niet overschrijdt, de ziekte eenen geregelden loop volgt en wel behandeld wordt; wanneer er zich teekenen eener aanvankelijke scheiding opdoen, en de pijn bij het oorspronkelijk lijdend deel of althans bij de uitwendige deelen bepaald blijft. Min of meer ongunstig is daarentegen de voorspelling, wanneer bejaarden of menschen, die meermalen door rheumatische ziekten geleden hebben, of dezulken, welke reeds te voren zwak en ziekelijk waren, door deze koorts worden aangetast; wanneer de koorts en de smarten hevig zijn, de ziekte langen tijd en zonder teekenen eener gunstige verandering aanhoudt, wanneer de critische ontlastingen, bij den afloop der koorts, of in het geheel niet, of onvolkomen plaats grijpen, de koorts door een slepend rheumatismus vervangen wordt, wanneer na de zwellings of pijn der uitwendige, door den ziekte-prikkel inwendige, vooral edele deelen aangedaan worden, of deze beide aandoeningen gepaard gaan, of eindelijk, wanneer zich met dezelve eene ontsteking- of gastrische koorts verbonden heeft, of zij, door hare hevigheid, haren duur, of door de algemeenheerschende ziekte-gesteldheid, in eene zenuw- of, hetgeen zeldzamer plaats heeft, in eene rotkoorts is overgegaan.

Het gezwel, dat somtijds in den loop der rheumatische koorts ontstaat of na dezelve overblijft, is gewoonlijk voor oplossing vatbaar, vooral wanneer het, gelijk zulks dikwijls na den afloop der ziekte gebeurt, pijnloos wordt en er slechts eene zuchtige zwellings van overblijft; doch wanneer zulks, uit hoofde der werkeloos-

heid van de opslorpende vaten of de lijvigheid der stof niet geschiedt, en het gezwel om die reden, of ter voorkoming eener verplaatsing dezer stof, bijzonder naar eenig gewichtig deel, geopend moet worden, ontlast zich daaruit, ten zij de rheumatische aandoening met ontsteking gepaard ging of het gezwel door eene ware ontsteking, die voor rheumatisch gehouden was, veroorzaakt werd, geen etter maar eene gele, kleverige wei, terwijl de wonde, die door de kunstbewerking is voortgebracht, bezwaarlijk en eerst na langen tijd geheeld wordt.

Indien de rheumatische koorts, benevens de pijn die haar vergezelt en kenmerkt, van weinig belang is, zal zij spoedig en gemakkelijk onder het levensbestuur, bij de behandeling der zinkingkoorts voorgeschreven, en bij het gebruik van eenig verdunnend, verkoelend en ligt zweetdrijvend middel hersteld worden. Zoo zij, schoon eenvoudig, sterker is, en alzoo, gelijk de aard dezer ziekte het medebrengt, een meer ontstekingachtig karakter verkrijgt, zijn, benevens eene meer naauwgezette leefwijze en de noodige zorg voor eenen geregelden stoelgang (die, zoo het vereischt wordt, door ligt prikkelende klisteren of eenig niet verzwakkend purgeermiddel kan bevorderd worden) de verdunnende, verkoelende en zweetdrijvende middelen, die in het vorig hoofdstuk opgegeven zijn, ter harer genezing aangewezen, kunnende deze, wanneer trage en ongevoelige gestellen door deze ziekte worden aangetast, of de koorts en pijn voor deze geneeswijze niet geheel wijken, maar, schoon eenigzins verminderd, zonder dat de ziekte tot scheiding komt, blijven voortduren, het gebruik van meer prikkelende zweetdrijvende middelen, zoo als van den *radix bardanae*, den *rad. sarsaparillae*, van grootere giften van het *acet. amm. liquid.* en zelfs, wanneer dit middel, uit hoofde van

den bijzonderen toestand des lijders , niet is tegen-aan-gewezen , en hetzelfde steeds in geringe giften en in verbinding met verkoelende , verdunnende en inwikkelende middelen wordt toegediend , ook dat van *kamfer* noodzakelijk maken , om eindelijk , wanneer door zulk eene behandeling de rheumatische koorts , zonder achter te blijven , echter duidelijk nalaat , zoodat zij eene tusschenpoozende nabij komt of daarin is overgegaan , en de krachten des lijders door deze meer en meer worden uitgeput , niet slechts de koorts , maar met haar al hare toevallen voor het gebruik van versterkende middelen en meer bijzonder voor den *cortex peruvianus* , ter juister tijd , op de gepaste wijze en in de noodige hoeveelheid toegediend , te zien wijken , en door dit middel de ziekte tot eene gunstige scheiding te brengen.

Indien de koorts hevig is , en daardoor , of door de gesteldheid des lijders of door het algemeenheerschend ziekte-karakter , eene zamengestelde rheumatische-ontsteking- of eene meer zuivere ontsteking-koorts geworden is , moet zij , gelijk elke andere koorts van dien naam en dien aard , ontstekingwerend , dat is , met algemeene bloedontlastingen behandeld worden , die , waar het gevorderd wordt , één en andermaal herhaald , en gepaard gaan met of gevolgd kunnen worden door plaatselijke bloedontlastingen , veroorzaakt door bloedzuigers of bloedige koppen , in de nabijheid van het meest lijdend deel aangebragt , welke plaatselijke ontlastingen bij eenen geringen graad der ziekte of bij eene zwakke gesteldheid des lijders alleen toereikend zijn zullen , terwijl verder verdunnende en verkoelende middelen , voornamelijk het *nitras pot. dep.* in ruime giften , zonder of met het *mur. ammoniae* en *antimonialia* aangewezen zijn , en men de verdere herstelling der ziekte , die aldus tot hare oorspronkelijke eenvoudigheid is te-

ruggebragt, voor zoo verre dit mogt noodig zijn, uitwerken, of derzelve scheiding bevorderen zal door de geneeswijze der eenvoudige rheumatische koorts, waarover hier boven het noodige gezegd is. Intusschen wachte men zich voor het misbruik en het overdrijven der ontstekingerende geneeswijze, en bijzonder voor haar voornaam middel, de aderlatingen, dewijl de rheumatische ontsteking evenmin zuiver is als de zinkingachtige, en bij gevolg dit middel ook hier niet uit den aard der ziekte, maar slechts bij toeval en, uit hoofde dat daarbij over het algemeen minder edele deelen lijden, zelfs nog minder dan in de zinkingkoorts is aangewezen, alsmede dewijl dit middel ontijdig of ondoelmatig aangewend, den lijder onnoodig verzwakt, de scheiding der ziekte verhindert of stoort, derzelve overgang in eene zenuwkoorts bevordert, of in het slepend rheumatismus, welke laatste ziekte altoos moeilijk te herstellen is. Eveneens moet men voorzigtig te werk gaan met de zweetdrijvende middelen, althans met zoodanige, welke min of meer prikkelend zijn, daar dezelve, aangewend wordende in het begin of tijdens het hoogste standpunt eener eenigzins belangrijke koorts, en vóór dat de natuur, bij den afloop der ziekte, tot de ontlasting door de huid neiging heeft, de werking van het vatenstelsel verhoogen, en alzoo de koorts vermeederen, een symptomatisch zweet en de verstijving van eenig lijdend deel veroorzaken zullen.

Ten opzichte van de behandeling der verwikkeling eener rheumatische- met eene gastrische-, zenuw- en rotkoorts, is alles, wat over dergelijke verwikkeling bij de zinkingkoorts gezegd is, geheel toepasselijk; alleen behoeft men hier, bij de complicatie met eene zenuw- of rotkoorts, minder beschroomd te zijn voor den nadeeligen invloed der opwekkende, versterkende of bederfwerende middelen op die deelen, welke met

de rheumatische koorts zijn aangedaan.

De toevallen welke bij de rheumatische koorts en bij hare verwickelingen, als ook die, welke in den loop dezer ziekte toevallig ontstaan, (welke laatste echter niet tot de wezenlijke toevallen der ziekte behooren, zoodat zij al of niet kunnen aanwezig zijn, zonder dat de aard der kwaal daarom veranderd is) vereischen, even als zulks met andere koortsen het geval is, dan slechts eene afzonderlijke en naar derzelve oorzaken gewijzigde behandeling, wanneer zij gewigtig zijn en gevaarlijk worden, gelijk zulks elders reeds meermalen is opgemerkt. Onder deze toevallen is er één, dat als eene kenmerkende eigenschap der rheumatische koorts, van deze ziekte onafscheidelijk is, de pijn namelijk, die nu en dan met eene grootere gevoeligheid der huid gepaard gaat, en wel veeltijds voor eene gepaste behandeling der koorts wijkt, maar ook somtijds zoo hevig is, dat daarin noodzakelijk, en reeds tijdig moet voorzien worden. Tot leniging dezer smart zijn algemeene laauwe baden aangewezen, en stovingen met laauwe melk en water, of dient een afkooksel van verzachtende en oplossende kruiden met zeep, met hetwelk linnen of flanellen lappen doortrokken moeten worden, die men daarna uitwringt en bij herhaling nog warm op het lijdend deel legt. Ook kan men zich daartoe van weekmakende pappen bedienen, of het lijdend deel, zoo het niet rood en gezwollen is, in wollen stoffen of in gewaste taf wikkelen, terwijl, bij eene verhoogde gevoeligheid der huid, als wanneer men van onderscheidene der zoo evengenoemde middelen geen gebruik maken kan, dampbaden, of, zoo de koorts aanmerkelijk verminderd is en de pijn zich bij één enkel deel bepaalt, prikkelende wrijfmiddelen, zoo als de *sapo ammoniae*, de *sapo aromaticus*, *sinapismi*, of, en bovenal, *spaanschevliegen-pleisters*

aan te prijzen zijn.

De stoffelijke oorzaak der rheumatische koorts en der rheumatische ziekten in het algemeen teruggetreden zijnde, waardoor niet slechts de uitbreiding eener plaatselijke rheumatisch-ontstekingsachtige aandoening tot andere nabij gelegene uit-, of zelfs ook tot inwendige deelen moet verstaan worden, maar ook de verplaatsing derzelve van het een naar een ander meer verwijderd uit- of inwendig deel, welke verplaatsing uit den aard der ziekte-stof of door toevallige omstandigheden zoo ligt geschieden kan, zoo als naar de hersenen, de longen, de maag, de darmen enz., is daarvan, gelijk reeds boven gezegd is, eene ontsteking dier deelen of eene onderdrukking of verhindering van derzelve verrigting (b. v. verlamming) het onvermijdelijk gevolg. In het algemeen wordt deze stofverplaatsing eer bij eene aanvankelijke, zuiver ontstekingsachtige rheumatische ziekte, en alzoo bij het heete rheumatismus en eene rheumatische koorts, dan bij een reeds volkomen ontwikkeld, onzuiver of slepend rheumatismus waargenomen, en is, in het eerste geval, de ontstekingswerende geneeswijze, gewijzigd naar de verscheidenheid van het bijzonder lijdend deel, naar de gesteldheid des lijders en het verschil der toevallen van elke ziekte, die daardoor veroorzaakt wordt, aangewezen, gelijk zulks in het vervolg, bij de behandeling der ontstekingen, nader zal ontwikkeld worden, waarna, de ontsteking eenigzins bedaard zijnde, plaatselijk zoodanige middelen moeten aangewend worden, die, door eene vermogende tegenprikkeling, de stoffelijke oorzaak der ziekte op nieuw naar het oorspronkelijk lijdend deel zouden kunnen overbrengen, zoo als prikkelende baden van warm water, vermengd met eene zekere hoeveelheid *potassa fusa* (*lapis causticus*) of met een *afkooksel van mostaardzaad*, het borstelen en wrij-

ven der huid , het aanwenden van kopglazen op dezelve , doordringende wrijfmiddelen , o. a. een ung. e *tartr. pot. stib. et axungia* , *mostaardpappen* en *spaanschevliegenpleisters*. In het tweede geval zijn , behalve de reeds genoemde uitwendige middelen , braakmiddelen , uit hoofde van derzelve doordringend , opwekkend en zweetdrijvend vermogen , benevens onderscheidene prikkelende en sterk zweetdrijvende middelen , zoo als de *succin. amm. pyro-anim. liq.* , de *camphora* , de *moschus* enz. , benevens *spaanschevliegenpleisters* in den nek , aan de kuiten of elders , aan te prijzen , opdat ook alzoo de ziektestof uit de inwendige deelen verwijderd , naar het oorspronkelijk lijdend deel terug gebragt , of langs één of meer wegen critisch ontlast , en de lijder van eenen bijna wissen dood gered zoude kunnen worden ; welke critische ontlastingen ook hier , alsmede , wanneer het gevorderd wordt , na elke eenvoudige of zamengestelde rheumatische koorts , naar den weg , welken de natuur zich daartoe kiest , door onderscheidene middelen , kunnen en moeten ondersteund of bevorderd worden.

De leefregel en de behandeling dergenen , die door eene rheumatische koorts aangetast of van dezelve hersteld zijn , is in geen opzigt van die der zinkingkoorts onderscheiden , en moet dus al dat geen , wat daaromtrent in het vorige hoofdstuk is aanbevolen , ook hier gevolgd worden. Van veel belang is het , na den afloop dezer ziekte , hare opwekkende oorzaken nog een geruimen tijd zorgvuldig te vermijden , dewijl , en vooral onder daartoe gunstige omstandigheden , de neiging tot het wederkeeren dezer ziekte , die dan gewoonlijk heviger en hardnekkiger is , nog lang na dezelve overblijft. Voorts wordt , nadat de rheumatische koorts genezen is , eene naauwkeurige zorg gevorderd voor de herstelling der krachten in het algemeen en voor die der spijsverterings-werktuigen in het bijzon-

der, dewijl deze, na eene rheumatische koorts van eenig aanbelang en eenigen duur, meer dan andere deelen, daardoor aangedaan en verzwakt worden. Tot zoodanig oogmerk zijn, behalve het gebruik van voedzame en ligt verteerbare spijzen, die den lijder eerst in eene geringe en daarna in eene trapsgewijs vermeerderde hoeveelheid kunnen toegestaan worden en, behalve het nemen van gepaste lichaamsbeweging, bittere en, bij eene verzwakking van het geheele ligchaam, meer algemeen versterkende middelen aangewezen, dat is diegene welker uitwerking zich niet slechts of voornamelijk bij de eerste wegen bepaalt, en deze gepaard met het gebruik van plaatselijk prikkelende middelen, zoo na de rheumatische koorts eene zwakheid en ongevoeligheid van één of meer deelen is overgebleven. Eindelijk, waar een zeer duidelijke aanleg tot rheumatische of ook tot zinkingkoorts bestaat, trachte men dien te verminderen, eensdeels door het ligchaam daartegen op eene voorzigtige wijze te harden, en ten andere, door het vermijden der oorzaken, die daartoe aanleiding geven kunnen, zoo als door middel eener warme bekleeding des ligchaams, het dragen van flanel op het bloote lijf, en dikwijls ook door het plaatsen van eene fistel op den arm, welke middelen veeltijds dienstig zijn om het wederkeeren der rheumatische koorts te verhoeden, en daardoor reeds de geneigdheid tot elke ziekte van dien aard te doen afnemen, waartoe onder andere ook nog het gebruik van zwavel-, staal- en zeebaden, veel toebringen kan.

